

500
anys de
germanies

500 anys de
lluites compartides

**VI JORNADES
D'ESTUDIS LOCALS
DE BUNYOLA**

Ajuntament de Bunyola

VI JORNADES D'ESTUDIS LOCALS DE BUNYOLA

NOVEMBRE DE 2021

ACTES

VI Jornades d'Estudis Locals de Bunyola

A LA MEMÒRIA DE NICOLAU COLOM MARTÍ

ACTES

26 i 27 de novembre de 2021

Ajuntament de Bunyola

Illes Balears

2022

VI Jornades d'Estudis Locals de Bunyola

26 i 27 de novembre de 2021

Comitè científic:

M. Magdalena Brotons Capó
Magda Palao Cespedosa
Miquel Pasqual Garcies
Núria Quetglas Amengual

© de l'edició: Ajuntament de Bunyola

© dels textos: els autors

Primera edició: agost de 2022

Disseny de la coberta: Documenta Balear SL

Producció i fotocomposició: Documenta Balear SL

Il·lustració de la coberta: Pep Muñoz

Impressió: Ulzama Digital

ISBN: 978-84-18441-96-7

DL: PM-561-2022

L'edició d'aquest llibre ha rebut un ajut del

 Departament de Cultura, Patrimoni
i Política Lingüística
Consell de Mallorca

TAULA

Presentació, 9

Introducció, 11

En memòria de Nicolau Colom Martí, 13
BÀRBARA SUAUFONT

Aproximació al sistema tributari de Bunyola, 17
JORGE LUIS LATORRE SILVESTRE

Desenterrant la veritat. Buscant la fossa dels assassinats durant la Guerra Civil, 29
CESC BUSQUETS I COSTA, JORDI RAMOS RUIZ, NÚRIA ARMENTANO OLLER,
LAURA CANALES BARTRA, JÚLIA BENET CUGAT

Bunyola a la llum del cens de 1920: jornalers i jornaleres, salaris,
alfabetització i emigració, 47
BENET ALBERTÍ GENOVARD

Els agermanats de Bunyola, 65
BÀRBARA SUAUFONT

Talladors de pins. Campions d'Espanya, 91
BIEL MATEU BATLE

Notes per a les biografies dels músics i religiosos exclaustats
Domingo Guzmán i Guillem Pons, 103
JOAN CÍRIA I MAIMÓ

Els Norats (1936-1949). Fugitius per les muntanyes de Bunyola, 113
MATEU MORRO I MARCÉ

Els cordòfons en els jardins de Raixa. Iconografia i simbolisme, 135
FRANCESCA ARTIGUES FLORIT

Bunyola, fita a fita, amb els cinc sentits, 151
JOAN CARLES PALOS NADAL

Com un cap de fibló. Gloses i glosadors a Bunyola, 167
JORDI CLOQUELL NOCERAS

La Comuna de Bunyola com a estació de seguiment i estudi del banyarriquer *Cerambyx cerdo* (Linnaeus, 1758) (Coleoptera: Cerambycidae) a la serra de Tramuntana:
resultats preliminars, 185

MARC MASCARÓ, VICENÇ AMENGUAL, NIL LASSNIG, ESPERANÇA PERELLÓ, XAVIER
CANYELLES, FRANCISCO TRUYOLS-HENARES, LUIS NÚÑEZ, SAMUEL PINYA

La depuració del magisteri. Mestres de les escoles públiques de Bunyola (1936-1943), 195
ANTONI AULÍ GINARD, JOAN PONS JULIÀ

PRESENTACIÓ

El mes de novembre de l'any passat, encara sota els efectes i les pautes derivades de la pandèmia, vàrem poder celebrar una nova edició de les Jornades d'Estudis Locals a Bunyola. Va ser la tercera ocasió en què de forma consecutiva, amb caràcter bianual, organitza l'equip de govern municipal, de manera que aconseguim complir amb un compromís i atendre una demanda social i dels investigadors locals. Mantenir una periodicitat i una constància en activitats d'aquestes característiques, estimula la feina de recerca i ofereix una plataforma per tal que aquesta feina pugui ser exposada i coneguda arreu del poble.

Per tant, cadascú fa el que li pertoca. L'Ajuntament organitza l'activitat, ofereix l'espai municipal adient, i són les persones que hi participen les autèntiques protagonistes i mereixedores de tots els mèrits que se'n deriven. En qualsevol cas, des de la primera institució municipal he de dir que ha estat una satisfacció veure que de cada vegada hi ha més participació i més il·lusió per seguir amb deteniment el resultat d'una recerca que ens mena a retrobar-nos amb el nostre passat i la nostra història.

Ben igual que a la darrera edició, totes les comunicacions que figuren en aquest llibre seran també compartides a través de la web. En qualsevol cas, entenem que és bo fer encara l'edició en paper i distribuir aquesta documentació per biblioteques i col·legis. Entenem que mantenir el contacte amb el paper escrit és una forma de fomentar la lectura i de perpetuar un costum que al capdavall és sinònim de formació i d'informació.

És important recollir que aquesta sisena edició de les Jornades d'Estudis Locals varen ser dedicades a la memòria de Nicolau Colom i Martí, a manera d'homenatge a una persona que també va dedicar-se a l'estudi i la recerca de la història de Bunyola i que ens havia deixat en aquelles dates. Tal com ja s'ha publicat, Nicolau Colom, juntament amb Jaume Conti Borràs, mestre, fundador de la Coral Polifònica i exbatle de Bunyola, seran declarats Fills il·lustres del nostre poble al llarg d'aquest any.

Vull reiterar el meu agraïment i el de tot l'equip de govern municipal a les persones que amb la seva feina i les seves investigacions han fet possible aquestes jornades que ben segur tendran la seva continuïtat en edicions futures. De part nostra, insistim en el missatge que hem difós en les dues anteriors edicions: tot fa cos i tot fa poble. Una filosofia que ens encoratja a continuar treballant per la ciutadania de Bunyola.

Andreu Bujosa Bestard
Batle

INTRODUCCIÓ

El departament de Cultura de l'Ajuntament de Bunyola té obertes distintes línies d'actuació que combinen l'art, en les seves diverses disciplines, la formació i el gaudi. Per això hi ha una programació teatral abundosa, exposicions, concerts i altres representacions. De totes maneres, hi ha un altre apartat al qual dedicam molt d'interès i atenció. És el referit a la recerca de les arrels del nostre poble, la revisió de la història i dels costums, de les anècdotes i de les celebracions, tant si ens referim a èpoques recents com si ho feim de temps anteriors.

La plataforma habilitada per fer conèixer el resultat d'aquestes feines d'investigació desenvolupades de forma absolutament altruista són les Jornades d'Estudis Locals que, el mes de novembre de l'any passat, celebraren la seva sisena edició, la tercera que amb caràcter bianual organitza l'actual equip de govern municipal. La regularitat en aquestes activitats és molt important perquè facilita una periodicitat a l'hora de mostrar la tasca dels investigadors alhora que els estimula a continuar treballant-hi.

La sisena edició, que ve recollida en aquesta publicació que ara presentam, va oferir un programa interessant i variat. Bàrbara Suau no faltà a la cita i ens oferí un cabal d'informació sobre els agermanats a Bunyola. Rememorar la fita dels talladors de pins bunyolins fou el treball presentat per Biel Mateu. La cultura popular presentà la ponència de Jordi Cloquell sobre glosses i glossadors. La història va cobrir altres comunicacions com la que feu referència als jornalers i les jornaleres del cens de 1920, a càrrec de Benet Albertí, el record dedicat a Domingo Guzmán i Guillem Pons, dos músics exclaustrats relacionats amb Bunyola, amb la signatura de Joan Círia, i els Norats, fugitius per les muntanyes de Bunyola, capítol molt treballat per Mateu Morro. Continuaren el programa Els cordòfons en els jardins de Raixa, signat per Francesca Artigues i una incursió en el món dels camins de muntanya a càrrec de Joan Carles Palos. Finalment, el sistema tributari de Bunyola, treball de Jorge Latorre, el seguiment de l'estudi del banyarriquer a sa Comuna, encapçalat per Samuel Pinya, i l'exposició dels treballs d'exhumació de la fossa del cementiri de Bunyola, feta per Cesc Busquets, Núria Armentano i Jordi Ramos, completaren el programa.

Fora de programació, però amb motiu d'haver dedicat les Jornades al recentment desaparegut Nicolau Colom i Martí, Bàrbara Suau va fer també una revisió de la figura i la petjada bunyolina d'en Colau de sa Saboneria.

En aquest recull hi trobareu el text de la comunicació presentada per Antoni Aulí Ginard i Joan Pons Julià a les V Jornades, celebrades l'any 2019, i que per error no va ser inclòs a la publicació corresponent a aquella edició. La comunicació duia el títol de: *La depuració del magisteri, mestres de les escoles públiques de Bunyola (1936-1943)*.

Finalment, és important constatar que l'organització de les Jornades va ser possible gràcies a la col·laboració de la Doctora Magdalena Brotons, que acceptà la presidència del Comitè científic, i de Núria Quetglas, historiadora bunyolina que també actuà de vocal dins el comitè. El nostre agraïment sincer tant a aquestes dues persones com a totes les que presentaren i mostraren els seus treballs. Un cop presentada aquesta publicació esperam que la setena edició comenci a caminar de cara a l'any que ve.

Magda Palao Cespedosa

Regidora Medi Ambient i Cultura

EN MEMÒRIA DE NICOLAU COLOM MARTÍ

BÀRBARA SUAU FONT

Nicolau Colom Martí.
Fotografia de Jaume Mateu Verdera.

El passat 31 d'octubre de 2021 ens deixà Nicolau Colom Martí, a l'edat de 95 anys. Avui que començam les VI Jornades d'Estudis Locals de Bunyola és un bon moment per fer-li un petit homenatge i per recordar el compromís d'en Nicolau amb la cultura i amb el patrimoni material i immaterial del poble.

En Nicolau participà com a ponent a les primeres edicions de les Jornades d'Estudis Locals de Bunyola. A les I Jornades hi presentà dues ponències: *Els cants parroquials entre els anys 1935 i 1960* i *L'Arxiduc i Bunyola*. L'any 2004 participà a les II Jornades d'Estudis Locals també amb dos treballs: *Els teatres de Bunyola* i *Aportació al 75è aniversari de la inauguració de l'Escola Graduada de nins de*

Bunyola. I a les III Jornades, l'any 2006, llegí el treball Cròniques i anècdotes d'excursions o sortides de diversos grups culturals de Bunyola.

Malauradament, els treballs de les tres primeres Jornades d'Estudis Locals de Bunyola encara no han estat publicats. En Nicolau, però, publicà tres obres més. L'any 1997 llegí el pregó de les festes de Sant Mateu, editat per l'Ajuntament. Fou autor, també, d'altres dues publicacions: *Anecdotari popular bunyolí (anys 40)*, editat el 2005 pel Col·lectiu Cultural Sitja, i *Vivències a la presó de Palma. Contades per un voluntari de Pastoral Penitenciària*, editat l'any 2016 per Lleonard Muntaner Editor.

En Nicolau Colom Martí, *de la Saboneria*, nasqué a Bunyola el primer d'abril de 1926. De nin fou cantadoret del cor de la Parròquia i amb nou anys hi cantà la Sibil·la. De jove tocà a la Rondalla Clàssica amb els germans *Picarola* i altres músics bunyolins.

Estudià la carrera de Pèrit Industrial Químic a València i sempre va fer feina a l'empresa familiar *Jabones El Nido*, coneguda popularment com la Saboneria, on treballà com a director tècnic i en el control químic del sabó, al petit laboratori. Els darrers anys va ser director de la fàbrica i obtingué el títol de Mestre Artesà Saboner.

Una vegada jubilat, i ja amb la Saboneria tancada, va fer donació dels llibres de comptabilitat de la fàbrica de sabó a la Universitat de les Illes Balears. Escrigué també un petit manual sobre l'elaboració de sabó que arribà a Àfrica perquè els habitants de diverses comunitats del continent en poguessin elaborar. A més, va protagonitzar diverses jornades per ensenyar a elaborar sabó, tant per a adults com per a infants. De jubilat va muntar un petit museu amb objectes i productes de la Saboneria, a la finca familiar de Son Maixella.

De jove cantà amb el Cor Parroquial i fou membre fundador de la Coral Polifònica, on cantà entre 1968 i 1989. Feu de solista amb la Coral en moltes ocasions i també fou solista en alguns concerts amb l'Orquestra Ciutat de Palma. Des de 1992 i durant deu anys cantà cant gregorià com a membre de l'Schola Gregoriana de Mallorca. En els darrers anys col·laborà amb la Coral L'Auba del Club de Jubilats de Bunyola.

La seva relació amb el teatre començà durant la joventut, sobretot com a actor de sarsueles, ensenyat o dirigit per son pare i els germans Andreu i Toni Estarelles Pasqual. També actuà amb el Teatre de Bunyola entre els anys 1968 i 1997. L'any 1999, quan tenia setanta-tres anys, participà, com a actor, a la pel·lícula *El mar*, d'Agustí Villaronga, i amb noranta-quatre anys feu un breu paper a una altra pel·lícula del mateix director, *El ventre del mar*. També participà al programa *Téntol* d'IB3.

Era un apassionat dels llibres i cada any participava a la festa de Sant Jordi, com a visitant de les paradetes i també amb gloses i contant rondalles a petits i grans. Fou un enamorat de la cultura popular i de les paraules. Aprengué a escriure en català de manera autodidàctica. Gaudia de fer gloses per als amics i a les celebracions a les

quals participava, com el final de curs de les classes de Memòria, la festa del Quarteró o el sopar a la fresca de Sant Mateu. Com a veí actiu, fou un dels organitzadors del sopar a la fresca del carrer de les Vinyetes i de la Costa de l'Estació.

Fou fidel admirador de la banda de Música de Bunyola i de les colles de xeremiers, una de les quals el felicità amb música pel seu darrer aniversari, quan complí noranta-cinc anys. Sempre trobava un moment per tocar el llaüt heretat de son pare amb la família, els amics o els veïns. Ensenyà la Sibil·la –que havia après de nin– a la seva neta, la cantant Júlia Colom, qui el convidà a participar en algun dels seus concerts.

Una altra de les passions del Nicolau fou el dibuix: pintava a ca seva, pels carrers, a la Plaça, als viatges i a les festes. Retratà part del patrimoni arquitectònic bunyolí i moltes escenes de la vida quotidiana del poble.

L'any 2017, per les festes de Sant Mateu, els amics i la família li organitzaren una exposició amb una mostra dels dibuixos de portals de cases del poble i d'objectes casolans, objectes que havia dibuixat en Nicolau en record de la seva dona Margalida Colom, que havia mort un any abans. En Nicolau mostrà i comentà l'exposició a alguns grups d'infants de l'escola.

Fou *padri* de molts infants del poble, ja que movia conversa a nines i nins que s'atraven a saludar-lo al *seu* banc de la Plaça o que s'aturaven a parlar amb ell quan seia al corralet de ca seva.

Durant molts d'anys en Nicolau pujà al centre escolar a col·laborar en diverses activitats: amb gloses per celebrar Santa Catalina, compartint els seus records d'infantesa i de com era el poble abans, o fent demostracions de l'elaboració de sabó. També mostrà el seu compromís amb els docents i amb el català a l'escola, llegint el manifest durant el Dia de la Dignitat del CEIP Mestre Colom, l'any 2014, una jornada de suport als mestres, a l'educació de qualitat i a la llengua catalana.

En Nicolau també donà suport a nombroses iniciatives com la lluita per conservar l'Hospital Joan March, el nostre Sanatori, o a favor del medi ambient.

Durant més de vint anys mostrà la seva faceta solidària com a voluntari de la Pastoral Penitenciària a la presó de Palma. Visitava cada diumenge, amb el seu llaüt, els presos d'aquest centre penitenciari, que el consideraven un bon amic. Li deien «el santo de la guitarra» i «Colau, te has colao en nuestros corazones». En Nicolau, en una entrevista a la premsa, resumí la seva tasca a la presó amb aquesta frase: «La vida pot ser molt dura i inclús injusta, per a alguns, i els demés hauríem d'allargar la mà amb major freqüència a qui sofreix. Totes aquestes experiències em fan fort espiritualment.»

Mostrà també el compromís amb la Memòria Històrica: fins que pogué participar a l'homenatge a la República i als republicans assassinats durant la guerra civil. A més, donà a conèixer la figura de la seva tia Rosa Colom Bernat, bunyolina republicana lluitadora per la llibertat, pels drets de les dones i els infants, i per la dignitat dels treballadors, i que hagué de partir a l'exili poc després del cop d'estat de 1936. Fins que el confinament l'aturà, en Nicolau, durant molts d'anys, assistí a les clas-

ses del curs de Memòria per a persones majors organitzat pel Consell i passava un guster de fer-ne totes les activitats proposades.

Amb l'ajuda dels fills i els nets s'apuntà a emprar la informàtica tot d'una que va poder, i amb noranta-cinc anys encara escrivia a l'ordinador, llegia i redactava llibres i articles, escanejava, imprimia, mirava el correu electrònic i consultava la premsa i altres informacions per internet.

Amb l'ordinador escrivia diàriament records i articles d'opinió amb els quals col·laborà a la revista *Es Castellet*. També participà als actes del Col·lectiu Cultural Sitja, especialment al cicle dedicat a la indústria bunyolina, on compartí la història de la Saboneria, i a tots els itineraris per conèixer el patrimoni de Bunyola i Orient.

Sabia fer poble i era amic de tothom. La Plaça, el pedrís de Can Nadal i el seu corralet, amb la barrera oberta, li donaven vida perquè podia fer petar la xerrada amb tots els qui hi passaven per davant, petits i grans. En Nicolau era acollidor i hospitalari amb amics i veïns, i fins i tot amb el rupitet que el visitava cada dia durant l'hivern i que ell i na Margalida alimentaven amb miquetes de pa. Al rupidet també li dedicà alguna *croniqueta* (així definia els seus escrits sobre anècdotes o fets quotidians).

En Nicolau fou una persona activa, solidària i compromesa: amb l'art de fer sabó, amb la música, amb la literatura, amb el dibuix, amb el teatre, amb el cinema, amb el patrimoni del poble, amb la història, amb les activitats culturals, amb la família i els veïns del poble, amb els privats de llibertat, amb la defensa de la dignitat, amb la llengua i amb el medi ambient.

Just quan s'acabava de jubilar, en Nicolau afirmà durant una entrevista a la premsa: «Un jubilat té l'obligació, si la seva salut li ho permet, de seguir produint, d'aportar alguna cosa positiva a la humanitat». Durant els trenta anys de jubilació, i també molt abans, en Nicolau aportà moltes iniciatives positives a Bunyola. Sempre al dia, sempre proper, sempre obert, sempre acollidor, sempre actiu, sempre compromès, sempre solidari, sempre de bon humor, sempre humà, així era en Nicolau Colom, que ja forma part del patrimoni immaterial i del patrimoni humà de Bunyola.

*Article llegit a la inauguració de les VI Jornades d'Estudis Locals de Bunyola.
26 de novembre de 2021.*

APROXIMACIÓ AL SISTEMA TRIBUTARI DE BUNYOLA

ESTUDI DE LA POLÍTICA ECONÒMICA, SOCIAL I MEDIAMBIENTAL DES DELS TRIBUTS MUNICIPALS

JORGE LUIS LATORRE SILVESTRE

1. Sistema tributari de Bunyola

Reial Decret Legislatiu 2/2004, de 5 de març, pel qual s'aprova el text refós de la llei reguladora de les hisendes locals (BOE 59, de 9-3-2004, i BOE 63, de 13-3-2004), en endavant TRLRHL, enumera quins són els recursos de les entitats locals. En concret, l'article 2 en el seu punt 1 detalla que, entre altres, «la hisenda de les entitats locals estarà constituïda pels següents recursos (...) b) Els tributs propis classificats en taxes, contribucions especials i impostos i els recàrrecs exigibles sobre els impostos de les comunitats autònomes o altres entitats locals».

En relació amb els tributs propis, el TRLRHL fixa l'obligació de tres impostos: sobre béns immobles (IBI), sobre activitats econòmiques (IAE) i sobre vehicles de tracció mecànica (IVTM). A més, ofereix la possibilitat d'aprovar altres impostos locals: sobre construccions, instal·lacions i obres (ICIO), sobre l'increment de valor dels terrenys de naturalesa urbana (IIVTNU), sobre despeses sumptuàries (IGS). Finalment, ofereix la possibilitat d'aprovar taxes, contribucions especials i preus públics.

A més, en el marc de la potestat legislativa que té l'Ajuntament de Bunyola, té aprovades dotze taxes, les quals es podrien classificar en diferents àrees: sobre utilització privativa de l'espai municipal, llicències, serveis i altres. Així, les diferents llicències segons aquesta classificació són:

Sobre la utilització privativa de l'espai municipal:

– Per ocupació de terrenys d'ús públic local amb taules, cadires, tribunes, cadafal.

– Per la utilització de béns públics municipals.

– Per utilització privativa o aprofitament especial del domini públic local per a l'entrada de vehicles a través de les voravies i reserves d'espai destinat a aparcament exclusiu.

Sobre llicències:

- Obertura d'establiments.

Sobre serveis:

- De recollida, dipòsit, custòdia i manteniment d'animals.
- De serveis del centre de dia de Bunyola.
- Per la prestació de serveis a les instal·lacions esportives municipals.
- Servei d'escoleta municipal infantil.
- Servei de teleassistència domiciliària.
- Servei de recollida de residus sòlids urbans.
- D'expedició de documents administratius.
- De cementeri municipal.

Vist això, el mapa tributari de Bunyola és el següent:

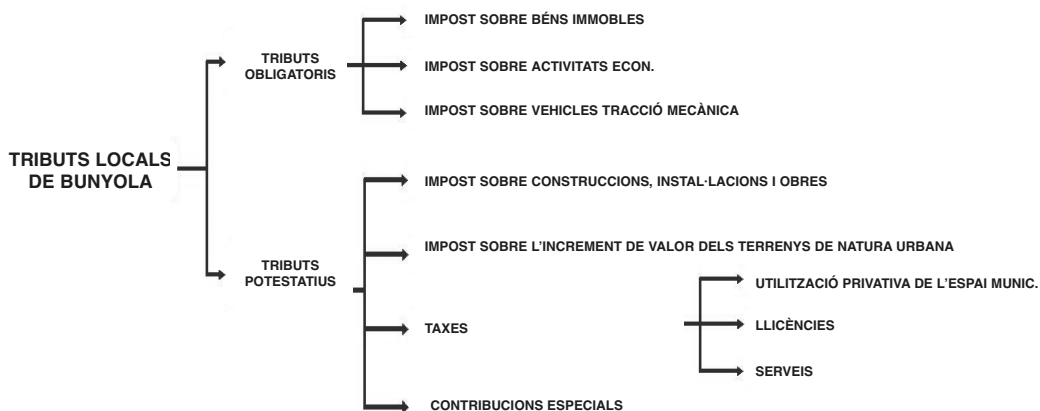

Figura 1. Sistema fiscal de Bunyola.

El sistema fiscal de Bunyola és sobre el qual l'Ajuntament pot actuar, emprant reformes i aprovant mesures com a part de les polítiques econòmiques, socials o mediambientals.

2. Capacitat legislativa municipal i la tributació local. Bonificacions potestatives

2.1. *Capacitat legislativa de les entitats locals*

La Constitució Espanyola garanteix a l'article 140 l'autonomia dels municipis. Aquesta es concreta, entre d'altres, en la capacitat de legislar en matèria tributària.

Així, l'article 106 de la Llei 7/1985, de 2 d'abril, reguladora de les bases del règim local consagra que «les entitats locals tenen autonomia per establir i exigir tributs d'acord amb el que preveuen la legislació de l'Estat reguladora de les hisendes locals i les lleis que dictin les comunitats autònomes en els supòsits expressament previstos en aquella».

D'altra banda, l'article 59 del Reial decret legislatiu 2/2004, de 5 de març, pel qual s'aprova el text refós de la Llei reguladora de les hisendes locals (d'ara endavant TRLRHL), concreta aquesta autonomia i enumera els impostos locals que els ajuntaments han d'exigir i els que poden exigir.

El legislador concedeix la llibertat a les corporacions municipals d'incorporar al sistema tributari uns impostos, imposant-ne d'altres de manera coercitiva.

D'aquesta manera, són obligatoris l'impost sobre béns immobles, l'impost sobre activitats econòmiques i l'impost sobre vehicles de tracció mecànica. Els que tenen caràcter potestatiu són l'impost sobre construccions, instal·lacions i obres i l'impost sobre l'increment de valor dels terrenys de naturalesa urbana.

Bunyola, en l'exercici de la capacitat que el TRLRHL li atorga, va establir l'Impost sobre Construccions, Instal·lacions i Obres (d'ara endavant ICIO), l'Impost sobre l'Increment de Valor dels Terrenys de Naturalesa Urbana (IIVTNU) i l'Impost de Despeses Sumptuàries (IDS).

2.2. *Les bonificacions potestatives: regulació actual*

El TRLRHL preveu l'aplicació de bonificacions per a cadascun dels impostos abans esmentats, uns de caràcter obligatori, que s'aplicaran en qualsevol cas, i altres de caràcter potestatiu, l'aplicació dels quals dependrà del que decideixi la corporació municipal.

2.2.1. *Bonificacions potestatives de l'impost sobre béns immobles*

Les bonificacions potestatives per a l'impost sobre béns immobles (d'ara endavant IBI) estan regulades a l'article 74 del TRLRHL; de manera succinta són les següents:

- Fins al 90% de la quota íntegra de l'impost a favor dels béns immobles urbans ubicats a àrees o zones del municipi que corresponguin a assentaments de població singularitzats i que disposin d'un nivell de serveis de competència municipal, infraestructures o equipaments col·lectius inferior a la resta.

– Una bonificació en la quota íntegra de l'impost equivalent a la diferència positiva entre la quota íntegra de l'exercici i la quota líquida de l'exercici anterior multiplicada aquesta darrera pel coeficient d'increment màxim anual de la quota líquida que estableixi l'ordenança fiscal per a cadascun dels trams de valor cadastral i, si escau, per a cadascuna de les diverses classes de cultius o aprofitaments o de modalitats d'ús de les construccions que s'hi fixin i en què se situïn els diferents béns immobles del municipi.

– Fins al 95% de la quota íntegra a favor d'immobles d'organismes públics de recerca i els d'ensenyament universitari.

– Fins al 95% de la quota íntegra de l'impost a favor dels béns immobles, monument o jardí històric d'interès cultural afectes a activitats econòmiques.

– Fins al 95% de la quota íntegra de l'impost a favor d'immobles en què es desenvolupin activitats econòmiques que siguin declarades d'especial interès o utilitat municipal per concórrer circumstàncies socials, culturals, històric artístiques o de foment de l'ocupació que justifiquin aquesta declaració.

– Fins al 90% de la quota íntegra de l'impost a favor de cada grup de béns immobles de característiques especials.

– Fins al 90% de la quota íntegra de l'impost a favor dels subjectes passius que tinguin la condició de titulars de família nombrosa.

– Fins al 50% de la quota íntegra de l'impost per als béns immobles on s'hagin instal·lat sistemes per a l'aprofitament tèrmic o elèctric de l'energia provinent del sol.

– Fins al 95% en la quota íntegra de l'impost per als immobles d'ús residencial destinats a lloguer d'habitatge de renda limitada.

2.2.2. Bonificacions potestatives de l'impost sobre activitats econòmiques

L'article 88.2 del TRLRHL preveu la possibilitat d'aplicació de les bonificacions següents a l'IAE, quan així ho disposin les ordenances fiscals.

– Una bonificació de fins al 50% de la quota corresponent, per als qui inicien l'exercici de qualsevol activitat empresarial i tributin per quota municipal, durant els cinc anys d'activitat següents a la conclusió del segon període impositiu de desenvolupament d'aquella.

– Una bonificació per creació d'ocupació de fins al 50% de la quota corresponent, per als subjectes passius que tributin per quota municipal i que hagin incrementat la mitjana de la seva plantilla de treballadors amb contracte indefinit durant el període impositiu immediat anterior al de l'aplicació de la bonificació, en relació amb el període anterior a aquell.

– Una bonificació de fins al 50% de la quota corresponent per als subjectes passius que tributin per quota municipal i que utilitzin instal·lacions d'energies renovables, facin activitats a les zones més allunyades del municipi o estableixin un pla de transport per als treballadors.

– Una bonificació de fins al 50% de la quota corresponent per als subjectes passius que tributin per quota municipal i tinguin una renda o rendiment net de l'activitat econòmica negatiu o inferiors a la quantitat que determini l'ordenança fiscal, la qual podrà fixar diferents percentatges de bonificació i límits en funció de quina sigui la divisió, l'agrupació o el grup de les tarifes de l'impost en què es classifiqui l'activitat econòmica realitzada.

– Una bonificació de fins al 95% de la quota corresponent per als subjectes passius que tributin per quota municipal i que desenvolupin activitats econòmiques que siguin declarades d'especial interès o utilitat municipal per concórrer circumstàncies socials, culturals, històric artístiques o de foment de l'ocupació que justifiquin aquesta declaració. Correspon aquesta declaració al Ple de la corporació i s'acorda, prèvia sol·licitud del subjecte passiu, per vot favorable de la majoria simple dels seus membres.

2.2.3. *Bonificacions potestatives de l'impost sobre vehicles de tracció mecànica*

Les bonificacions potestatives de l'impost sobre vehicles de tracció mecànica estan regulades a l'article 95.6 del TRLRHL. En concret les bonificacions contemplades són:

– Una bonificació de fins al 75% en funció de la classe de carburant que consumeixi el vehicle, per raó de la incidència de la combustió del carburant en el medi ambient.

– Una bonificació de fins al 75% en funció de les característiques dels motors dels vehicles i la seva incidència al medi ambient.

– Una bonificació de fins al 100% per als vehicles històrics o aquells que tinguin una antiguitat mínima de vint-i-cinc anys, comptats a partir de la data de la seva fabricació o, si aquesta no es conegués, prenent com a tal la de la primera matriculació o, si no, la data en què el corresponent tipus o variant es va deixar de fabricar.

2.2.4. *Bonificacions potestatives de l'impost sobre construccions, instal·lacions i obres*

L'article 103.2 del TRLRHL fixa les bonificacions que potestativament pot establir, com qualsevol altre, l'Ajuntament de Bunyola:

– Una bonificació de fins al 95% a favor de les construccions, instal·lacions o obres que siguin declarades d'especial interès o utilitat municipal per concórrer circumstàncies socials, culturals, historicoartístiques o de foment de l'ocupació que justifiquin aquesta declaració. Correspon aquesta declaració al Ple de la corporació i s'acorda, prèvia sol·licitud del subjecte passiu, per vot favorable de la majoria simple dels seus membres.

– Una bonificació de fins al 95% a favor de les construccions, instal·lacions o obres en què s'incorporin sistemes per a l'aprofitament tèrmic o elèctric de l'energia solar.

- Una bonificació de fins al 50% a favor de les construccions, instal·lacions o obres vinculades als plans de foment de les inversions privades en infraestructures.
- Una bonificació de fins al 50% a favor de les construccions, instal·lacions o obres referents als habitatges de protecció oficial.
- Una bonificació de fins al 90% per a construccions, instal·lacions o obres que afavoreixin les condicions d'habitabilitat de les persones amb discapacitat.

2.2.5. *Bonificacions potestatives a l'impost sobre increment de valor dels terrenys de naturalesa urbana*

L'article 108 del TRLRHL estableix les bonificacions potestatives següents:

- Una bonificació de fins al 95% de la quota íntegra de l'impost, a les transmissions de terrenys, ja la transmissió o constitució de drets reals de gaudi limitatius del domini, realitzades a títol lucratiu per causa de mort a favor dels descendents i adoptats, els cònjuges i els ascendents i adoptants.
- Fins al 95% de la quota íntegra de l'impost, en les transmissions de terrenys, i en la transmissió o constitució de drets reals de gaudi limitatius del domini de terrenys, sobre els quals es desenvolupin activitats econòmiques que siguin declarades d'especial interès o utilitat municipal per concórrer circumstàncies socials, culturals, històric artístiques o de foment de l'ocupació que justifiquin tal declaració.

2.3. **Les bonificacions potestatives com a instrument de política social, econòmica i mediambiental**

De la mateixa manera que el sistema tributari local està basat en fets imposables de naturalesa real i que no té en compte la capacitat econòmica del contribuent, el legislador preveu una sèrie de bonificacions obligatòries que modulen la tributació per adequar la tributació a les circumstàncies del contribuent.

Igualment, el TRLRHL reconeix als ajuntaments la possibilitat d'augmentar les bonificacions aplicables, les quals han estat enumerades a l'apartat anterior. El fet d'implementar unes bonificacions permet, indubtablement, que els ajuntaments hi articulin polítiques econòmiques, mediambientals o socials. Entre les bonificacions de caràcter eminentment mediambiental trobem les que ara s'assenyalen juntament amb l'impost que les contempla:

Immables amb sistemes d'aprofitament d'energia solar	IBI
Carburant respectuós amb el medi ambient	IVTM
Motor respectuós amb el medi ambient	IVTM
Obres d'aprofitament de l'energia solar	ICIO

Taula 1. Bonificacions de caràcter mediambiental.

Les bonificacions referides a polítiques econòmiques són les que segueixen:

Monuments històrics d'interès cultural afectes a activitats econòmiques	IBI
Immobles afectes a activitats econòmiques d'interès especial	IBI
Per inici d'activitat, entre el tercer i el cinquè any	IAE
Per increment de plantilla indefinida	IAE
Per a societats amb rendiment net de l'activitat negatiu	IAE
Per a activitats declarades d'especial interès municipal	IAE
Transmissions de terrenys afectes a activitat d'interès general	IIVTNU
Construcció d'interès especial o foment de l'ocupació	ICIO
Obres vinculades a plans de foment d'inversions	ICIO

Taula 2. Bonificacions de caràcter econòmic.

Les bonificacions de caràcter social són les següents:

Famílies nombroses	IBI
Immobles destinats a lloguer de renda limitada	IBI
Transmissions en ocasió de defunció	IIVTNU
Obres en HPO	ICIO
Obres d'accés per a persones amb discapacitat	ICIO

Taula 3. Bonificacions de caràcter social.

Aquestes bonificacions són instruments al servei de la política local per implementar l'estratègia dissenyada per l'Ajuntament. Així, un ple municipal amb més conscienciació mediambiental primarà l'impuls que els ciutadans facin servir vehicles elèctrics o instal·lin plaques solars a la recaptació que es pugui obtenir a l'IVTM o l'IBI.

Un municipi que vulgui incentivar l'economia, té al seu servei una sèrie de bonificacions que no fa sinó primar les empreses que es localitzin al municipi. Altres bonificacions de tipus econòmic pretenen que els impostos locals no siguin un impediment per a la instal·lació d'empreses o per a la presa de decisions d'inversió i de creixement.

També les bonificacions socials s'acosten a les circumstàncies concretes dels ciutadans, i intenten suavitzar els efectes impositius en aquells que així ho mereixen. Per exemple, les bonificacions a la quota de l'ICIO per a reformes d'adaptació d'habitatge per a persones amb mobilitat reduïda busquen que el fet tributari no sigui una sobrecàrrega en aquells que han de fer aquestes reformes.

3. Utilització de les bonificacions a Bunyola

3.1. *Bonificacions potestatives a l'IBI de Bunyola*

El 16 de gener de 2017 es va publicar al Butlletí Oficial de les Illes Balears l'aprovació definitiva de la modificació d'Ordenança fiscal reguladora de l'Impost sobre Béns Immobles de l'Ajuntament de Bunyola.

L'article 5. Bonificacions de l'ordenança exposa que «podran gaudir d'una bonificació del 50% de la quota resultant de l'impost, els subjectes passius que ostentin la condició de titulars de famílies nombroses, i sigui el domicili habitual de la família nombrosa sempre que les rendes atribuïbles a la unitat familiar no superin en conjunt els 40.000€ bruts anuals».

Per tant, les famílies nombroses residents a Bunyola amb rendes inferiors a 40.000 euros poden gaudir de l'única de les bonificacions aprovades a la normativa de l'impost a Bunyola. Com a resum, la situació actual de les bonificacions potestatives a l'IBI de Bunyola és la següent:

	Bonific. màx.	Aplic. actual
Immobles en nuclis aïllats amb menys serveis	90%	x
Immobles amb revisió del valor cadastral	% variable	x
Immobles d'organismes públics de recerca i ensenyament universitari	95%	x
Immobles monuments o jardí històric d'interès cultural afectes a act. econòmiques	95%	x
Immobles afectes a act. econòmiques d'interès especial	95%	x
Immobles de característiques especials	90%	x
Famílies nombroses	90%	✓
Immobles que hagin instal·lat sistemes d'aprofitament de l'energia solar	50%	x
Immobles destinats a lloguer de renda limitada	95%	x

Taula 4. Bonificacions potestatives a l'IBI de Bunyola.

3.2. *Bonificacions potestatives a l'IAE de Bunyola*

L'ordenança municipal fiscal reguladora de l'impost sobre activitats econòmiques va ser aprovada pel ple de l'ajuntament el 13 de novembre de 2007, BOIB 12 de 24 de gener del 2008. L'article 5 recull la informació sobre les bonificacions aplicables a aquest impost a Bunyola: «Sobre la quota de l'impost resultant d'aplicar els coeficients assenyalats a l'article anterior s'aplicaran les bonificacions previstes a l'article 89.1 de la Llei 39/1988, de 28 de desembre, Reguladora de les Hisendes Locals, a la seva redacció donada per la Llei 51/2002, no sent d'aplicació altres bonificacions.»

És a dir, sobre aquest impost no s'han regulat cap de les bonificacions potestatives.

	Bonific. màx.	Aplic. actual
Per inici d'activitat, entre el tercer i el setè any	50%	x
Per increment de plantilla indefinida	50%	x
Instal·lació de sistemes d'aprofitament d'energia elèctrica	50%	x
Per a societats amb rendiment net de l'act. negatiu	50%	x
Per a activitats declarades d'especial interès municipal	95%	x

Taula 5. Bonificacions potestatives a l'IAE de Bunyola.

3.3. *Bonificacions potestatives a l'IVTM de Bunyola*

L'ordenança contempla una bonificació en la quota per a vehicles que utilitzin fonts d'energia no contaminant, una altra per a vehicles històrics i una per a famílies nombroses. En concret queda recollit de la següent manera:

«1. Els vehicles que siguin considerats de caràcter històric de conformitat amb el R.D. 1247/1995, de 14 de juliol, pel qual s'aprova el Reglament de Vehicles Històrics, gaudiran d'una bonificació del 100% de la quota de l'impost. Per a la concessió d'aquesta bonificació es requerirà la sol·licitud dels subjectes passius titulars dels vehicles en qüestió, adjuntant la documentació corresponent que demostrï que el vehicle ha estat declarat vehicle històric, i s'aplicarà a partir de l'exercici següent al de la sol·licitud.

2. Els vehicles elèctrics i els que utilitzin per al seu funcionament exclusivament fonts d'energia no contaminant, podran gaudir d'una bonificació del 75% de la quota de l'impost. Per a la concessió d'aquesta bonificació es requerirà la sol·licitud dels subjectes passius titulars dels vehicles en qüestió, adjuntant una còpia compulsada del certificat de característiques tècniques del vehicle juntament amb una còpia compulsada del permís de circulació, i s'aplicarà a partir de l'exercici següent al de la sol·licitud.

3. Els vehicles híbrids (motor elèctric-benzina, elèctric-dièsel o elèctric-gas), que estiguin homologats de fàbrica, podran gaudir d'una bonificació del 50% de la quota de l'impost. Per a la concessió d'aquesta bonificació es requerirà la sol·licitud dels subjectes passius titulars dels vehicles en qüestió, adjuntant una còpia compulsada del certificat de característiques tècniques del vehicle juntament amb una còpia compulsada del permís de circulació, i s'aplicarà a partir de l'exercici següent al de la sol·licitud.»

La situació actual de les bonificacions potestatives a l'IVTM de Bunyola és la següent:

	Bonific. màx.	Aplic. actual
Carburant respectuós amb el medi ambient	75%	✓
Motor respectuós amb el medi ambient	75%	✓
Vehicle històric	100%	✓

Taula 5. Bonificacions potestatives a l'IVTM de Bunyola.

3.4. *Bonificacions potestatives a l'ICIO de Bunyola*

El Butlletí Oficial de les Illes Balears número 139 de 23 de setembre de 2010 publicava la modificació de l'ordenança municipal de l'ICIO de Bunyola. Les bonificacions que recollia aquesta ordenança eren les següents:

- Una bonificació del 95% de la quota de l'impost a favor de les construccions, instal·lacions i obres d'especial interès o utilitat municipal.
- Una bonificació del 50% per a obres referides a habitatges de protecció oficial.
- Una bonificació del 50% per a aquelles construccions, instal·lacions i obres que afavoreixin les condicions d'accés i habitabilitat a les persones discapacitades

El resum de l'ús de les bonificacions potestatives és el següent:

	Bonific. màx.	Aplic. actual
Construcció d'interès especial o foment de l'ocupació	95%	✓
Obres d'aprofitament de l'energia solar	95%	x
Obres vinculades a plans de foment d'inversions	50%	x
Obres en HPO	50%	✓
Obres d'accés per a persones amb discapacitat	99%	✓

Taula 6. Bonificacions potestatives a l'ICIO de Bunyola.

3.5. *Bonificacions potestatives a l'IIVTNU de Bunyola*

L'ordenança publicada el 24 de gener de 2008 al BOIB 12 incloïa una bonificació del 99% per a transmissions en ocasió d'operacions de fusió i escissió d'empreses. A més, s'incloïa una bonificació del 95% de transmissions *mortis causa*.

	Bonific. màx.	Aplic. actual
Transmissions en ocasió de defunció	95%	✓
Transmissions de terrenys afectes a act. d'interès general	95%	x
Transmissions com a ocasió de fusions o escissions	99%	✓

Taula 7. Bonificacions potestatives a l'IIVTNU Bunyola.

4. Les bonificacions potestatives de Bunyola com a instruments de política social, econòmica i mediambiental

Bunyola utilitza la meitat dels instruments de política mediambiental que posa al servei el TRLRHL

Immables amb sistemes d'aprofitament d'energia solar	IBI	x
Carburant respectuós amb el medi ambient	IVTM	✓
Motor respectuós amb el medi ambient	IVTM	✓
Obres d'aprofitament de l'energia solar	ICIO	x

Taula 8. Aplicació de les bonificacions medioambientals en Bunyola.

Bunyola és un municipi que aposta per l'ús de les bonificacions potestatives regulades als impostos locals del TRLRHL. D'aquesta manera, de les bonificacions qualificades com a instruments de política social les utilitza totes excepte una.

Famílies nombroses	IBI	✓
Immables destinats a lloguer de renda limitada	IBI	x
Transmissions en ocasió de defunció	IIVTNU	✓
Obres en HPO	ICIO	✓
Obres d'accés per a persones amb discapacitat	ICIO	✓

Taula 9. Aplicació de les bonificacions socials a Bunyola.

Les bonificacions referides a polítiques d'econòmiques que té aprovada Bunyola són:

Monuments històrics d'interès cultural afectes a act. econòmiques	IBI	x
Immables afectes a activitat econòmiques d'interès especial	IBI	x
Per inici d'activitat, entre el tercer i el cinquè any	IAE	x
Per increment de plantilla indefinida	IAE	x
Per a societats amb rendiment net de l'activitat negatiu	IAE	x
Per a activitats declarades d'especial interès municipal	IAE	x
Transmissions de terrenys afectes a activitat d'interès general	IIVTNU	✓
Construcció d'interès especial o foment de l'ocupació	ICIO	✓
Obres vinculades a plans de foment d'inversions	ICIO	x

Taula 10. Aplicació de les bonificacions econòmiques en Bunyola.

En vista de les dades, Bunyola utilitza les bonificacions potestatives dels impostos locals com a instruments de política social i en menor mesura de política mediambiental, i pràcticament no fa ús de la regulació fiscal com a element de política econòmica.

5. Resum i conclusions

5.1. *Sobre el mapa tributari de Bunyola*

L'Ajuntament de Bunyola, en desenvolupament de la potestat que li atorga el Text Refós de la Llei Reguladora de les Hisendes Locals, ha aprovat, des de la seva publicació, l'aplicació de diferents impostos i taxes municipals. Igualment ha regulat diferents bonificacions aplicables als impostos locals. Les diferents ordenances fiscals publicades han dissenyat un sistema tributari bunyolí, modern i equiparable als municipis del seu entorn.

Té aprovada una única bonificació de la quota d'IBI d'habitatges de famílies nombroses, mentre que la quota d'IAE no està bonificada en cap cas.

Pel que fa a l'IVTM, l'ajuntament ha aprovat l'aplicació de totes les bonificacions potestatives que preveu el TRLHRL excepte l'aplicable a famílies nombroses: vehicles que facin servir carburant o motor respectuós amb el medi ambient o siguin vehicles històrics.

La quota de l'ICIO està bonificada a Bunyola per a obres a HPO i per a la millora d'accessibilitat de persones amb mobilitat reduïda així com construcció d'interès especial o foment de l'ocupació.

Pel que fa a l'IIVTNU, el Ple de l'ajuntament únicament ha aprovat la bonificació de la quota en transmissions de terrenys produïdes per causa de mort i Transmissions com a ocasió de fusions o escissions.

5.2. *Sobre l'ús de les bonificacions com a instruments de política local*

En relació amb l'ús de les bonificacions potestatives com a instruments de política, Bunyola, segons s'ha exposat al cos del present estudi, en du a terme una implementació variant per impost i àmbit.

En concret, de les bonificacions potestatives de caràcter social el municipi de Bunyola en té implementades totes les possibles. De les qualificades com a instruments de política de mediambiental a Bunyola està en vigor la meitat de les que pot aplicar.

Finalment, les bonificacions que són instruments de política econòmica a la ciutat de Bunyola només en són vigents una, per la qual cosa no es pot dir que es faci un ús excessiu d'aquesta eina.

DESENTERRANT LA VERITAT, BUSCANT LA FOSSA DELS ASSASSINATS DURANT LA GUERRA CIVIL AL CEMENTERI DE BUNYOLA

CESC BUSQUETS I COSTA, JORDI RAMOS RUIZ, NÚRIA ARMENTANO OLLER,
LAURA CANALES BARTRA, JÚLIA BENET CUGAT (ATICS SL)

Introducció

El novembre de 2019, l'òrgan de contractació del Govern de les Illes Balears va resoldre adjudicar el contracte de «Serveis d'excavació, exhumació i identificació de cossos de fosses de la Guerra Civil, de tasques de coordinació de les exhumacions i d'elaboració d'estudi antropològic dels cossos de la fossa de Porreres i d'estudi històric sobre el Cementeri Nou de Sant Francesc Xavier (Formentera)» a l'empresa Associació de Tècnics en Investigacions Culturals i Socials (ATICS), SL. Les fosses a intervenir havien estat programades per la Comissió Tècnica de desapareguts i fosses de les Illes Balears, dintre el Pla d'Actuacions en fosses de la Guerra Civil corresponent als anys 2019 i 2020.¹ Aquest Pla, contemplava l'actuació a nou localitzacions de vuit municipis de Mallorca i Eivissa: Son Coletes, a Manacor, el cementeri de Bunyola, el de Valldemossa, el de Sencelles, el de Porreres (a la zona enjardinada), el de Santa Maria, el de Ses Figueretes a Eivissa, al Pou de Son Lluís de Porreres i a un forn de calç del coll d'Artà-Salma.

Així, doncs, per a cada una de les fosses abans esmentades s'havia d'elaborar un «Pla de prospecció, excavació, exhumació i identificació dels cossos», el qual havia de ser ratificat per la Comissió Tècnica de Desapareguts i Fosses de les Illes Balears, que havia de contemplar la intervenció amb un equip multidisciplinari especialitzat i que servís de necessària referència metodològica i procedimental per a l'obertura i exhumació definitiva de la fossa comuna. Les exhumacions i casos investigats es van guiar per les pautes recomanades per l'Oficina de l'Alt Comissionat per als Drets Humans de les Nacions Unides (Projecte MEX/00/AH/10) que

---

¹ Es tractava del II Pla de Fosses de la Guerra Civil del Govern de les Illes Balears. El primer es va desenvolupar l'any 2018. La Llei 10/2016, de 13 de juny per a la recuperació de persones desaparegudes durant el franquisme, va establir en l'article 8, la regulació de la Comissió tècnica de desapareguts i fosses.

determina el «*Protocol model per a la recerca forense de víctimes sospitoses d'haver-se produït per violació dels drets humans*».

El mes d'agost de 2020 es presentà el «Projecte de la intervenció al cementeri de Bunyola. Proposta d'actuació», redactat per ATICS SL. Posteriorment fou ratificat i aprovat per la Comissió Tècnica de Desapareguts i Fosses de les Illes Balears. Així, el 31 d'agost de 2020 s'inicià la intervenció al cementeri de Bunyola, que es pot sintetitzar en el següent quadre:

NOM DE LA INTERVENCIÓ	Cementeri de Bunyola
UBICACIÓ	Bunyola, Mallorca
COORDENADES UTMFus31N amb Datum ETRS89 (UB/ITC)	X: 474511Y: 4393022
CONTEXT	Zona urbana
TIPUS D'INTERVENCIÓ	Preventiva terrestre
CLASSE D'ACTIVITAT	Excavació
MOTIVACIÓ	Cercar a 15 víctimes de la repressió de 1936
DATES D'INTERVENCIÓ	31 d'agost al 10 de setembre de 2020
PROMOTOR	Govern de les Illes Balears
COL·LABORACIÓ	Ajuntament de Bunyola
EMPRESA ADJUDICATÀRIA	ATICS, SL Gestió i difusió del patrimoni arqueològic i històric
COORDINACIÓ	Cesc Busquets
ARQUEOLOGIA	Direcció: Jordi Ramos, Jaume Díaz i Cesc Busquets
ANTROPOLOGIA FÍSICA	Direcció: Dra. Núria Armentano, Laura Canales i Júlia Benet
EQUIP DE FORENSES	Dr. Ignasi Galtés i Dr. Nicholas Márquez-Grant
LABORATORI GENÈTIC	Universitat Autònoma de Barcelona. Dra. Assumpció Malgosa, Dr. Cristina Santos i Dra. Mar González
PLANIMETRIA	Álex Moreno i Miriam Esqué

El cementeri municipal de Bunyola

El cementeri municipal s'ubica al sud del nucli urbà de Bunyola. L'espai es divideix en tres recintes, a diferents nivells d'elevació a peu de la muntanya. S'accedeix des d'una entrada orientada a ponent. Aquest, va ser construït al segle XIX, com a cementeri catòlic municipal de Bunyola, on només estava format per la terrassa superior. L'any 1894, el consistori acordà incorporar les dues terrasses inferiors. A la dècada de 1920 es construï la capella. Al cantó nord existí un habitacle per a dipòsit de cadàvers i sala d'autòpsies, i a la banda sud una cambra per a la vetlla.

L'any 1932 es construeix una ossera, de 5 m d'amplada per 5 m de fons, situada en el sector est del cementeri i darrere de la capella. Aquest indret correspon a la fossa construïda al sector est del cementeri antic. Justament, la Sociedad de Ciencias Aranzadi va realitzar l'obertura el gener de 2019. Aquesta fossa, va ser descartada per l'aparició de cossos embolicats amb plàstic recent (Aranzadi, 2019: 12).

A la dècada de 1950 el cementeri es va ampliar a la banda nord, quedant la part sud com la més antiga. Actualment, existeix una gran ossera -que hem identificat

com a Zona 2, que quedaria entre les dues fileres de nínxols de sector est construïts a la dècada de 1960. Possiblement, es va construir posteriorment a la Guerra Civil, ja que des de 1942 i fins 1965, albergà els cossos procedents de l'hospital antituberculós Joan March.²

Segons l'investigador Xavier Margais (2016) conclou que l'espai de la fossa comuna era reduït i escàs per assumir l'aportació de cadàvers que varen aparèixer durant el període repetidament citat i la que s'hi va afegir després de la posada en funcionament de l'hospital antituberculós Joan March. Es constata les múltiples modificacions efectuades en el cementeri, concretament a la fossa comuna i també a l'espai on s'obrí el clot. Com a conclusió, ratificà que els ossos dels assassinats durant el segon semestre de 1936 i enterrats al cementeri, es troben a l'ossera que es va construir l'any 1932. Les inscripcions de defunció i oficis de la Guàrdia Civil comunicant les troballes dels cadàvers, mostren que van ser assassinats, principalment amb impacte de bala a la part cerebral.

Es desconeix amb exactitud la ubicació de la fossa comuna dels individus represaliats pel règim franquista el 1936. Per on es té indicis d'on se situaria a la banda sud-est, aquest indret ha patit grans modificacions, com la construcció de nínxols. Es desconeix l'existència de llibres de defunció del Registre Civil que aportin dades d'aquesta fossa. Segons ens aporta l'investigador Xavier Margais, a la documentació històrica dipositada a l'arxiu municipal hi ha un llibre de registres d'enterraments però amb data de 1942-1965.

Es comentà que a la sala d'autòpsies es registrava una activitat al segon semestre de l'any arran de la repressió franquista i que anirien a la fossa comuna. Cal dir que després, també hi ha un augment dels enterraments entre 1942-1965 a partir de l'inaugurat hospital antituberculós Joan March a la banda de la zona de Caubet.

L'any 2005, una comissió ciutadana va dignificar l'espai probable de la fossa amb una placa on estan inscrits els noms de les persones que van ser assassinades per la repressió franquista. Abans de la dignificació i cada 14 d'abril es realitza un homenatge floral on hi ha aquesta fossa comuna.

Les víctimes de la repressió documentades al cementeri de Bunyola. La localització del lloc on foren enterrades

A partir de l'estudi d'investigació realitzat del Doctor en Ciències Històriques per la Universitat de les Illes Balears, Xavier Margais es va poder identificar la suposada fossa comuna al cementeri de Bunyola. Es tractaria d'una fossa amb civils amb 10 persones identificades i 5 sense identificar. D'aquests últims, els recents estudis assenyalen 2 ciutadellencs, els germans Bartomeu i Sebastià Carretero Gornés.

---

² Segons informació del llibre 875 de l'Arxiu Municipal de Bunyola.

Gràcies, al projecte *Totes les Causes* de l'Associació Memòria de Mallorca, on es va classificar les causes judicials ubicades al Jutjat Togat Militar de les Illes Balears, es va poder tenir constància de la troballa de cinc cadàvers a Bunyola (núm. 2, 317, 413, 1093 i 1275, totes elles de 1936) (Aranzadi, 2019). Correspon al fatídic segons semestre de l'any 1936, quan arribà al cementeri de Bunyola una quinzena de cadàvers. Principalment, eren homes que havien estat assassinats per arma de foc i abandonats. Abans de ser enterrats van ser objecte d'autòpsies que determinaren la seva mort, que en la majoria d'ells van ser testificats que moriren per hemorràgia cerebral, pleural, múltiple, etc. (Xavier Margais, 2016).

Segons informació de l'investigador Xavier Margais: «L'allau de cadàvers que es rebé en tan poc temps va provocar que l'espai de la fossa comuna s'omplís i que per tal de complementar-la sembla que es va obrir un clot davant la sala d'autòpsies» (Margais, 2017).

Seguidament, exposem els enterraments a la fossa comuna del cementeri de Bunyola, segons el llibre de defuncions (informacions recollides al *Mapa de les Fosses comunes de Mallorca la part. 2016* [Fitxa de la fossa comuna del cementeri de Bunyola realitzada per Xavier Margais]):

Víct. núm.	Llibre de registre de defuncions i pàgina	Data de la troballa del cadàver	Nom de la víctima	Lloc on fou trobat
1	11/165	05/08/1936	Josep Cañellas Roser	S'Heretat
2	11/165v	05/08/1936	Desconegut. Posteriorment el Jutjat Militar. Eventual atribueix el cadàver a Joan Busquets Cañellas	S'Heretat
3	11/166v	10/08/1936	Desconegut	Torrent de cana Cili
4	11/67 i 12/37	15/08/1936	Desconegut. Posteriorment afirmen que es tracta d'Antoni Juan Massanet	Camí de Son Amar
5	11/167v 12/87	21/08/1936	Desconegut. Posteriorment afirmen que es tracta de Rafel Ferriol Grimalt	Km 11,5 de la carretera de Sóller
6	11/168	24/08/1936	Desconegut	Biniatzar
7	11/170	03/11/1936	Desconegut. Posteriorment afirmen que es tracta de Pere Suau Riera	Torrent de cana Cili
8	11/171v	12/11/1936	Desconegut	Torrent de cana Cili

9	11/172	12/11/1936	Desconegut	Torrent de cana Cili
10	11/172v	12/11/1936	Desconegut. Posteriorment afirmen que es tracta de Josep Pons Sintes	Torrent de cana Cili
11	11/173v	21/11/1936	Desconegut	Torrent de cana Cili
12	11/177v	19/12/1936	Onofre Arbona Jordà	Sis Camins - Son Muntaner
13	11/178	19/12/1936	Gabriel Servera Cardell	Sis Camins - Son Muntaner
14	11/179	28/12/1936	Desconegut. Posteriorment afirmen que es tracta de Joan Fiol Martí	Camí del Sanatori de Caubet
15	11/179v	28/12/1936	Desconegut. Posteriorment afirmen que es tracta de Guillem Pocoví Samsó	Camí del Sanatori de Caubet

Ampliem la informació, ja que de les 2 víctimes desconegudes correspondrien als menorquins i germans Bartomeu (1936-1936) i Sebastià Carretero Gornés (1910-1936).³ Juntament, amb Josep Filomè Pons Sintes procedirien de Ciutadella de l'illa de Menorca.⁴ A partir de l'estudi de l'historiador i Director de l'Arxiu Diocesà de Menorca i de l'Arxiu Municipal de Ciutadella, Marc Pallicer Benejam estableix la descoberta dels tres ciutadellencs a la fossa comuna de Bunyola.⁵

Segons el projecte «Totes les Causes» de l'Associació Memòria de Mallorca, ens aporta el lloc exacte del lloc d'enterrament.⁶

³ El 26 d'abril de 2017 a petició del Sr. Rafel Carretero Bagur s'aprovà per l'Ajuntament de Ciutadella de Menorca, instar al Govern de les Illes Balears a actuar per a la localització i identificació dels cossos dels germans Sebastià i Bartomeu Carretero Gornés, enterrats al cementiri de Bunyola, d'actor amb el que preveu la Llei 10/2016, de 13 de juny. <<<http://www.ajciutadella.org/documents/documents6947docpub.pdf>>> [consulta en línia 10 agost de 2020].

⁴ <<<https://www.menorca.info/menorca/local/2017/05/08/601728/batalla-personal-para-cicatrizaheridas-guerra-civil.html> i <http://www.ime.cat/Documents/Documents/13040doc4.pdf>>>.

⁵ <<<http://www.nelmarti.cat/2020/07/14/menorquins-a-lossera-de-bunyola>>> i <<<https://www.eliris.cat/2020/07/13/la-descoberta-a-mallorca-de-tres-ciutadellencs-a-una-fosa-comuna-de-la-guerra-civil-espanyola-conferencia-a-carrec-de-marc-pallicer-benejam-historiador-i-director-de-l>>> [consulta en línia 15 agost de 2020].

⁶ Va ser recollit a ARANZADI (2019: 17).

Núm. causa	Nom	Data de la troballa del cadàver	Lloc d'enterrament	Detall de l'enterrament
413	Joan Busquets Cañellas	06/08/1936	Grupo viejo, cuadro 2 ^º (derecha entrando)	Decúbito supino, 110 profundidad. Cabeza al Norte y pies al Sur
413	Josep Cañellas Roser	06/08/1936	Grupo viejo, cuadro 2 ^º (derecha entrando)	Decúbito supino, 110 profundidad. Cabeza al Sur y pies al Norte
317	Rafael Ferriol Grimalt	21/08/1936	Grupo viejo, cuadro 1 ^º (izquierda entrando)	Decúbito supino, 130 profundidad. Cabeza al Norte y pies al Sur
1093	Pere Suau Riera	03/11/1936	Grupo viejo, cuadro 1 ^º (izquierda entrando)	Decúbito supino, 160 profundidad. Cabeza al Sur y pies al Norte
1275	Desconocido	21/11/1936	Grupo viejo, cuadro 1 ^º (izquierda entrando)	Decúbito supino, 140 profundidad. Cabeza al Oeste, pies al Este
2	Guillem Pocovi Samsó	28/12/1936	Grupo viejo, cuadro 1 ^º (izquierda entrando)	Decúbito supino, 140 profundidad. Cabeza al Oeste, pies al Este
2	Joan Fiol Martí	28/12/1936	Grupo viejo, cuadro 1 ^º (izquierda entrando)	Decúbito supino, 140 profundidad. Cabeza al Oeste, pies al Este

Gràcies a l'estudi documental i de la inspecció en el terreny del cementeri, hem pogut esbrinar on podíem haver estat els set individus enterrats el 1936. A partir de la prospecció sobre el terreny i analitzant els paraments del cementeri, hem pogut descobrir dues plaques que indicarien els diversos indrets de la fossa comuna de 1932. A partir d'aquestes dues plaques on s'indica un número 2 i un número 4, inscrits cadascú en una placa de morter col·locat al mur de tàpia de la zona sud-est del cementeri. Justament, aquest indret correspon al grup vell i faria referència als quadres 2 i 4. Els rètols que segurament existien on indicaria 1 i 3 es trobarien afectats pels nínxols edificats a la dècada de 1960. Per aquesta informació, sembla indubtablement que podem ubicar on van estar 7 dels 15 individus enterrats el 1936. Per això, sabem que en la fossa comuna de l'esmentada Zona 1 van estar enterrats els següents individus:

Del grup vell, quadre 1r (21/08/1936 a 28/12/1936): Rafael Ferriol Grimalt, Pere Suau Riera, desconegut, Guillem Pocovi Samsó i Joan Fiol Martí.

Del grup vell, quadre 2n (06/08/1936): Joan Busquets Cañellas i Josep Cañellas Roser.

La intervenció arqueològica

La planificació de l'actuació va consistir en la proposta d'intervenir en un seguit de quatre zones o àrees al cementeri de Bunyola. Aquestes eren les següents:

- Zona 1. Corresponia a l'espai enjardinat situat davant de la capella del cementeri.
- Zona 2. Ubicada al conjunt d'estructures (vasos funeraris) usades com a fossa comuna fins als anys 40 del segle XX, se situava al lateral sud-est del cementeri.
- Zona 3. Corresponia a un antic aljub o cisterna d'aigua, reutilitzada com a ossera i actualment en ús, situada entre dues filades de nínxols construïts a finals de la dècada del 1960, propers a la zona 2.
- Zona 4. Ossera del cementeri construïda l'any 1932, actualment en desús, situada darrera la capella.

Figura 1. Zonificació de les parts intervingudes al cementiri de Bunyola.

Els resultats arqueològics i antropològics forenses obtinguts

Es realitzaren un seguit d'estudis al subsòl del cementiri per tal de corroborar les diverses informacions tant orals, com bibliogràfiques. Aquests estudis i treballs s'han portat a terme en base a la fitxa tècnica realitzada per l'investigador Xavier Margais dins el *Mapa de Fosses comunes de Mallorca*; l'estudi de viabilitat del

cementeri de Bunyola realitzat per la Sociedad de Ciencias Aranzadi, el maig de 2019; la documentació recollida en el projecte «Totes les Causes», de l'Associació Memòria de Mallorca –un projecte que compta amb la classificació de 2.761 causes judicials entre 1936-1939, procedents del Jutjat Togat Militar de les Illes Balears–; i el treball de camp realitzat per l'equip d'arqueòlegs d'ATICS.

Es buscaven 15 persones assassinades, localitzades en diversos indrets del terme de Bunyola i enterrades al cementeri d'aquesta localitat durant el darrer semestre de 1936.

Zona 1 corresponent a la zona enjardinada del davant de l'antiga sala d'autòpsies

Es va excavar manualment la totalitat del jardinet, per cercar un possible «clot davant l'antiga sala d'autòpsies», on era possible que fossin enterrats alguns dels assassinats durant el 1936. Entre els 80 cm i els 160 cm ha estat possible localitzar fins a quatre enterraments ordinaris (2 individus adults femenins, 1 individu adult masculí i 1 individu no-adult), datables entre principis segle XX (1910) i la dècada dels 50 d'aquesta mateixa centúria. La fossa de tots ells estava retallant un nivell de descomposició de la roca calcària geològica (es tracta del rebliment per anivellar la terrassa on s'assentà el cementeri originalment a inicis del segle XIX). Per tant, aquesta disposició estratigràfica del lloc, ens fa concloure que en aquest zona mai no hi va haver cap fossa o «clot» obert l'any 1936.

Per altra banda, en la mateixa Zona 1, es va documentar una estructura del tipus vas funerari, bastit amb pedres de marès. Presentava unes dimensions aproximades de 2,20 m de llarg per 2 m de profunditat, i 70 cm d'amplada (UE 1003). Originalment serví per enterrar-hi les restes d'almenys dues inhumacions primàries en taüt de fusta, datables a partir de 1910, que es troben a una fondària entre 1,60 i els 2 metres. Per sobre d'aquests enterraments –les restes dels quals es mantenen en articulació anatòmica al fons de la cambra funerària–, l'estructura s'usà, a partir de la dècada de 1960, com a ossera per contenir totes les restes òssies que s'anaven netejant del seu voltant.

L'exhumació d'aquesta ossera va aportar un important volum d'ossos i fragments d'ossos trobats en total desarticulació anatòmica. El material esquelètic recuperat dels nivells més superiors es trobava en millor estat que el dels nivells més inferiors; les primeres restes es troben íntegres i seques, mentre que les dels nivells més inferiors, i com més properes als taüts amb més intensitat, es caracteritzen per trobar-se fragmentades, humides i brutes.

Es van recollir i classificar per parts anatòmiques i grup d'edat tots els fragments esquelètics trobats de forma desarticulada (UE 1004). El total de restes o fragments de restes estudiats correspon a un nombre mínim de 118 individus, dels quals 87 són adults, tant homes com dones, i 31 no-adults.

Figura 2. Vas funerari reutilitzat com a ossera (UF 5).

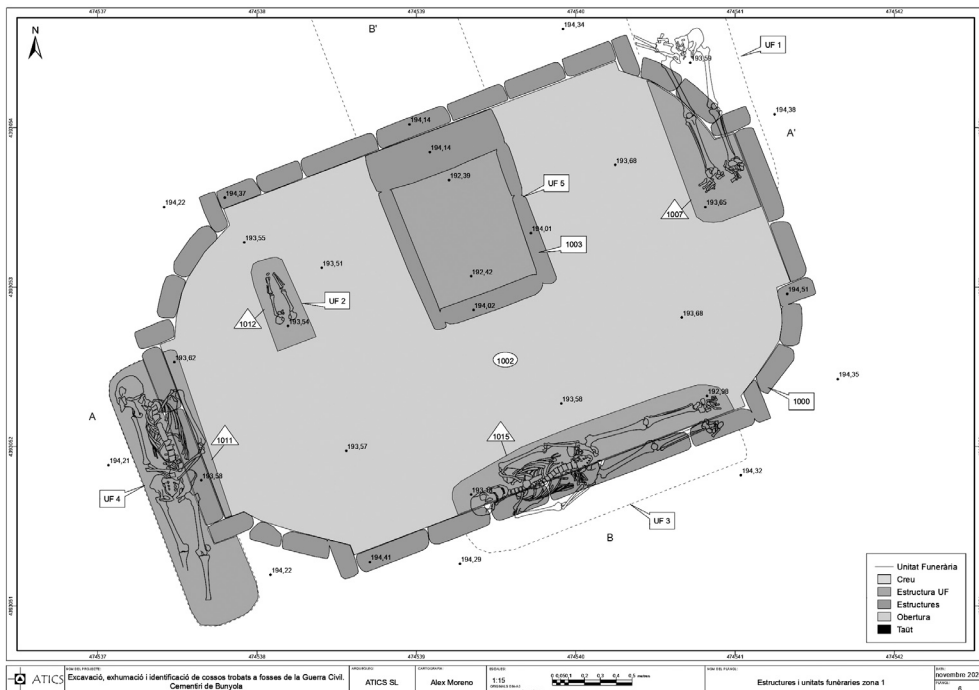

Figura 3. Zona 1 amb la indicació de les unitats funeràries excavades.

La revisió de tots els ossos o fragments d'os exhumats de la ossera va permetre distingir fragments de restes cranials corresponents a un nombre mínim de 3 individus adults que presentaven alteracions d'interès antropològic-forense. Aquests fragments de crani evidenciaven signes de craniotomia (producte de la realització de la pràctica d'autòpsia), afectant fragments de frontals, parietals, temporals i occipitals. En cap cas no s'han recuperat cranis sencers; falten moltes parts anatòmiques cranials, tot i que ha estat possible el remuntat d'alguns fragments a nivell de la lesió d'autòpsia. No es van trobar cap lesió compatible amb el pas de projectil d'arma de foc entre els fragments de crani amb evidència d'autòpsia.

Trobar evidències de lesions compatibles amb el pas de projectil d'arma de foc en restes no completes, i procedents de dipòsits secundaris és extremadament complex, donat que les lesions que provoca el pas d'un projectil d'arma de foc a un crani comporta una gran fragmentació de l'os, i els elements ossis perilesionals, de mida reduïda, poden haver-se perdut durant la pràctica d'autòpsia, i sobretot durant el desplaçament que s'hagi pogut fer de les restes d'un lloc a l'altre, una vegada el cos ja es troba en fase de reducció esquelètica.

Aquesta pèrdua de fragments petits, habitual en enterraments secundaris, també s'ha evidenciat amb el poc volum o nombre de restes d'ossos de mida petita de l'esquelet trobats a l'ossera, com serien les falanges de mans i peus, ròtules, calcanis... El fet que els cossos de les persones que estem cercant corresponguin a individus que van ser greument lesionats, autopsiats, i anys més tard trasllats, limita la possibilitat de poder trobar les evidències de les lesions vinculades amb les circumstàncies de la seva mort.

Zona 2

Aquesta zona correspondria en el seu origen a l'extrem més meridional del lloc on existiria la fossa comuna del Cementeri de Bunyola. Es tractava d'un espai reservat a enterrar-hi aquelles persones pobres o que la seva família no reclamés (UE 2000).

Tot sembla indicar que fou en aquest espai de fossa comuna on van ser enterrades originalment almenys 10 de les víctimes assassinades el 1936. Això ho coneixem a partir de les Causes Judicials practicades en aquell moment (documentació obtinguda gràcies al projecte «Totes les Causes» de l'Associació Memòria de Mallorca), que indica que foren inhumades en la «Zona Vieja» del cementeri, en el quadre 1er (a l'esquerra) i en el quadre 2on (a la dreta).

L'espai se situava a la banda sud-est del cementeri, un indret que actualment no conservava l'aspecte original que havia de tenir aquesta fossa comuna, ja que ha patit grans modificacions i transformacions a partir de la segona meitat del segle XX.

De la fossa comuna de 1936, només es conservava encastades a la paret sud de tancament, dues petites plaques rectangulars amb els números 2 i 4 (UE 2006 i 2005,

Figura 4. Zona 2.

respectivament). Segurament són les úniques pervivències dels quadres en que estava dividida o parcel·lada la fossa (cal recordar aquí, que algunes de les víctimes foren enterrades en el quadre segon, situat a la dreta del «Grupo Viejo»).

Avui en dia, aquest espai està conformat per un passadís on l'any 1954 s'hi construïren o reformaren quatre tombes del tipus estructura en vas funerari, amb unes dimensions aproximades de 2,20 m de llarg per 2 m de profunditat, i 70 cm d'amplada, tapades amb lloses i segellades amb ciment armat. L'estudi realitzat aquest dies, ha permès documentar i datar aquestes reformes, a més d'estudiar l'interior de les estructures funeràries, on només s'hi localitzen les restes d'enterraments de tipus primari en taüt i bosses de plàstic mortuòries, que daten les inhumacions de finals de la dècada de 1970 (UE 2002 i UE 2003).

Zona 3

Aquesta zona estava conformada per dues filades nínxols construïts a finals de la dècada de 1960, que afectaren totalment la part nord de la fossa comuna, abans explicada. Aquesta part es correspondria al quadre 1er, a l'esquerra de la «Zona Vieja» del cementeri, on foren enterrades algunes de les víctimes del 1936.

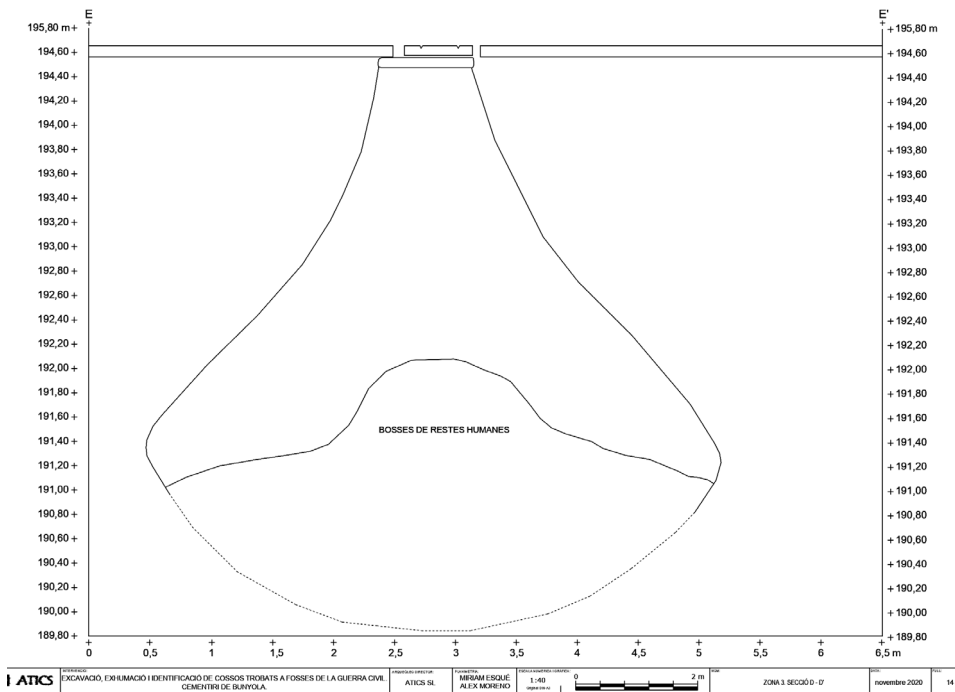

Figura 5. Secció de l'antic aljub reutilitzat com a ossera actual.

Figura 6. Vista aèria de la zona 3 amb l'obertura de l'ossera actual.

Es tenien notícies orals que quan s'efectuaren les obres per bastir els nínxols, es netejaren i es traslladaren a una ossera tots els enterraments que existien a la zona on s'havien de fonamentar i construir aquestes dues filades de nínxols.

Entremig de les dues filades de nínxols, actualment existeix una trapa de ciment que tanca un espai que es corresponia a un antic aljub o cisterna d'aigua (que estaria situada al centre de l'antiga fossa comuna) i que en aquests darrers anys ha estat reutilitzada com a ossera (UE 3000). L'equip d'antropologia va estudiar aquest dipòsit arribant a la conclusió que les restes visibles, la majoria d'elles embolicades en bosses de plàstic mortuòries, corresponen a cronologies recents.

Zona 4

Aquesta zona es corresponia a l'ossera del cementeri (UE 4000), oberta en un moment posterior a l'any 1932 (segons consta en documentació de l'Arxiu Municipal de Bunyola). Estava situada darrera la capella, en la zona est del cementeri. Era un gran retall a la roca calcària geològica en forma de petita cova o balma i tancada per davant per una potent paret. La part superior estava segellada per una capa de formigó, amb dues obertures per abocar-hi les restes òssies.

El seu estat de conservació era bastant precari. Tot i així, es va poder realitzar treballs de documentació arqueològica, topogràfica i antropològica. La visualització

Figura 7. Zona 3. Ossera antiga.

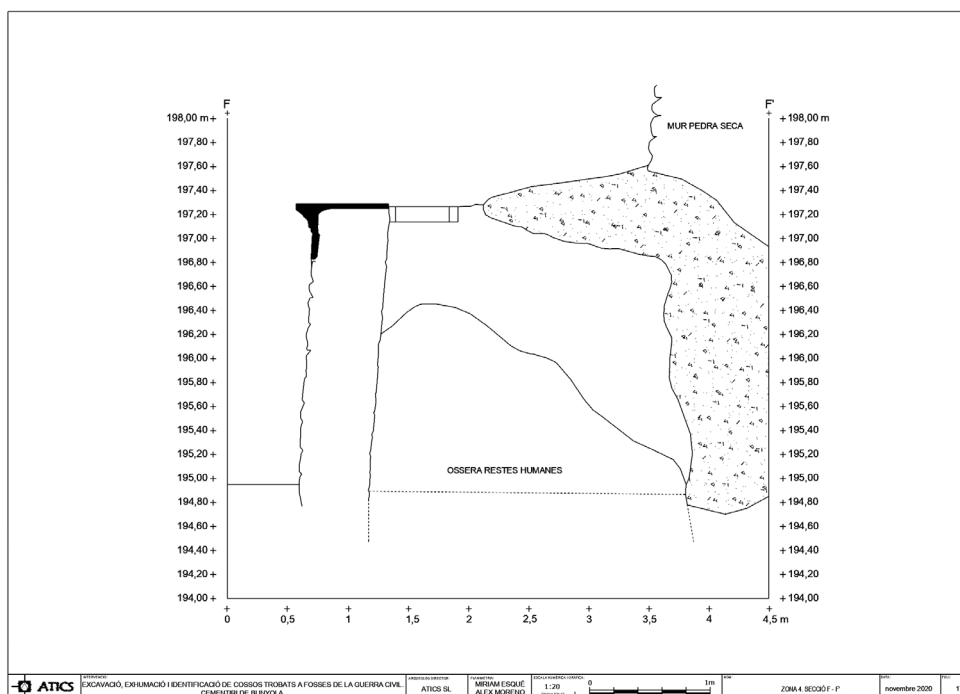

Figura 8. Secció de l'ossera de la zona 4.

preliminar de l'interior de l'estructura posava de manifest que es tractava d'una ossera de grans dimensions, amb un volum molt destacat de material antropològic parcialment enterrat. La filtració de sediment a l'estructura durant els últims anys a va anar reblint les restes, especialment aquelles que es trobaven al caient de les dues obertures superiors. Tot i el sediment es va poder observar la presència de materials propis de les osseres, vinculats amb la inhumació secundària de restes: fragments de fustes de les caixes o taüts, elements de roba, claus, flors i altres adornaments de plàstic.

Descripció de les lesions perimortals: De forma superficial i totalment desarticulada s'han distingit restes de crani amb marques compatibles amb la pràctica d'una craniotomia: volta de crani amb fractures antigues i secció de la part corresponent a la meitat esquerra de l'occipital i zona parieto-temporal posterior (CB'20-I). Secció seguint el pla horitzontal, de superfície regular, ben definida i amb estries. Les estries situades a nivell posterior, just per sobre del contrafort occipital, són de disposició coronal i segueixen un patró variable, estan separades a 1 mm. A nivell de la superfície de secció de la zona parieto-temporal, les estries són sagitals, de manera que són perpendiculars a les descrites anteriorment.

Materials associats

Els objectes recuperats en la intervenció corresponen a elements d'indumentària, principalment botons i restes de calçat. Pel que fa als botons destaquen els realitzats sobre ossos faunístics amb quatre orificis, els botons de ceràmica de producció industrial coneguts com a *Prosser* i els de nacre. L'atribució cronològica d'aquest tipus de materials se situen entre 1840 a 1950-1960.

El calçat recuperat, principalment al vas funerari de la zona 1 (UF 5), correspon a restes de sabates de cuir, d'espert i de neumàtic amb una cronologia més específica entre 1910 a 1950.

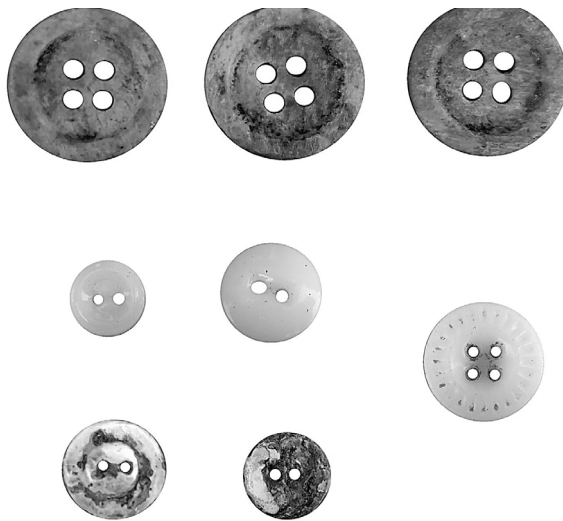

Figura 9. Mostra dels diferents botons documentats a la intervenció del cementeri de Bunyola.

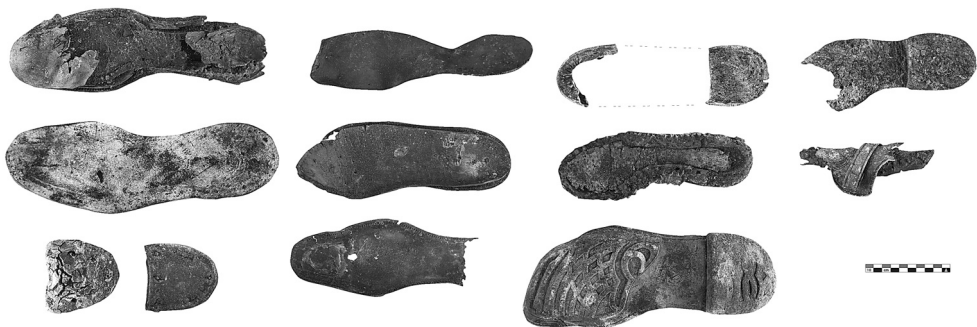

Figura 10. Diverses mostres de restes de calçat apareguts a la intervenció.

Identificació genètica i conclusions

La intervenció al cementeri va comportar l'actuació a diferents zones que segons la documentació històrica i arqueològica podrien ser possibles punts de troballa de les restes de víctimes del franquisme enterrades en el cementeri.

Els continus canvis que el cementeri de Bunyola ha patit durant, sobretot, la segona meitat del segle XX han estat determinants i han condicionat totalment la possibilitat de poder localitzar en posició primària, és a dir, en el lloc on varen ser inhumades originalment, les 15 víctimes de la repressió de 1936.

A partir de la intervenció efectuada durant els dies 31 d'agost a 10 de setembre de 2020, però, podem concloure que les víctimes cal cercar-les en posició secundària, és a dir, que les seves restes òssies varen ser mogudes del lloc d'enterrament original i traslladades a alguna de les osseres que s'anaren fent servir al cementeri.

Fins al moment, es té coneixement de tres espais usats com a ossera i que per tant podrien contenir les restes de les víctimes:

Un l'hem exclòs totalment (Zona 3), al tractar-se d'una ossera d'ús molt modern (darrers anys), reutilitzant una cisterna d'aigua que el 1936 devia estar encara en ús.

L'altra ossera, localitzada a la Zona 1, s'ha investigat completament, excavant el seu interior i estudiant totes les restes òssies que contenia.

Les restes de la **zona 1** corresponen a un dipòsit col·lectiu d'inhumació secundària de restes humanes, amb un volum d'ossos desarticulats que correspon a un nombre mínim de 118 individus amb materials vinculats que daten entre el 1920 i el 1970. Originalment l'estructura va acollir la inhumació primària en taüt de dos individus adults, localitzats al fons de l'estructura, que daten de la dècada del 1920.

Entre les restes desarticulades s'han distingit 14 fragments de volta cranial amb marques d'haver-se realitzat una obertura de crani. Aquest procediment forma part de l'autòpsia judicial, dins del que implica l'estudi habitual de les tres cavitats d'un cadàver: crani, tòrax i abdomen. La obertura de crani o autòpsia de crani, implica una primera fase en la que, a partir d'un tall coronal del cuir cabellut de mastoide a mastoide, s'accedeix mitjançant la realització de dos penjolls cutanis (anterior i posterior), a la volta cranial. Aquest procediment tècnic s'efectua mitjançant un escalpel i, en ocasions, permet observar evidències en restes esquelètiques quan s'observen marques de tall molt fines i superficials a la taula externa, insistent, repetitives, paral·leles, sobretot a les zones laterals temporals, occipital i frontal. L'obertura de crani implica, generalment, la realització d'una secció horitzontal de la volta cranial seguint un pla supra-mastoideu, passant just per sobre de l'arc supra-orbitari i de la línia nucal. S'ha observat una superfície estriada dels talls, amb un patró d'estries rectes de disposició variable, no uniforme, amb diferents graus d'orientació i distància entre elles. Totes les marques observades en els fragments de crani analitzats són compatibles amb l'ús d'una serra manual, de fulla recta (ja sigui una serra d'arquet o xerrac de fulla).

Tots els fragments cranials amb evidències d'autòpsia corresponen a fragments d'individu adult de sexe masculí o probable masculí. En cap cas no s'han recuperat cranis sencers. Les restes d'aquests cranis corresponen a un nombre mínim de 3 individus. La tècnica emprada per a l'obertura d'aquests cranis és similar per a tots ells.

Entre les restes desarticulades s'han distingit 2 fragments cranials amb característiques de fractura que suggereixen un origen perimortal. Aquestes fractures corresponen a dos fragments de crani que no presenten altres evidències de lesions compatibles amb el pas de projectil d'arma de foc. Trobar evidències de lesions compatibles amb el pas de projectil d'arma de foc en restes cranials no completes, i procedents de dipòsits secundaris és extremadament complex, ja que les lesions que provoca el pas d'un projectil d'arma de foc a un crani pot comportar una gran fragmentació i pèrdua d'elements ossis perilesionals sobretot a l'àrea de sortida. No es descarta la possibilitat que durant el trasllat de restes en un dipòsit d'inhumació secundària, una vegada el cos es troba en fase de reducció esquelètica, s'hagin pogut perdre altres fragments de mida reduïda.

No es descarta la possibilitat que els ossos cranials d'individu adult, de sexe masculí i amb evidències de lesions perimortals localitzats a l'ossera de la zona 1 puguin correspondre a restes parcials del context bèl·lic de la guerra civil.

S'ha realitzat l'anàlisi de DNA de les restes esquelètiques següents:

OS O FRAGMENT D'OS	CODI
Base de crani	CB'20-A
Apòfisi mastoides esquerra	CB'20-B
Occipital i temporal esquerra	CB'20-C
Calota cranial i occipital	CB'20-D
Fragment de frontal	CB'20-E
Fragment de parietal	CB'20-F1
Fragment de frontal	CB'20-F2
Fragment de parieto-frontal	CB'20-F3
Fragment de parietal esquerra	CB'20-G
Fragment d'escata temporal dreta	CB'20-H

Pel què fa a la tercera ossera coneguda, la zona 4, correspon a una ossera situada darrera la capella del cementeri de Bunyola construïda l'any 1932 i usada fins el 1980. La intervenció ha comportat la recuperació d'un dels cranis localitzats a un nivell molt superficial amb evidències d'autòpsia.

El patró d'estries deixades per la serra d'autòpsia permet veure com la tècnica emprada durant l'obertura d'aquest crani difereix de la dels cranis localitzats a la zona 1. En aquest sentit, mentre en aquells cranis l'obertura de la cavitat cranial es va efectuar simultàniament a l'obertura de l'encèfal, de manera que al serrar la volta cranial es va tallar al mateix temps el cervell a partir d'un pla axial, en el crani trobat

a la zona 4 s'observa que la tècnica seguida és més acurada, de manera que va implicar dos temps: obertura (serrat) del crani i, posteriorment, abordatge de l'encèfal. Ambdues tècniques son vàlides quan s'utilitza una serra manual, i l'elecció d'una o altra depèn del cas i sobretot del prosector.

Degut a les circumstàncies tant de seguretat com de dimensions, com de volum de restes a estudiar, l'equip d'ATICS ha elaborat una proposta de com es podria continuar el seu estudi i investigació, en una nova fase d'intervenció al Cementeri de Bunyola.

Mostres de familiars de desapareguts ubicats al cementeri de Bunyola:

- Bartomeu Carretero Gornés i Sebastià Carretero Gornès: Codi ADN CB1-RC.
- Josep Pons i Sintes: Codi ADN CB2-MM.
- Gabriel Severa Cardell: Codi ADN CB3-S1.

Per totes les mostres processades s'han obtingut perfils complets dels diferents marcadors genètics analitzats, que foren utilitzats per fer la comparació amb els perfil genètics de les restes esquelètiques i per tenir sota control eventuais contaminacions durant el procés d'exhumació i estudi.

No ha estat possible identificar genèticament cap de les tres víctimes que possiblement estiguessin en el cementeri de Bunyola, excloent totalment la hipòtesis que algun dels fragments esquelètics/ossis amb possibles lesions perimortals compatibles amb impactes de projectil d'arma de foc, pertanyi a cap d'aquestes tres víctimes de la repressió franquista.

Bibliografia

- ARANZADI. *Estudio de viabilidad del cementerio de Bunyola*. Mallorca, 2019.
- CAPELLÀ, Llorenç. *Diccionari Vermell*. Palma, 1989.
- GARÍ SALLERAS, Bartomeu. *La repressió feixista a Mallorca durant la Guerra Civil i la postguerra (1936-1945)*. Mallorca, 2019.
- Les Fosses de la Repressió a Mallorca. Mapa de les Fosses comunes de Mallorca 1a part. Govern de les Illes Balears*. Fundació Balear de la Memòria Democràtica i Memòria de Mallorca. Gràfiques Rubines, 2011.
- MASSOT I MUNTANER, Josep. *Aspectes de la guerra civil a les Illes Balears*. Barcelona, 2002.
- MASSOT I MUNTANER, Josep. *El primer franquisme a Mallorca: Guerra Civil, repressió, exili i represa cultural*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1996.
- MASSOT I MUNTANER, Josep. *Guerra Civil i repressió a Mallorca*. Barcelona, 1997.
- MASSOT I MUNTANER, Josep. *Mallorca durant la guerra civil (1936-1939)*. Palma 1996.
- MARGAIS BASI, Xavier. «Fitxa de la fossa comuna de Bunyola». SUÁREZ, Manuel (Coord.). *Les fosses de la repressió. Mapa de les fosses comunes de Mallorca (2a part)*. Inèdit, 2016. Palma: Govern de les Illes Balears i Associació Memòria de Mallorca.
- MARGAIS BASI, Xavier. *Bunyola, amb el cor al cos*. Documenta Balear, 2004.
- MARGAIS BASI, Xavier. «Informació sobre la fossa comuna del cementiri de Bunyola». Inèdit. Juliol de 2017.

BUNYOLA A LA LLUM DEL CENS DE 1920: JORNALERS I JORNALERES, SALARIS, ALFABETITZACIÓ I EMIGRACIÓ

BENET ALBERTÍ GENOVART

Els censos de població històrics representen una font de coneixement del passat. A més de dades demogràfiques, es recollen informacions sobre l'estructura socioeconòmica, com les referides a les ocupacions o el grau d'alfabetització dels habitants. En el cens de desembre de 1920 també s'aplegaren referències sobre els salaris. Amb l'anàlisi de la documentació generada en aquest cens, es pretén realitzar una aproximació als resultats en el municipi de Bunyola.

Quant a les informacions sobre l'alfabetització per grups d'edat, ens permeten conèixer quin era l'avenç que s'havia aconseguit a Bunyola en el foment de l'escolarització, realitzada íntegrament en llengua castellana, llengua poc coneguda encara per sectors d'una població que en el passat havia estat majoritàriament analfabeta. Respecte dels moviments migratoris, per una altra font com són els registres de passaports podem obtenir algunes dades sobre l'emigració a l'estranger, perquè fou un element destacat i constant del comportament dels habitants a Bunyola fins ben entrat el segle XX.

En el 1920 a l'àmbit del poder local, Bunyola tenia com a batlle Antoni Nadal Muntaner, fundador de la fàbrica d'anisats i licors Anís Túnel i que ja en el 1910 havia participat en l'exposició de productes de les Balears a Palma organitzada per la Cambra de Comerç (NADAL, 2019, 123). El 8 de febrer de 1920 se celebraren eleccions per a la renovació biennal d'Ajuntaments per elegir regidors declarats vacants. A Bunyola els resultats foren els següents: en el districte 1 secció 1ª Llorenç Font Amengual va obtenir 158 vots, Miquel Negre Marcús 157 i Isidre Quetglas Mateu 122. En el districte 2 secció 2ª els resultats foren els següents: Antoni Nadal Muntaner va obtenir 91 vots, Vicenç Rosselló Sabater 76. Així doncs, l'Ajuntament va continuar sent presidit per Antoni Nadal Muntaner. Per la seva part, Vicenç Rosselló Sabater *de s'Estanc*, amb postures anticaciquistes durant l'etapa de la Restauració i que seria batlle durant la Segona República (MARGAIS, 2004), en el mes de maig de 1920 va interposar dues reclamacions al cens electoral de Bunyola. En una d'elles sol·licitava la inclusió de tres nous electors. Sols es va acceptar la d'Antoni Mateu Riera i es va descartar la d'Andreu Mas Amengual i Bartomeu Crespi Mulet. En la segona va demanar l'exclusió del cens d'Antoni

Colom Cabot i Miquel Colom Rosselló per haver perdut el seu veïnatge, demanda que fou denegada. A l'època de la Restauració varen ser freqüents les tupinades electorals. Per això, era del tot convenient exercir un control del cens electoral que anualment es rectificava donant d'alta els homes que complien 25 anys i duïen almenys dos anys de residència al municipi i donant de baixa els difunts i els emigrats. A Sóller, a les eleccions del febrer de 1920 amb uns resultats molt ajustats, hi hagué una reclamació davant la Comissió electoral pel vot de dues persones que en realitat residien a França.¹

Quant a l'associacionisme, entorn del 1920-22 existia a Bunyola el sindicat Unió Obrera, fundat el 1914, un sindicat agrícola catòlic de caràcter patronal, fundat el 1919 i que tenia 40 socis, tres mutualitats escolars: La Alianza, La Hormiga i La Fraternidad i les organitzacions de l'Església Tercera Orden Regular de San Francisco de Asís, Congregación de la Inmaculada y de San Luis Gonzaga, Congregación Mariana i la Congregación Mariana de Madres Cristianas.

Des del punt de vista demogràfic, el cens de 1920 a Bunyola donà com a resultat 2.468 habitants de fet i 2.486 de dret. Això indicava que almenys 18 persones domiciliades legalment a Bunyola en el moment del cens no se trobaven en el municipi. En la categoria de transeünts no es comptabilitzà cap habitant. En censos anteriors, i probablement per haver hagut una collita de l'oliva molt abundant, la població transeünt, aquella que residia circumstancialment en el municipi fou nombrosa, com per exemple, les 161 dones inscrites en aquesta categoria en el 1897.

Quant al nombre total d'habitants, d'ençà del darrer cens de 1910, sols s'havia augmentat en 26 persones. L'evolució demogràfica del municipi entre 1877 i 1920 mostra un creixement dèbil, a causa d'una forta emigració especialment durant les dècades de 1878 a 1887 i de 1911 a 1920. El llogaret d'Orient anà disminuint el nombre d'habitants, passant de 176 en el 1887 a 80 en el 1920. Així doncs, amb les dades dels saldos migratoris a la mà, podem constatar com, en poc més de 40 anys, més de 1.100 persones abandonaren definitivament Bunyola per instal·lar-se a altres llocs, ja fos dins o fora de Mallorca. En anys successius, l'evolució va continuar de manera similar. En el padró d'habitants de 1924, a Bunyola es registraren 2.435 habitants. Per tant, la població va disminuir respecte de 1920 per efecte de l'emigració definitiva d'almenys 96 persones entre 1921 i 1924 (xifra resultant de la diferència entre la població calculada probable per a 1924 –població de 1920 més el creixement vegetatiu entre 1921 i 1924– i la realment comptabilitzada el 1924).

Respecte de les ocupacions, des del segle XIX l'estructura ocupacional havia canviat poc. En el cens de 1887, el predomini de les possessions es va veure reflectit en el nombre de jornalers i jornaleres existents: 516 dones es declararen així per 420

---

¹ El recurs, que fou desestimat, també denunciava l'oferiment de quantitats de diners a diversos electors per a votar al candidat de la coalició conservadora, com les 125 pessetes que suposadament cobrà el president de la Junta Directiva del Centre Obrer de Sóller. BOP, 18 de març de 1920.

homes. Els colons o amos de possessió foren 38, 32 homes i 16 dones. Els propietaris foren 41, 23 homes i 18 dones. En el 1910, quan ja s'havia avançat en el procés de parcel·lacions d'algunes possessions, sota la categoria de «Treballs agrícoles» s'inscriviren 508 persones, 328 homes i 180 dones. Com a jornalers o peons s'anotaren 329 homes i 335 dones. Els propietaris foren 105, 48 homes i 57 dones.

En el cens de 1920, la recollida de dades es va fer de manera diferent a com s'havia fet anteriorment, distingint-se entre «patrons» i «obrers». De cara a la simplificació estadística, s'incloueren les distintes ocupacions en grans grups o «Indústries». Amb molt més detall constaren els oficis en els quaderns de l'empadronament general del cens de 1920, però que no s'ha conservat a l'arxiu municipal, o les consignades en els diferents padrons d'habitants i en els censos electorals, com el del 1919 de Bunyola, tot i que en aquest cas únicament es referís als homes majors d'edat amb dret de vot.²

Malgrat la manca de precisió de l'estructura d'ocupacions cal assenyalar els seus resultats. Es registraren 928 persones com a població activa, és a dir, amb una categoria laboral que implicava una remuneració assignada, de les quals 797 eren homes i 131 dones. El sector primari era el predominant amb un 80,5% de la població ocupada, seguit del sector secundari amb un 11,6% i el sector terciari amb 7,9%. Les ocupacions més importants foren dins de la categoria «Indústries Forestals i agrícoles» amb 564 homes i 105 dones. Jornalers i jornaleres, llauradors, l'explotació del bosc a finques privades o a la Comuna amb activitats com l'obtenció de calç, els talladors de pins o les famílies dels carboners tengueren un protagonisme destacat. En segon lloc hi hagué la «Indústria de la construcció» amb 40 homes inscrits. Com a classes propietàries o més benestants el cens donà compte dels «Agricultors patrons» amb 39 homes, els «Propietaris» amb 22 homes i 7 dones, els «Rendistes» amb 10 homes i els «Industrials patrons» amb 15 homes i 1 dona.

La inauguració el 1912 de la línia fèrria Palma-Sóller amb aturada a Bunyola va permetre un cert desenvolupament industrial. De fet a Bunyola, a més de la fàbrica de teixits inaugurada el 1913, a l'altura del 1920 el sector secundari incloïa la fàbrica de l'electricitat, una fàbrica de ciment, una destil·laria de licors i una de cerol com a producte aplicat pels sabaters. L'11 de març de 1920, l'Ajuntament obrí un període d'informació pública per haver sol·licitat, Guillem Borràs Brunet i Joan Ferrer Coll, la instal·lació d'un motor de gas pobre destinat segurament a la fàbrica de ciment. A més a més, a Bunyola existí la fabricació de bossetes de plata en domicilis, activitat molt extesa a Mallorca i realitzada per dones. Altres activitats tengueren una inscripció escassa en el cens de 1920 sempre integrada per homes. En «Mines i pedreres» s'inscriví una persona, en «Indústria de l'alimentació» set, en el

---

² Com a mostra, podem observar en la rectificació del cens electoral de 1919 a Bunyola, amb 545 electors homes, les altes de 22 jornalers, 3 llauradors, 3 carreters, 2 picapedrers, i una persona en cada un dels següents oficis: espardenyner, ferroviari, eclesiàstic, ferrer, marjader, comerciant i fuster.

qual s'inclouïen tant la fabricació com els comerços de venda d'aliments i comestibles, els cafès o els forns, en «Indústria química» dues, en «Indústria elèctrica» una, en «Indústria tèxtil» una i en «Indústria del vestit» 21. En aquesta darrera categoria s'hi inclouïen els sabaters. En la «Indústria de la fusta» s'inscriviren 15 persones. En aquesta categoria s'hi podien incloure els talladors de pins i fusters o també el comerç de venda de fustes. En la «Indústria del Treball de Ferro i altres Metalls» dues. En la «Indústria de la Gerreria i Ceràmica» una.

Quant a l'activitat terciària, destacà la categoria de «Comerciants patrons, de qualsevol casta», amb 13 homes i 1 dona. Hi havia almenys 6 monges franciscanes i 4 membres del clero secular, 3 treballadors de l'administració, 3 guàrdies civils, dos homes i dues dones incloses dins de la categoria «Professions mèdiques», dos mestres de nins i una mestre de nines –tot i que oficialment hi havia dues mestres de nines, una per Bunyola i una per Orient–. En el servei domèstic es comptabilitzaren 6 dones.³

En l'estadística de les ocupacions una de les absències més destacades seria la de les teixidores o *fabricantes* de la fàbrica existent a Bunyola. En el 1920 no hi ha cap indici que no estigués en funcionament. Pot ser en aquesta primera època de la fàbrica les treballadores no estiguessin assegurades i per aquest motiu no foren inscrites en aquesta font segons indica l'autora Bàrbara Suau. En canvi, les treballadores del sector tèxtil de Palma, Esporles, Inca i Sóller sí que varen ser registrades i amb el salari que cobraven. També pot ser que alguna de les dones bunyolines amb un jornal permanent, inscrites dins de la «Indústria agrícola i forestal», en realitat estiguessin empleades a la fàbrica. En tot cas, la importància d'aquest centre en la vida econòmica del municipi ha quedat palesa en els estudis fets a Bunyola que han investigat amb fonts documentals i orals la història de la fàbrica.

Amb l'obtenció de dades sobre els salaris, operació realitzada al mateix temps que la recollida de dades demogràfiques, es recollí informació sobre el sou diari que percebien 790 persones, 682 homes i 108 dones, la qual cosa ens pot donar una visió aproximada de la realitat dels salaris nominals existents en un moment concret, en el desembre de 1920. Es tractaria d'aquells treballadors i treballadores que tenien una feina permanent, però amb algunes omissions com en el cas de la fàbrica de teixits. Entre la població activa considerada en aquesta font, encara que sigui parcial, podem observar que un 66'8% del total eren assalariats agrícoles i forestals. No era estrany aquest predomini. En el 1863, l'estructura de la propietat de la terra a Bunyola, com a bona part de la Tramuntana, es caracteritzava per l'hegemonia de

---

³ Entre la població no activa, tot i que és evident que dins aquest segment de la població hi hagué membres plenament actius, sota la denominació "Membres de la família" es comptaren 837 persones, totes dones. "Nins sense professió per raó d'edat" foren 185 nins i 166 nines. Els alumnes de l'escola primària eren 84 nins i 34 nines, mentre que amb la categoria "d'estudiants" s'inscriviren 7 homes, corresponents a aquells que realitzaven estudis secundaris. Finalment com a "professió desconeguda" s'anotaren 55 homes i 19 dones i els "Individus sense professió" foren 104 homes i 50 dones.

la gran propietat. La major part de la superfície del terme (81,5%) estava en mans de la noblesa amb títol o sense resident a Palma, essent la possessió d'Alfàbia la que tenia major extensió. En contrast, els petits propietaris sols ocupaven un 5% de la superfície amillarada (SALVÀ, 1983). A principis del segle XX, l'avenç en el procés de parcel·lació de les possessions, com a altres llocs de Mallorca, va permetre la compra de finques per part d'antics jornalers i l'expansió urbanística del nucli de Bunyola. Això en part es pot veure en l'augment del nombre de contribuents per rústica i pecuària del municipi, la majoria dels quals eren petits propietaris, i que en el 1920 eren 413 persones. La contribució urbana era satisfeta per 523 persones i la industrial per 44.

Sobre l'enquesta salarial, podem constatar un elevat percentatge de sous baixos, que aquí hem considerat aquells que no superaven les tres pessetes. Un 84,2% d'aquells que declararen ser dependents d'un salari s'inclogueren en aquest interval. En canvi, en el conjunt de Mallorca el percentatge era del 50%. Per tant, Bunyola era un dels municipis amb sous més baixos, per darrera de Sant Llorenç, Porreres, Puigpunyent i Montuïri que encara presentaven pitjors índexs. Si contemplam els salaris nominals més inferiors de tots, els que no superaven les dues pessetes, casi tots eren cobrats per dones i representaven un total del 22,8% dels assalariats. Aquells que declararen cobrar més de 3 pessetes foren un 15,8% dels assalariats. En el «Boletín de Estadística Municipal de Palma», en el desembre de 1920, podem comprovar com a la capital els jornals agrícoles eren sensiblement superiors als percebuts a Bunyola. A Palma els homes guanyaven un màxim de 5 pessetes i un mínim de 3,5. Les dones un màxim de 2,5 pessetes i un mínim de 2. Els al·lots rebien uns jornals entre 1 i 1,5 pessetes diàries. Una cosa similar passava amb els jornals dels obrers d'oficis diversos.

La diferència salarial entre sexes era evident. 103 dones a Bunyola declararen cobrar fins a 2 pessetes, 12 d'elles tenien entre 10 i 14 anys i la resta a partir de 15 anys, mentre que els homes foren 78 i la major part d'aquests tenia entre 10 i 14 anys. Sols 5 dones entre 15 i 60 anys declararen cobrar entre 2 i 3 pessetes, en canvi els homes foren 480. A partir d'aquí ja no trobam cap dona amb sous superiors. Els assalariats homes que cobraven entre 3 i 4 pessetes foren 95. Els que cobraven entre 4 i 5 pessetes foren 27, i els que guanyaven més de 5 pessetes foren 7.

Respecte de l'àmbit educatiu, 115 nins i nines foren inscrits per les famílies com a alumnes de primera ensenyança en el cens. El mestre de nins de Bunyola el 1920 era Rafel Colom Pons, nascut a Bunyola el 1884. En el 1950 va ser declarat fill il·lustre de la localitat. A l'any 1920 ja tenia una antiguitat en el Magisteri de 10 anys. A Orient hi havia Joan Clapés Escandell, amb una antiguitat de dos anys. Quant a les mestres de nines, a Orient hi havia Margalida Ginard Sureda, amb una antiguitat en el magisteri des del 18 de desembre de 1894. A l'escola de Bunyola hi havia Manuela Forteza Forteza, amb una antiguitat en el cos des de l'1 d'abril de 1909. L'existència de tres mutualitats escolars, probablement impulsades pels mestres, mostren una elevada preocupació per fomentar l'estalvi i l'assistència als es-

colars en cas de necessitat. Una de les seves funcions seria, per mitjà de petites cotitzacions setmanals, la possibilitat d'una provisió de diners als mutualistes, per exemple, en cas d'enfermetat entre altres contingències.

Segons les dades oficials del cens, quant a l'alfabetització per edats a partir dels 10 anys, 500 homes sabien llegir i escriure (54,5%) i 418 no (45,5%). En canvi entre les dones, les que sabien llegir i escriure a partir de 10 anys eren 260 (26,4%) i les que no 725 (73,6%). Així doncs, en el total de la població hi havia un 39,9% d'alfabetitzats i un 60'1% d'analfabetisme. Les circumstàncies socioeconòmiques influïren en el fet que l'escolarització dels fills no fos una de les prioritats de les famílies. En aquest sentit, 232 nins i nines entre 6 i 10 anys no sabien llegir ni escriure perquè no devien assistir a l'escola i, si ho feien, era de manera esporàdica.

En el conjunt de la població, les generacions més alfabetitzades foren entre els 16 i 45 anys entre les homes perquè el nombre dels que sabien llegir i escriure superaven el 50% dins de cada grup d'edat, i entre els 16 i 35 entre les dones, tot i que el nombre de les que no sabien llegir i escriure sempre era superior a les que en sabien. Això indicaria que, després d'uns anys integrats en una activitat laboral, algunes dones i especialment els homes d'alguna manera aprenien a llegir i escriure. A Bunyola, analitzant els grups d'edat entre 6 i 10 anys podem observar com, del 56 nins i nines que tenien 6 anys en el 1920, una nina sabia llegir i escriure. Els que tenien 7 anys eren 54 dels quals dos nins sabien llegir i escriure. Aquells que tenien 8 anys eren 45, amb 4 nins i una nina que sabien llegir i escriure. Els que tenien 9 anys eren 42, amb 8 nins que sabien llegir i escriure i sols una nina. Finalment els que tenien 10 anys eren 35, amb 9 nins i 3 nines que sabien llegir i escriure.

Com és prou conegut, una de les accions més practicades a Bunyola a finals del segle XIX i primeres dècades del XX, com a bona part de Mallorca, fou l'emigració. Per les dades del saldos migratoris sabem que entre 1911 i 1920 havien emigrat definitivament del municipi almenys 296 persones. Les principals destinacions foren Amèrica i França i a l'interior de Mallorca municipis propers com Sóller i Palma. Un dels fets singulars de l'emigració bunyolina fou la dels talladors de pins, molt apreciats per la seva feina. Molts d'ells anaren a la Catalunya rural i a l'estranger: a França, al Brasil, a Cuba i al nord d'Àfrica.

El març de 1922 l'Ajuntament de Bunyola informà a les autoritats provincials que en el quinquenni de 1916 a 1920 havien emigrat a l'estranger 55 persones, i que aquests havien anat a França, l'Argentina, Cuba i Puerto Rico «per millorar de posició». No obstant aquesta dada numèrica, si analitzam els registres de passaports demanats en el Govern Civil de Balears, iniciats el març de 1917, almenys 86 bunyolins i bunyolines o gent relacionada amb Bunyola sol·licitaren anar a l'estranger entre 1917 i 1920. Cal acudir a aquesta font perquè del cens de 1920 no podem extreure cap informació significativa ni rellevant dels moviments migratoris. En aquests anys, la immensa majoria volgué anar a França, altres a Cuba i uns pocs a Algèria, Suïssa, Filipines, Mònaco, Marroc, Estats Units i Puerto Rico. És de destacar la llarga tradició de l'emigració bunyolina a l'illa de Puerto Rico, que es

remonta almenys al segle XVIII. Ja en la primera meitat del XIX es documenten alguns exemples: el 1836 i en anys successius Pere Antoni Martí sol·licità passaport per anar a Puerto Rico com a cuiner de vaixell. Va realitzar diversos viatges a Amèrica per mor del seu ofici. En el 1838 ho va fer acompanyat del també bunyolí Cosme Morro, de 17 anys i ajudant cuina. Viatjaven a Cuba embarcats en el bergantí «Solitario». En el 1839 el prevere Joan Cabot, de 58 anys, va demanar un passaport per desplaçar-se a Puerto Rico. En el 1842, Miquel Cabot també es desplaçà a Puerto Rico. Tenia 32 anys, era casat i teixidor, un ofici tradicional en crisi per la progressiva implantació dels telers mecànics.⁴

Quant a la font dels passaports, molts mallorquins per anar a Amèrica tramitaven la documentació a Barcelona, especialment aquells que se n'anaven a l'Argentina, fet pel qual no surten reflectits en els llibres. Per les guies de Garcias Moll dels naturals de les Balears a l'Argentina sabem que en el 1918 hi residien 11 caps de família de Bunyola i en el 1928, 14, escampats per les províncies de Buenos Aires, Santa Fe, Tucumán, Córdoba i Salta. (MIRALLES; JOFRE, 2009). En aquesta relació faltarien aquells individus fadrins, les dones i els nins.

En els llibres de passaports, fins al 1919 podem comprovar la crida contínua de treballadors mallorquins per fer feina als comerços regentats per altres mallorquins a la República Francesa. De fet, per entrar a França era necessari exhibir un contracte de treball o una carta de reclamació, a més de disposar d'un certificat de bona conducta, la partida de naixement i un consentiment del pare expedit pel Jutjat de Pau en el cas dels menors de 23 anys. El primer que apareix fou Josep Perelló Suau, de 16 anys, dependent. L'abril de 1917 demanà un passaport per anar a Bourg les Valences per fer feina de dependent de bar de Bartomeu Cuart. Antònia Morro, de 25 anys, fadrina, dependent de comerç, nascuda a Bunyola però resident a Sóller, el juliol de 1917 demanà un passaport cap a Marsella per fer feina al comerç de Bernat Arbona. Miquel Borràs Cabot, de 34 anys, casat, nascut a Bunyola però resident a Sóller també per juliol de 1917 se n'anava a Nancy on estava establert. Gabriel Estarellas Castell de 15 anys, dependent de comerç, sol·licità anar a Llemotges per fer feina de dependent per a Jaume Trias. Jaume Mateu Palou, de 25 anys, fadrí, sabater, demanava passaport cap a Marsella per fer feina d'oficial sabater en el taller de Joan Jaume. Joan Amengual Negre, de 17 anys, fadrí, dependent de comerç, demanava anar a Decazeville per fer de dependent del comerç de Pere Tomàs.

---

⁴ Podem documentar altres exemples primerencs que ens mostren els inicis de la sortida d'habitants de Bunyola cap a l'exterior. En el 1837 un jove de 18 anys, Josep Ripoll, fadrí i boter de professió, va demanar anar a l'Argentina "per exercir el seu ofici" segons consignà a la seva sol·licitud. En el 1840 Josep Sastre, comerciant de 26 anys, demanava anar a França per dur un carregament propi de productes. Vicenç Palou, cuiner, casat de 50 anys, va demanar anar a Algèria. En el 1841 i 1843 successivament Miquel Bestard, llaurador, casat de 49 anys, demanava passaports a Algèria per exercir el seu ofici. Altres com Josep Sastre, casat de 34 anys i traficant de mercaderies, des de Sóller segurament duia taronges cap a França. El 1844 va demanar un passaport amb aquesta finalitat. En el mateix any, Bartomeu Muntaner, casat de 30 anys i sabater, va sol·licitar un passaport per anar a Algèria.

Maria Vallespir Truyols, casada de 27 anys i la seva filla Joana Ramis de 7 anys sol·licitaven anar a Tramelan (Suïssa) país on tenien la seva residència habitual. Posteriorment, el 3 d'octubre de 1921 Maria va tornar a demanar un passaport cap a Suïssa, el que demostraria una sèrie d'anades i tornades entre Suïssa i Mallorca. El fet que siguin llinatges desconeguts a Bunyola ens fa dubtar de la seva vertadera naturalesa. En qualsevol cas, probablement tenien algun tipus de relació amb el municipi. Antoni (1r llinatge?) Fiol, de 35 anys, casat, dependent de comerç, resident a Alaró però nascut a Bunyola, demanava anar a Marsella per fer feina de dependent del comerç de Mateu Riera.

En el 1918 trobam els següents sol·licitants de passaport de Bunyola amb destinació a França. Ramón Perelló Suau, fadrí de 19 anys, dependent de comerç, sol·licità passaport per anar a Boury per fer de dependent del comerç del senyor Colom. Havia nascut el 2 d'abril de 1898 i per una entrevista a la seva germana Catalina sabem que els seus pares moriren el 1918 i 1923 deixant molts de germans orfes. Catalina, amb 7 anys, primer quedà a càrrec d'unes ties i posteriorment la família del batlle acollí tres germanes. El seu germà Ramón es casà amb Francisca Pons de Sòller, i després de la seva estada a França emigrà a l'Argentina. Va morir al Mar del Plata el 1965. Ramón i Pep Perelló Suau, que com hem vist aquest darrer també havia sol·licitat passaport per anar a França el 1917, treballaren en un cafè de la localitat de Troyes. Més tard enviaren a demanar els seus altres germans Miquel i Jaume. En el 1922 Jaume va venir a Mallorca per anar a cercar les seves germanes Maria i Catalina i dur-les cap a Troyes (CANYELLES; SUAUI, 2011). Joan Borràs Colom, bunyolí resident a Sòller, fadrí de 16 anys, dependent de comerç, sol·licità anar a Vierzou per fer feina de dependent del comerç del senyor Trias. Isabel Mª Payeras Deyà, de 35 anys, dependent. Demanà anar a Tours per fer feina de dependent.

A partir de 1919 en els registres es deixà d'anotar l'edat dels sol·licitants i sols s'especificava el nom i el lloc on anaven. En el cas de França, a vegades no ha estat possible determinar a quina localitat residia l'emigrant per la qual cosa simplement s'ha fet constar el nom del país. En aquest sentit, de Bunyola sol·licitaren passaport els següents: Melcior Cabot Cabot (Marsella), Pere Andreu Rosselló Morro (Gènova-Itàlia), Francesca Cabot Cabot (Marsella), Julià Colom Ferriol (Lyon), Joan Palou Cerdà (França), Pere Estarellas Jaume (Sant Jean d'Angély), Maria Quetglas Cabot (Nantes), Jaume Rosselló Estarellas (Lyon), Miquel Borràs Sastre (Nancy), Isidre? Mateu Riera (Marsella), Miquel Marcús Rosselló (Dijon), Rafel Riera Morro (Saint Chamond).

Francesc Jaume Rosselló (Puerto Rico). En l'estudi recopilatori dels balears a Puerto Rico, obra en la qual va col·laborar activament el pare franciscà Jaume Oliver Marqués nascut a Bunyola i resident a Puerto Rico desde 1966, podem observar un Francisco Jaume Rosselló però assenyalat com a nascut a Sòller el 15 de març de 1905 i que havia arribat amb son pare a Puerto Rico el 1910. Per tant, quan va fer la sol·licitud de passaport el 14 de juliol de 1919 tenia 14 anys i probablement viatjà acompanyat d'una persona responsable com era preceptiu entre els menors.

Es tractaria d'Antoni Bujosa Jaume, nascut a Es Castell (Menorca), el qual va demanar passaport el mateix dia amb destinació al municipi d'Utua, en el centre muntanyós de l'illa, on era l'amo d'una finca productora de cafè. Per altres fonts sabem que a Utua també hi havia diverses cases de comerç propietat de mallorquins, com «Villa de Artá» o «Ginard y Cia». Si l'al·lot Francesc Jaume Rosselló ja havia estat a Puerto Rico anteriorment, aquest viatge representaria una tornada després d'haver residit durant un temps a Mallorca. En el 1920 Francesc residia a Ponce i posteriorment va cursar estudis universitaris en Administració Comercial a Albany (Nova York) (ROMANILLOS 2016, 333).

Miquel Riera Brunet? (Marsella), Bàrbara Bujosa Jaume (Valenciennes), Francesc Jaume Fuster (Havana), Antoni Homar Fiol (Marsella), Joan Quetglas Cañellas (Thaon les Vosges), Joan Pasqual Colom (Joinville), Margalida Marcús Rosselló i Bartomeu Payeras Quetglas (Corbeil). Maria i Miquel Balle Martí i Aina Martí Negre (Havana). Demanaren passaport el 19 de setembre de 1919. En la llista de passatgers del vaixell «Cádiz», que va partir de Palma cap a l'Havana i escales el 25 de novembre de 1919, hi eren presents n'Aina Martí Negre de Bunyola, de 45 anys, sense professió consignada, i el seu marit Bartomeu Balle Gamundí de 45 anys, natural de Palma, tampoc amb professió anotada. S'embarcaren amb el seus tres fills, Maria, Miquel i Bartomeu Balle Martí, naturals de Bunyola segons el registre de passaports. Tenien 19, 16 i 11 anys respectivament i el més petits d'ells, Bartomeu, no surt a la relació de passaports. Cal assenyalar que la documentació del vaixell deia que la destinació d'aquesta família era Santiago de Cuba i no l'Havana.

Bartomeu Estarellas Marqués (Havana), Josep i Jaume Perelló Suau (Chalons), segurament germans de l'esmentat Ramón Perelló Suau. En el cas de Josep, ja havia anat a França el 1917. Pere J. Pasqual Jaume (Havana). Per la documentació del vaixell «Cádiz», entre els passatgers observam la presència de Pere J. Pasqual, llaurador de 48 anys, acompanyat del seu fill, Bernat Pasqual d'11 anys, sense professió. Anaven en el mateix vaixell que la família Balle Martí i la seva destinació final també era Santiago de Cuba. Pere J. havia demanat el passaport el 13 d'octubre de 1919 amb la qual cosa passat un poc més d'un mes ja s'embarcava cap a Cuba amb el seu fill.

Isabel Mª Ribas Vives (Pithiviers). En aquest darrer cas, hem detectat dues dones amb els mateixos llinatges, Magdalena i Maria, probablement germanes d'Isabel M^a, aquesta vegada registrades com a naturals de Sóller. Anaven a França el 1921 acompanyades del bunyolí Llorenç Riera Seguí. Pere Josep Verdera Colom (Montecarlo). Probablement era germà de Maria Verdera Colom, la jove biografada a *Elles també hi eren*, que va morir l'any del grip el 1918 (SUAU, 2014). Tot i aquesta dada sobre el lloc de destinació, la família no té constància de cap membre que anàs a Montecarlo. Guillem Payeras Muntaner (Dieppe), Jaume Oliver Muntaner (Havana), Maria Bujosa (2n llinatge?) i Nicolau Conti Negre (L'Aigle), Pere Joan Estarellas Castell? (Troyes), Miquel Borràs Cabot (Nancy), Rafel i Antoni Estarellas (Le Creusot), Pere Estarellas (Nevers), Francesc Jaume Fuster (Mosa),

Gregori Payeras Quetglas (Nantes), Bartomeu Castell Verdera (Rouen), Sebastià Canyelles? Cabot (Nantes).

Finalment en el 1920 sol·licitaren passaports els següents bunyolins i bunyolines: Guillem Quetglas Estarellas (Dijon?), Antoni Marcús Bujosa (L'Aigle), Antònia Quetglas Quetglas (França), Melcior Cabot i Francisca Ensenyat (Marsella), Bernat Cabot Cabot i Vicenta Garcés (Marsella), Maria (1r llinatge?) Ferrer (França), Josep Jaume Suau (Havana). Aquest darrer va demanar passaport el 10 d'abril de 1920 i el podem observar com a embarcat a la documentació del vaixell «Barcelona», que va partir de Palma l'11 de maig de 1920 amb destinació a l'Havana. Segons la llista de passatgers, Josep Jaume Suau, agricultor de 45 anys, anava acompanyat de la seva dona Antònia Cifre Ramis de 39 anys, natural de Pollença, i les seves tres filles: Margalida, Catalina i Bàrbara Jaume Cifre de 18, 17 i 6 anys respectivament, nascudes a Palma.

Antoni Colom Muntaner (Havana), Miquel Perelló Suau (Troyes), el qual probablement fou cridat pels seus germans que, com hem vist, ja residien a França. Bernat Pasqual i Bernat Pasqual (fill) (Cuba), Antoni Salas Jaume (Nova York). Respecte d'Antoni Salas Jaume, que demanà passaport per anar als Estats Units l'11 d'agost de 1920, en el registre de passatgers d'Ellis Island podem observar un Antoni Salas, originari de Mallorca, de 39 anys i fadrí, que arribà a Nova York el 14 de setembre de 1920 procedent de Barcelona amb el vaixell «Buenos Aires». De cabells i ulls negres, feia 1,67 centímetres d'alçada i tenia un aspecte saludable. Duia 200 dòlars i la seva professió era la de joier. S'informà que ja havia residit a Nova York. En concret es deixà constància que anava a reunir-se amb Pere Oliu que vivia al número 741 de la vuitena avinguda de Nova York. En el mateix vaixell hi viatjaren un matrimoni d'andritxols amb el seu fill d'1 any.

Joan Cànovas i Gabriel Borràs Cànovas (Puerto Rico). Per l'obra dels balears a Puerto Rico (ROMANILLOS 2016, 194), sabem que Gabriel Borràs, nat a Bunyola el 21 d'agost de 1902, havia arribat a Puerto Rico el 1918 per fer feina com a agricultor. Segurament perquè havia tornat a Mallorca de manera temporal, la sol·licitud de passaport és del 19 d'agost de 1920. El seu acompanyant, Joan Cànovas, no figura a la recopilació. El 1930 residia a Santurce de San Juan. Va exercir d'agent comissionista de cafè i d'un segon matrimoni va tenir 5 filles. Va morir a San Juan el 1969. Pere Joan Suau Borràs (Troyes), Pere Joan Suau (Besançon), Gabriel? Brunet Castell (Saint Chamond), Margalida Bover Fiol (París), Joan Canyelles? Estarellas (Nantes), Gabriel Rosselló Ferrer (Thaon les Vosges).

Bàrbara Vicens Jaume (Santiago de Cuba). Havia demanat el passaport l'11 d'octubre de 1920 i segons la documentació del vaixell «Conde Wifredo», va partir de Palma en direcció a Cuba el 21 de novembre de 1920. Per la llista de passatgers –228 mallorquins i mallorquines emigrants– (ALBERTÍ 2020, 31) sabem que Bàrbara Vicens, de 49 anys i sense professió consignada, viatjava acompanyada de les seves dues filles, Esperança i Bàrbara Pasqual Vicens de 17 i 5 anys respectivament. En el registre de passaports Esperança figura com a nascuda a Campos i Bàrbara no

hi apareix. Amb tota probabilitat, viatjaven a Santiago de Cuba per reunir-se amb Pere J. Pasqual, marit de Bàrbara, i el seu fill Bernat que, com hem vist, havien partit l'any anterior.

Joan Canals Amengual (Havana), Pere J. Cabot Payeras (França), Antoni Socias Cabot (Havana), Antoni Bujosa Font (L'Aigle), Joana Aina Pizà Dols (Havana), Bàrbara Bujosa Jaume (Valenciennes), la qual ja havia demanat un passaport l'any anterior, cosa que demostra la freqüència dels viatges d'anada i tornada entre alguns emigrants, Gregori Castell (2n llinatge?) (Le Creusot), i Maria Jaume Sabater (Puerto Rico). Aquesta darrera no figura a la publicació dels balears a Puerto Rico.

Al llarg del 1921 hi hagué 42 sol·licitants més de Bunyola i en el 1922, 18. La majoria demanà anar a França, en concret a localitats com Nantes, Bordeus, Epinal, Grenoble, Tours, Besançon, Saint Nazaire, Marsella i París. Alguns més anaren a Cuba. A partir de l'agost d'aquest any ja no s'especificà en els llibres de passaport quina era la localitat de destinació, anotant-se únicament el nom del país. D'aquests destacariem: Pere Andreu Canals Martí, que sol·licità un passaport per anar a Kenitra (Marroc). Per unes postals enviades a la família, sabem que en els anys 30 i 40 residia a Rabat. Es dedicava a pintar cases. Quan venia de visita a Mallorca, al seu nebot li semblava tot un ministre de tan mudat que anava. Vivia a una pensió amb uns francesos de Toulouse i, quan es jubilaren, tornaren a aquesta ciutat. Devers el 1978 acompanyat pels seus amics de Toulouse va tornar a Mallorca on al cap de poc temps va morir.⁵

Bernat Vidal Font i Maria Creus Borràs a Filipines el 1921. Demanaren passaport el 4 de juliol de 1921. En el cas de Bernat, s'escrigué Bernadí al registre de passaports, malgrat la família mai l'anomenà així. Era el padrí jove de Maria. Maria Creus *Penassa* havia emigrat a Manila cridada per la seva germana Francisca que havia fet fortuna com a propietària d'un forn juntament amb el seu marit. També li va anar bé per allà però en els bombardejos a Manila durant la Segona Guerra Mundial, Maria i la seva família perderen totes les seves possessions (SUAU, 2014).

Des del segle XIX Algèria va ser un punt de destinació important entre els emigrants mallorquins. En el 1921 almenys dos bunyolins demanaren anar-hi, Gabriel Socias a Orà i Joan Jaume Moranta a l'Alger. Així mateix, segons una llista de l'expedient de quintes de 1920, dels 23 joves del reemplaçament d'aquell any que foren declarats soldats a Bunyola, s'especificà que tres d'ells eren a l'estranger. Es tractava de Jaume Socias Rosselló que residia a Rouen (França), Joan Quetglas Canyelles a Thaon les Vosges (França), el qual, com ja hem vist, havia demanat passaport el 1919; i Melcior Mut Verdera que es trobava a Winifreda, localitat de La Pampa (Argentina), fundada el 1915 a partir de l'arribada del ferrocarril.⁶

---

⁵ Informació de Pere Andreu Canals Martí i imatges de l'annex proporcionada per Paquita Canals

⁶ Un bon nombre d'allistats de Mallorca que residien a l'estranger acabaren sent declarats pròfugs. No fou el cas del bunyolí Antoni Estarellas Payeras, resident el 1916 a Cognac (França). Envià el seu reconeixement mèdic fet en el consolat de Bordeus a la Comissió Mixta de Reclutament de Balears.

Com a conclusió podem observar a Bunyola una elevada taxa de dependència salarial. En comparació amb la resta d'ocupacions, tots els jornalers i jornaleres comptabilitzats en l'estadística representaven un 79,3% de la població activa reflectida en el cens d'ocupacions de 1920. Després d'Estellencs, Bunyola era el municipi de Mallorca que presentava majors percentatges a causa, probablement, de la importància de les possessions en l'oferta laboral. Així i tot, en el 1920 les transformacions econòmiques ja s'havien obert camí i l'estructura econòmica del municipi havia canviat, amb una major diversificació i l'augment del valor de l'economia familiar.

Quant a l'educació, sobre el centenar llarg d'escolaritzats inscrits en el cens no sabem si eren la totalitat o una part de l'alumnat però en tot cas serien aquells que assistien habitualment a les escoles del municipi en el moment de l'elaboració del cens. Segons l'estadística, sols 29 nins i nines entre 6 i 10 anys es consideraven alfabetitzats.

El baix nivell de vida en general impulsà l'emigració bunyolina, individual i familiar, en els anys immediatament posteriors al final de la Primera Guerra Mundial, cap a unes terres amb uns salaris més alts però amb el cost de vida també més elevat. Bunyolins i bunyolines se n'anaren a una diversitat de localitats franceses, des de pobles petits fins a grans ciutats al llarg i l'ample de la geografia de la República Francesa. Davant la falta d'oportunitats, l'emigració va ser una acció clau i essencial per eludir la precarietat econòmica i va contribuir al creixement i transformació econòmica del municipi, si més no, gràcies als individus i famílies que tornaren.

Bibliografia

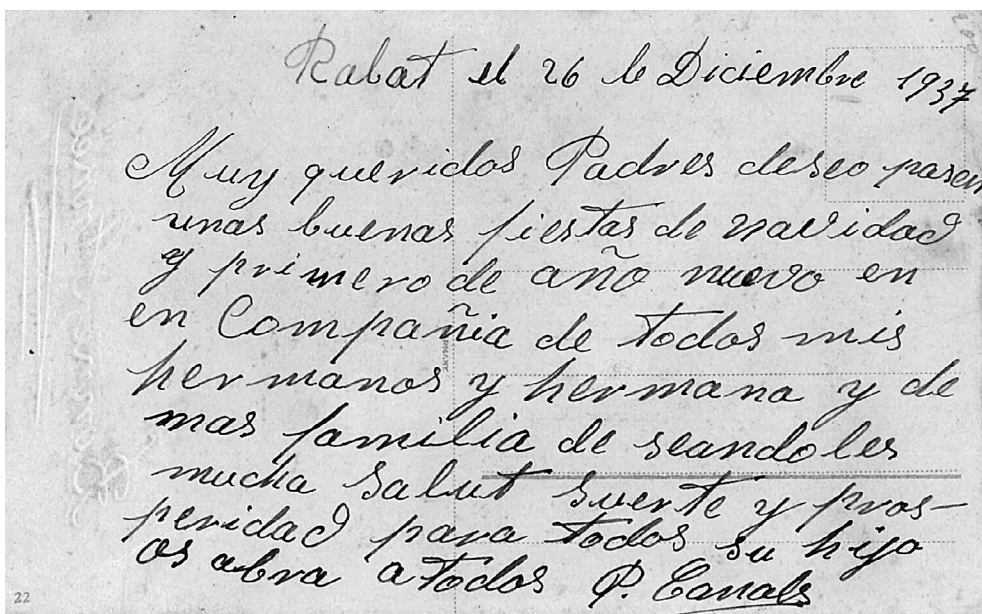
- ALBERTÍ GENOVART, Benet (2020): *Per millorar de fortuna. Història i memòria de l'emigració mallorquina (1830-1930)*. Palma: Documenta balear.
- CANYELLES MARCÉ, Margalida; SUAU FONT, Bàrbara (2011): «Història de Can Fura». *Es Castellet*. 52. 2a. època. pp. 5-6.
- MARGAIS, Xavier (2004): *La Guerra Civil a Bunyola. Amb la por al cos*. Palma: Documenta Balear.
- MIRALLES i MONSERRAT, Joan; JOFRE CABELLO, Aina (2009): *Les guies dels balears residents a l'Argentina (1918 i 1929). Estudi geohistòric i filològic*. Palma: Ediciones de la Fundació Càtedra Iberoamericana. En xarxa.
- NADAL MUT, Apol·lònia (2019): *Mallorquins, menorquins, eivissencs i formenterers a les exposicions universals, nacionals i locals (1827-1929)*. Palma: J.J. de Olañeta, Editor.
- ROMANILLOS, Anna Maggie (dir.) (2016): *La aportación de los balearicos a la familia puertorriqueña*. Colección de Genealogía e Historia. Tom IV. San Juan: Sociedad puertorriqueña de genealogía
- SALVÀ i TOMÀS, Pere A. (1983): «L'estructura de la propietat a la Serra de Tramuntana de l'illa de Mallorca el 1862-63». *Estudis d'Història Agrària*. 6. Ps 157-186.
- SERRA BUSQUETS, Sebastià (1989): «L'emigració mallorquina. Una perspectiva històrica». *Les migracions. Quaderns Cultura Fi de Segle*. 6. Palma: Ajuntament de Palma.
- SUAU FONT, Bàrbara (2014): *Elles també hi eren. Dones de Bunyola*. Palma: J. J. Olañeta, Editor.

ANNEX
SOL-LICITANTS DE PASSAPORT DE BUNYOLA EL 1921 i 1922

Nom	Lloc	Data
Bernat Mateu Cabot	Nantes	24-I-1921
Gabriel Socias (2nllin.?)	Orà	15-II-1921
Catalina Negre Quetglas	Epinal	16-II-1921
Bartomeu Palou Amengual	Epinal	16-II-1921
Pere J. Pasqual March?	Epinal	16-II-1921
Joan Jaume Moranta	Alger	23-II-1921
Vicenç Pasqual Colom	Bordeus	4-III-1921
Bernadí Pasqual Colom	Bordeus	5-III-1921
Jeroni Serra? Rosselló	Grenoble	15-III-1921
Isabel Payeras Deyà	Tours	29-III-1921
Antònia Quetglas Nadal	Besançon	8-IV-1921
Antoni Sabater Castell	Havana	14-IV-1921
Jordi Jaume Moranta	Havana	16-IV-1921
Miquel Riera Brunet	Marsella	17-IV-1921
Guillem Borràs Rosselló	París	17-IV-1921
Pere Canals Martí	Kenitra	17-IV-1921
Miquel Quetglas Negre	Thaon les Vosges	6-V-1921
Pere Suau Quetglas	Thaon les Vosges	6-V-1921
Joan Quetglas	Besançon	10-V-1921
Joan Payeras Muntaner	Marsella	23-VI-1921
Bernadí Vidal Font	Filipines	4-VII-1921
Maria Creus Borràs	Filipines	4-VII-1921
Guillem Bujosa Ripoll	Havana	9-VII-1921
Antoni Gelabert Bibiloni	França	18-VII-1921
Jaume Brunet Payeras	Marsella	20-VII-1921
Guillem Borràs Brunet	Marsella	20-VII-1921
Margalida Brunet Payeras	Marsella	20-VII-1921
Llorenç Riera Seguí	França	18-VIII-1921
Bartomeu Borràs Colom	França	19-VIII-1921
Antoni Riera Rosselló	França	20-VIII-1921
Bartomeu Canals Suau	França	13-IX-1921
Bartomeu Suau Socias	França	13-IX-1921
Joan Cabot Payeras	França	13-IX-1921
Pere J. Cabot Palou?	França	27-IX-1921
Jaume Muntaner Frau	França	28-IX-1921
Maria Vallespir Truyols	Suïssa	3-X-1921
Mariana Payeras Quetglas	França	14-XII-1921
Joan Riera Cabot	França	14-XII-1921
Bartomeu Payeras Quetglas	França	14-XII-1921
Miquel Riera Cabot	França	28-XII-1921
Damià Frontera (14 anys)	França	28-XII-1921
Joan Mateu Cabot	França	29-XII-1921
Guillem Borràs Rosselló	França	6-II-1922
Jaume Socias Cabot	França	10-II-1922
Melcior Cabot Cabot	França	12-IV-1922

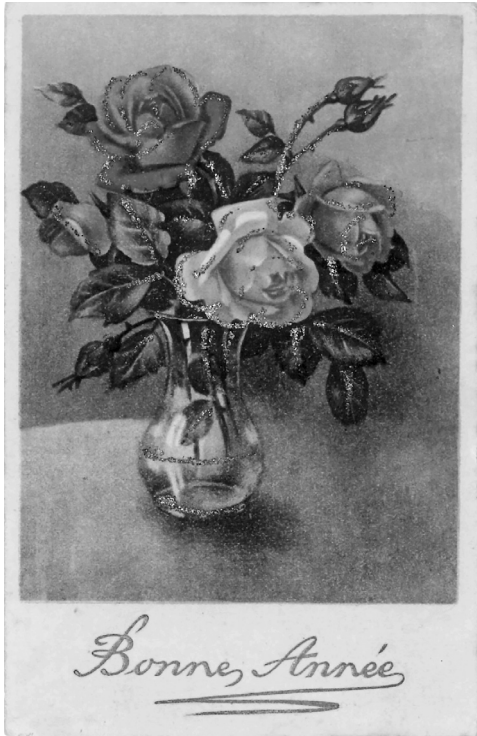
Margalida Marcús Bauzà	França	20-IV-1922
Miquel Castell Verdera	França	22-IV-1922
Pere J. Suau Borràs	França	27-IV-1922
Maria Colomar Ferrer	França	27-IV-1922
Josep Mulet Amengual	Havana	6-V-1922
Jaume Llorenç? Palou	França	19-V-1922
Melcior Rosselló	Itàlia	12-VI-1922
Pere Canals Martí	França	30-VI-1922
Jaume Estarellas Castell	França	15-VII-1922
Guillem Quetglas Estarellas	França	21-VII-1922
Joana Ferrà (esposa anterior)	França	21-VII-1922
Pere Colomar Ferrer	França	26-VII-1922
Gregori Payeras Quetglas	Saint Nazaire	26-VII-1922
Pere Colomar Ferrà	França	11-X-1922
Bernat Castell Verdera	França	15-XII-1922

Revers d'una postal del 1937 enviada des de Rabat per Pere Andreu Canals Martí a la seva família de Bunyola.

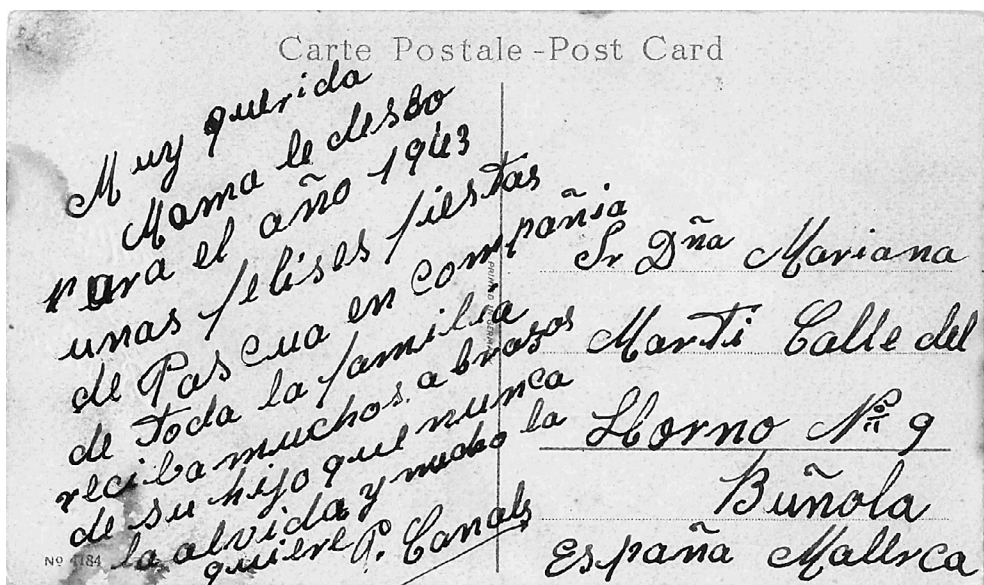
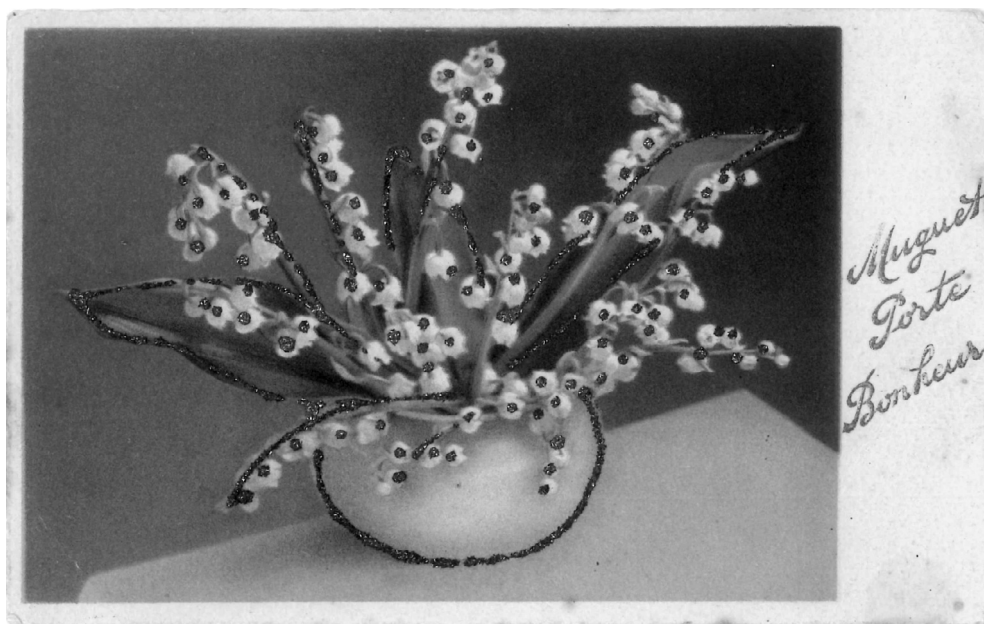
A la pàgina següent, a dalt a l'esquerra: anvers de la mateixa postal; a dalt a la dreta, anvers d'una altra postal; a baixa; revers de la postal.

(Imatges cedides per Paquita Canals.)

Rabat el 7 Agosto 1940
 Muy querida ^{FOX} Mama le deseo en el
 día de Santa Maria un feliz día
 y que Dios le de mucha salud y a
 legria en Campañia de mi Papa
 hermanos y ^{REPRODUCCION AUTENTICA} hermana y de mas
 familia es pensando que buen mon
 to nos podria mos a abrazar todos juntos
 sin mas querida ^{FOX} Mama dara
 muchas abrazos a Papa y a todos y
 le recibira amiles de abrazos de su
 hijo que nunca la olvida P. Camals

(Imatges cedidas per Paquita Canals.)

Carta Postal - Post Card
 Rabat el 26 de Junio 1938 N.º 14 / 0.966
 Muy querido Papa
 de-seo pasar un feliz día de
 San Pedro en compañía
 de Mama hermanas y
 hermana y de mas familia
 recibe querido Papa en
 el día de San Pedro un
 fuerte abrazo de vuestro
 P. Camal

Pere Andreu Canals Martí emigrant al Marroc francès des del 1921.
(Imatge cedida per Paquita Canals.)

ELS AGERMANATS DE BUNYOLA

BÀRBARA SUAU FONT

Entre 1521 i 1523 Mallorca visqué la revolta de la Germania, protagonitzada sobretot per menestrals i pagesos –els agermanats–, que s'enfrontaren amb l'alta noblesa i altres estaments privilegiats, i que reclamaven reformes a nivell social, econòmic i fiscal. La Germania començà el 7 de febrer de 1521. Feia mesos, però, que hi havia molta tensió i que els menestrals es reunien en secret. Així i tot, les reivindicacions dels agermanats venien de molt més enrere.¹

Les dades dels bunyolins agermanats, i també les d'alguns mascarats o anti-agermanats de la vila que hem consultat per a aquesta comunicació, figuren al llistat de les *Informacions judicials* publicades per Josep Maria Quadrado l'any 1896.² Com explica Maria Margalida Perelló, cal tenir en compte que aquestes *Informacions judicials* que publicà Quadrado són part de la documentació que el governador Miguel de Gurrea va fer recollir a les autoritats de l'illa un cop derrotada la Germania, però no eren la documentació original, sinó una còpia modificada pel mateix Quadrado, i, per tant, no sabem quines aportacions va fer ell als originals.³

Als llistats publicats per Quadrado, en principi elaborats per les autoritats vencedores i repressores, els agermanats, que lluitaren per aconseguir reformes en la situació social, econòmica, fiscal i administrativa, i que foren vençuts, solen figurar com a *mals* i se'n destaquen les accions negatives o violentes que havien de ser multades. En canvi, els mascarats, contraris a la Germania, o els que no s'hi implicaren hi són qualificats de *bons*. La informació referida a Bunyola és molt d'interessant per a poder conèixer els bunyolins i els fets que protagonitzaren la Germania fa

---

¹ En aquesta comunicació ens centrarem en els agermanats de Bunyola i la seva relació amb la Germania. Per qüestions d'espai, no ens podem estendre en els antecedents i el desenvolupament de la revolta a nivell de l'Illa. En trobareu la informació completa a les obres que se citen a les notes a peu de pàgina.

² Josep M. QUADRADO, *Informacions judicials sobre'ls adictes á la Germania en la ciutat é illa de Malloca, penas de cos é d'haver a ells imposadas après la reducció de 1523*, Palma: Estampa de Felip Guasp, 1896. Aquesta publicació original consultada per a aquesta comunicació només es pot trobar a les biblioteques, però en se n'ha fet una altra edició, facsímil, amb un estudi preliminar de Margalida Bernat i Jaume Serra, publicada a Palma per Leonard Muntaner Editor l'any 2021.

³ Maria Margalida PERELLÓ, *La Germania mallorquina. Un estat de la qüestió*, Palma: Leonard Muntaner Editor, 2021, p. 24.

cinc-cents anys, però cal interpretar les dades de les *Informacions judicials* amb les degudes reserves, ja que foren escrites pel bàndol guanyador de la revolta.

Els menestrals i pagesos agermanats lluitaren, sobretot, per aconseguir millores en l'economia, els impostos, l'administració i la societat de l'illa. Amb aquest objectiu demanaven:

- La disminució de la pressió fiscal, que suposava elaborar un cadastre, ja ordenat per Ferran el Catòlic, a fi que cadascú pagàs segons el que tenia.
- La quitació dels censals, que obligaven la Universitat o Ajuntament de cada vila a imposar tributs extraordinaris.
- Tenir més representació a les institucions del Regne i, per tant, una participació política més destacada.
- Eliminar les pràctiques corruptes de l'administració i la mala gestió, que provocaven molts dels problemes econòmics de l'illa.⁴

La vila de Bunyola també fou escenari de les reivindicacions i de la lluita dels agermanats. Hem pogut documentar noranta agermanats de Bunyola, entre homes i dones (poc o molt actius, i alguns passius). De les dones bunyolines esmentades a les *Informacions judicials* es pot deduir que almanco set eren agermanades o simpatitzants de la Germania.

Dels noranta agermanats, set figuren al llistat com a forçats. Trobam també que tant alguns partidaris com alguns contraris de la Germania canviaren de bàndol: tres passaren d'agermanats a mascarats i un de mascarats a agermanat.

Els mascarats eren els antiagermanats, persones que no donaren suport a la Germania, essencialment membres del braç nobiliari, cavallers, notaris, mercaders, professionals liberals o menestrals i ciutadans contraris a la revolta.⁵ A les *Informacions judicials* referides a Bunyola trobam denou mascarats o *bons*, tal com es defineixen a aquest registre. D'entre ells, algun havia estat agermanat anteriorment.

A l'esmentat llistat, els agermanats són qualificats, segons el grau d'implicació a la Germania, amb aquestes paraules: *de germania, seguia la germania, molt adherit, molt afectat i mal, molt mal i pervers, molt fort en la germania, gran sermonador, gran desmandat, seguia i no mostrava ser afectat, tenia bona intenció...* Les dones agermanades eren qualificades amb paraules més dures, tal com podreu constatar més endavant.

Entre tots els bunyolins registrats, hem pogut documentar una vintena de grups familiars, però probablement serien més. Hi ha una mena de 'clan', el dels Huguet, molt nombrós, amb diversos nuclis familiars, que ocuparen càrrecs importants i que foren molt actius durant la Germania. Els Cardils també s'implicaren molt en la revolta, i hi tengueren diversos càrrecs.

⁴ Albert CASSANYES ROIG, *Breu història de la Germania Mallorquina*, Palma: Illa, 2021, p. 54.

⁵ *Ibid.*, p. 59.

En alguns casos veim pares i fills agermanats, o que es troben a bàndols diferents. Bernat Cabot era un agermanat, *molt afectat*⁶ i convençut, i volia matar el seu fill perquè era seguidor dels mascarats. Blai Palou forçà el fill Bartomeu a seguir la Germania. Miquel Palou, qualificat de *bo, fugí de la terra* i morí *fora lo regne, si bé abans jurà la Germania*. En Miquel segurament s'exilià amb el fill també anomenat Miquel, que posteriorment tornà a l'illa. El pare, en partir, havia deixat almanco un fill agermanat a Bunyola.

Els oficis

Al llistat de Bunyola surten pocs oficis dels agermanats o mascarats de la vila, a diferència dels que figuren als llistats de Ciutat o d'altres pobles. Sebastià Coll era missatge i, com tots els missatges, es trobava al darrer esglaó de la societat laboral: *no té res de bens i viu de son treball*. Antoni Font, que era coix, treballava de moliner, com Jaume Colombàs, que estava a un molí a Coanegra.⁷ Miquel Quintana era pastor; al llistat s'indica que *pastorejava* i que per això anava poc amb la Germania. Mateu Muntaner era el saig de la vila; el qualifiquen de *molt bo contínuament* (les autoritats judicials no el consideren agermanat) però devia ser simpatitzant de la revolta perquè de vegades *anava en rondes*.

Altres bunyolins no figuren amb l'ofici, però consten com a pobres: Jaume Aulet era vell, inútil i pobre, i Joan Pericàs no pagà res per manca de béns. Cinc agermanats més no tenien res: Gabriel Alenyar, Tomàs Carbonell, Bernat Mateu, Arnau Poc i Antoni Huguet.

Els agermanats 'vells'

De les cent nou persones de Bunyola registrades al llistat, entre els agermanats i els mascarats n'hi ha nou que figuren com a vells. Sis vells eren agermanats: Bernat Cabot; Pere Blanes, que *no feia tant com els altres perquè era vell, però tenia-hi bé la voluntat* i era *molt afectat a la germania*; Jaume Aulet, *vell, inútil i pobre*; Antoni Sastre (*bo, home molt pobre i vell*); Joan Cardils, que era home vell, però *de germania* i *molt afectat* (implicat). Cardils havia seguit els camps (o bata-

---

⁶ Les paraules en cursiva sobre els agermanats són transcripcions literals de les *Informacions judicials* de Quadrado referides als bunyolins que figuren al llistat de Bunyola: Josep M. QUADRADO, *Informacions judicials sobre els addictes a la Germania en la ciutat i l'illa de Mallorca*, op. cit., p. 128-133, tant a l'edició de 1896 com a la reedició facsímil de 2021.

⁷ Colombàs era bunyolí, però el llistat l'ubica a Coanegra, topònim de Santa Maria proper a la possessió del Freu d'Orient, que també tenia molí.

lles) d'en Colom⁸ i havia participat en la mort d'una persona, mossèn Malferit. Va estar reclòs a Ciutat i morí de pesta a la capital. Blai Palou també és qualificat com *de germania*, però com que era home vell, la seguia *de voler e de paraula e no de fet*, i va fer anar el seu fill, per força, a la Germania. Joan Cardils, malgrat ser vell, era molt *afectat* a la revolta; va anar als camps o batalles d'en Joanot Colom i també participà en la mort d'un suposat mascarar. Va estar reclòs a Ciutat durant el setge de l'exèrcit reial i hi morí de pesta.

Els dos vells mascarats foren Jaume Palou i Bartomeu Palou, aquest *home molt vell, no adheria á la germania ans ne fugia molt y sovint se amagava*.

Andreu Borràs, *home molt vell é inutil y no sen fa menció ni es estat en res* no s'havia adherit a cap bàndol, però tenia un fill agermanat.

Com expliquen Margalida Bernat i Jaume Serra, si un vell l'any 1521 tenia prop de setanta anys o més, d'infant havia viscut les conseqüències de l'aixecament forà del segle anterior. Els vells que en temps de la Germania tenien prop de vuitanta anys, podrien haver participat directament en l'aixecament forà de Mallorca⁹, que també esdevingué a Bunyola. Els vells, per tant, devien tenir fresques a la memòria la Revolta Forana de 1450 i les reivindicacions que exigia el poble setanta-un anys enrere.

Comença la revolta

La Germania començà el 7 de febrer de 1521, l'endemà de la detenció i de l'empresonament de set menestrals, considerats pel lloctinent Miguel de Gurra cabdills d'una conspiració.¹⁰ Una gran massa de gent es concentrà a Cort i aconseguí l'alliberament dels empresonats. Així s'inicià la revolta dels agermanats. A finals de febrer els agermanats ciutadans s'apoderaren d'armes.

A Bunyola les notícies dels agermanats ciutadans degueren arribar ben aviat. Tots els agermanats juraven la Germania, i els bunyolins també. El jurament i les reunions es feien dins l'església, lloc on era costum celebrar les sessions de la Universitat bunyolina (l'Ajuntament o corporació municipal).

---

⁸ Joanot Colom fou el segon líder dels agermanats i encapçalà l'etapa radical de la revolta (setembre de 1521-març de 1523). En acabar la Germania fou degollat i esquarterat pels vencedors el 3 de juny de 1523. El seu cap, tallat, fou ficat dins una gàbia de ferro i exposat a la Porta Pintada de Ciutat, on estigué dos-cents noranta-nou anys, fins que fou retirat l'any 1822, durant el Trienni Liberal (Albert CASSANYES ROIG, *Breu historia de la Germania mallorquina*, op. cit., p. 94). El 23 d'abril de 2022 fou declarat fill il·lustre de Felanitx.

⁹ Margalida BERNAT-Jaume SERRA, *La veu de la revolta. Sermonadors i profetes a les Germanies de Mallorca (1521-1523)*, Palma: Lleonard Muntaner Editor, 2008, p. 12.

¹⁰ El mes de setembre de 1520 ja hi havia reunions de menestrals que conspiraven per contactar amb els agermanats valencians amb l'objectiu últim d'abolir el pagament del deute de la Universitat i elaborar un cadastre. Albert CASSANYES ROIG, *Breu història de la Germania mallorquina*, op. cit., p. 45.

El 16 de març el lloctinent Miguel de Gurrea prohibí als pobles celebrar reunions i alçar-se. No li feren cas, ja que el mateix dia arribaren a Ciutat representants de Valldemossa i d'Alaró amb intencions d'agermanar-se. Bunyola s'hi degué afegir aquell dia o poques jornades després perquè juntament amb Inca i Santa Maria, la nostra vila fou de les primeres a adherir-se a la Germania. Segons l'historiador Binimelis, homes de Bunyola i altres pobles, armats amb tabals i banderes, arribaren a Ciutat: *Y acompañaron al nuevo Gobernador con grande séquito de menestrales, pasearon la ciudad armados y con banderas y tambores, y hallándose de esta suerte, llegaron de las villas de Inca y de Buñola y de Santa María muchos de los pageses (sic) de la Germania y se juntaron con los agermanados de la ciudad.*¹¹

A finals de febrer molts dels menestrals ciutadans s'havien apoderat d'armes i feren una mostra o passeig militar per tots els carrers de la capital amb banderes i tabals. Els bunyolins també tenien armes. Ho sabem gràcies al llistat d'homes armats de Bunyola que s'havia fet sis anys abans, el 1515, amb motiu de la defensa de Bugia. Dels setanta-set bunyolins propietaris d'armes registrats el 1515, trenta-cinc figuren al llistat d'agermanats, per tant els bunyolins adherits a la revolta hi degueren participar armats. L'any 1515 a Bunyola hi havia 10 cuirasses (armadures de bust), 83 espases, 63 llances, 27 rodelles (escuts circulars), 38 ballestes (arcs), 4 pavesos (escuts allargats) i 2 *rocins* (cavalls lleugers i vigorosos).¹² Quan començà la Germania, sis anys després, hi devia haver encara més homes armats.

Els tambors i les banderes

Sabem que els bunyolins participaren de les ofertes de Ciutat, com és el cas de Bartomeu Palou i Gabriel Palou; aquest darrer fou anomenat desener per a la Germania (caporal d'una dena o grup de deu homes). També tenim notícia que els agermanats sortien en grup pels carrers de Bunyola, on feien rondes, aplecs, mostres i ordenances amb tambors i armes, i probablement amb banderes. En Sebastià Cabot *anava ab lo tambor y gent i ordenanzas ab armes*; en Baptista Cabot *anava ab los de la germania ajustat ab ses armes*; en Baptista Creus *anava en mostrars i ordenansas* i en Bernadí Roig *anava alguna volta per vila darrere los tambors*.

Els historiadors Margalida Bernat i Jaume Serra expliquen que un portador de bandera o de tambor era sinònim d'agermanat exaltat i que anar als aplecs amb una bandera o brandir-ne una es convertí en un delicte per sí mateix en el moment de la

¹¹ Alvaro CAMPANER y FUERTES, *Cronicón Mayoricense*, Palma: Lluís Ripoll-Ajuntament de Palma, 1984, p. 237.

¹² Dades de la revista militar de 1515, dins Juan MUNTANER, «Documentos para la historia de Buñola». *Butlletí de la Societat Arqueològica Lul·liana*, tom XXVIII, Palma: Societat Arqueològica Lul·liana, 1940, p. 138-140.

repressió.¹³ Les banderes com a identificadors i els tambors com a veu es convertiren en els símbols per excel·lència de la Germania, de manera que un dels actes públics d'una vila que se sumava al moviment era treure o elaborar banderes o tambors.¹⁴

Els sermonadors

Els sermonadors de la Germania feien sermons per crear una opinió pública favorable al moviment i defensar els seus actes.¹⁵ Els sermons (ara en diríem mítings o xerrades) es feien al carrer, als cantons, a les places, a l'església, dins els tallers, al propi domicili o a altres cases particulars. Si un agermanat era qualificat de sermonador era pràcticament com acusar-lo d'ideòleg de la revolta.¹⁶

A Bunyola ens consten cinc homes agermanats que feien de sermonadors, però també hi hauríem d'afegir dues dones, que no són qualificades de sermonadores, però són acusades de parlar en favor de la Germania.

En Pere Rosselló era *de germania e molta vegada, y quant era a Bunyola parlava molt en favor d'aquella*. Pel que diuen les *Informacions judicials* d'aquest agermanat, hem de deduir que a més de sermonejar a Bunyola, també ho feia a altres viles o a Ciutat.

En Bernadí Roig, en Damià Ballester, i en Pere Cardils foren acusats de ser grans sermonadors, molt compromesos amb la Germania. Damià Ballester una vegada acabada la Germania degué continuar sermonejant, ja que les *Informacions judicials* especifiquen que *encara no se'n deixa*.

En Pere Mascarell, conseller i clavari de la Germania, i distribuïdor de béns dels mascarats, fou, segons les autoritats vencedores, *cap dels mals* (o agermanats) *de Bunyola* i un gran sermonador de profecies.

Elionor, vídua de Martí Borràs fou acusada de *dona parlera*, i la mare d'en Joan Montserrat, parlava en favor de la Germania.

Càrrecs dels agermanats

Amb la Germania, hi hagué nous càrrecs a les institucions, ocupats pels agermanats. La màxima autoritat municipal del govern revolucionari era l'instador de la Germania, que controlava l'avaluació dels béns al pagament de les talles (imposts

---

¹³ Margalida BERNAT-Jaume SERRA, *La veu de la revolta. Sermonadors i profetes a les Germanies de Mallorca (1521-1523)*, op. cit., p. 171.

¹⁴ *Ibíd*, p. 173.

¹⁵ Albert CASSANYES ROIG, *Breu història de la Germania mallorquina*, op. cit., p. 58.

¹⁶ Margalida BERNAT-Jaume SERRA, *La veu de la revolta. Sermonadors i profetes a les Germanies de Mallorca (1521-1523)*, op. cit., p. 187.

o tributs). L'instador de cada vila era assessorat pel consell d'elets. Aquest consell tenia autoritat i jurisdicció sobre el batle reial i sobre els jurats.¹⁷

Segons Margalida Bernat i Jaume Serra «va ser l'esclafit de la violència de les Germanies que provocà que molts dels primers instadors es capgirassin, un fenomen que es veu ben reflectit a Bunyola. En aquesta vila se'n detecten tres. En primer lloc, s'elegiren conjuntament Joanot Palou i Pere Cardils. Joanot Palou aguantà sols un mes, deixà el càrrec i després anava alçat.¹⁸ Va ser jurat en acabar les Germanies i un dels informadors sobre la conducta dels seus conciutadans. Per substituir-lo es nomenà Guillem Socies, que va ser un incondicional de Joanot Colom, un dels principals dirigents del sector més radical de la Germania. Participà en diversos fets violents, especialment a reprimir la conjura antiagermanada de Sóller. Pere Cardils sembla que va mantenir el càrrec fins que es presentà a Sineu i se'l composà amb 400 lliures».¹⁹ Pere Cardils també fou lloctinent del batle.

A les *Informacions judicials* s'esmenten altres càrrecs d'agermanats bunyolins: Gabriel Palou fou nomenat desener o caporal per la Germania i anà a les ofertes de Ciutat. Antoni Palou durant una bona temporada va ser cinquantener (caporal d'una companyia de cinquanta homes de les milícies municipals) però després se'n apartà i es passà al bàndol dels mascarats amb Joanot Palou, amb el qual partí a Alcúdia.

Ens consta un batle de la Germania, Antoni Huguet, que, a més, distribuïa béns de mascarats, i que era oncle del capità de la Germania, que també nomia Antoni Huguet.

Com a jurats de la Germania (membres del govern de la vila) trobam Joan Poc, menor, i Gabriel Cerdà. En Joan Poc, major (possiblement pare de l'anterior), fou nomenat jurat pel virrei o lloctinent Gurrea, probablement el 1522, i era considerat *molt bo*, ja que *anava ab la germania com á forsat per quant era de bona intenció y seguía mal son grat per salvarse*.

Pere Mascarell fou conseller de la Germania, clavari i distribuïdor de béns dels mascarats. També fou gran sermonador i és qualificat a les *Informacions judicials* com a *cap dels mals*. La multa que li posaren a la composició fou altíssima: 1.600 lliures.²⁰

Altres dos bunyolins que ocuparen un càrrec durant la Germania foren Lluç Creus, que fou jurat d'en Colom i Bernadí Puig, conseller.

¹⁷ Josep JUAN VIDAL, *Els agermanats*, Palma: Ajuntament de Palma, 1985, p. 71.

¹⁸ Se'n anà o fugí.

¹⁹ Margalida BERNAT-Jaume SERRA, *La veu de la revolta. Sermonadors i profetes a les Germanies de Mallorca (1521-1523)*, op. cit., p. 88.

²⁰ Per fer-nos una idea del valor de la multa, la possessió de Son Pisà de Bunyola era valorada en 2.250 lliures l'any 1578. Vegeu Ramon ROSSELLÓ VAQUER, *Bunyola en el segle XVI*, Bunyola: Col·lecció Cultural Sitja, 1996, p. 19.

La confiscació de llibres

Els primers dies de la revolta els agermanats ciutadans requisaren diversos llibres de la Universitat o Ajuntament de la capital, on s'anotaven els pagaments de censals. Margalida Bernat i Jaume Serra expliquen que un dels primers actes revolucionaris que varen dur a terme els menestrals de Ciutat va ser el segrest dels llibres de la Consignació.²¹ A Bunyola es produí un fet semblant: Lluç Creus, jurat d'en Colom o de la Germania, va prendre les claus de l'Escrivania de la vila i se n'endugué tots els llibres. Podria ser perquè els agermanats de la vila els volien revisar i temien que les autoritats fidels al virrei els fessin desaparèixer. Curiosament, ara, a l'Arxiu Municipal de Bunyola no hi ha cap llibre anterior a la Germania.

Canvis de bàndol

Entre el 19 de maig i l'11 de juny de 1521 arribaren a l'illa cartes del rei signades mesos abans ordenant als jurats i a l'instador a obeir el lloctinent Miguel de Gurrea. El monarca amenaçava amb una repressió molt dura. La lectura de la segona carta, sobretot, provocà les primeres desafeccions importants.²²

Podria ser que aquestes cartes haguessin provocat el canvi de bàndol d'alguns agermanats bunyolins que al principi eren fidels a la Germania i que després la deixaren. Diversos agermanats de Bunyola canviaren d'actitud: Jaume Domingo, que *també era affectat* (de la Germania) *apréns parlava en altre sô*; Gregori Palou, Berenguer Ferrer i el seu fill al principi seguien la Germania, però no la juraren, i després s'alçaren (fugiren) i serviren el rei amb en Joanot Palou. Per tant, hem d'entendre que passaren a lluitar amb el bàndol dels mascarats.

Ja hem comentat el cas de Joanot Palou, que els primers mesos de la revolta havia estat elet i instador de la Germania a Bunyola, però que després s'alçà i serví el rei espanyol. Joanot tenia, a la vila, seguidors bunyolins que l'acompanyaren a Alcúdia, bé a refugiar-s'hi o bé a lluitar amb els mascarats contra els agermanats. Fou considerat *bo y fidelíssim y ben conegut, bon servidor del rey continuament*.

Entre els seguidors de Joanot Palou trobam un fill fadrí de Bernat Cabot (no en consta el nom), *que continuament ha seguit en Juanot Palou y lo pare lo volia matar*. El pare era vell, però molt affectat de la Germania i fou un dels qui anaven a requisar blat dels mascarats.

Altres bunyolins acompanyaren Joanot Palou a Alcúdia, refugi dels mascarats, on hi hagué enfrontaments entre els dos bàndols: els fills d'en Jaume Palou, en

²¹ Margalida BERNAT-Jaume SERRA, *La veu de la revolta. Sermonadors i profetes a les Germanies de Mallorca (1521-1523)*, op. cit., p. 142.

²² Maria Margalida PERELLÓ, *La Germania mallorquina. Un estat de la qüestió*, op. cit., p. 62-63.

Mateu Borràs i els seus fills, en Joan Marcó, que anava contínuament amb en Joanot Palou, i n'Antoni Palou, que en un principi fou agermanat, però que se n'apartà i partí a Alcúdia amb en Joanot Palou.

Diversos bunyolins, fins i tot alguns considerats agermanats, ajudaren els mascarats de la vila en diferent grau i de vegades en secret. Bartomeu Palou, *bo de continu y home molt vell, no adheria á la germania ans ne fugia molt y sovint se amagava, socorria molt los mascarats de virtualles; algun creu que anà a las ofertes en ciutat*. Si Bartomeu anà a les ofertes, probablement en un principi s'havia mostrat favorable a la Germania, però no s'hi degué adherir o se n'apartà.

Sebastià Llabrés, fou considerat *bo* i, encara que anava amb la Germania, no n'era tan *afectat* com els altres i socorria mascarats.

Finalment, Guillem Palou formà part dels dos bàndols, i essent agermanat es comunicava en secret amb els mascarats: *bo de continu y aná ab Juanot Palou en Alcudia; los testimonis diuen seguia la germania com los altres, pero com á forsat, perquant se secretetjava ab los bons*.

Confiscació i distribució de béns dels mascarats

Els antiagermanats, sobretot els cavallers i gentilhomes que no fugiren de l'illa, decidiren refugiar-se als castells de Bellver i de Santueri, a la plaça d'Alcúdia, a monestirs i convents o a la Seu, on amagaven els objectes valuosos.²³ El 29 de juliol de 1521 els agermanats assaltaren el castell de Bellver i assassinaren Pere de Pacs, governador de la fortalesa, i quasi tots els habitants del castell. A partir de l'estiu fou quan es delimitaren molt les faccions dels agermanats i mascarats i començaren les violències contra persones i els seus béns.²⁴ Durant l'estiu d'aquell any se saquejaven contínuament les cases i les possessions dels senyors i dels antiagermanats. A partir de l'octubre els nobles eren cercats a les seves possessions, on alguns foren assassinats amb membres de la seva família. Durant els saquejos, els agermanats buidaven les cases dels nobles i en repartien tots els béns.

A Bunyola també es requisaren béns dels mascarats. Pere Mascarell, conseller i clavari de la Germania en distribuïa. Guillem Socies i Pere Mascarell es barallaren sobre la venda de les ovelles d'en Joanot Palou.

Lluc Creus, que se n'havia duit els llibres de l'Escrivania de Bunyola, i Gabriel Cerdà, jurat de la Germania, anaren amb altres jurats a agafar tota casta de béns a la casa de misser Fortesa.

El batle Antoni Huguet, l'instador Guillem Socies i Pere Mascarell eren els encarregats de distribuir els béns dels mascarats. Bartomeu Serra, fill, venia roba de

²³ Josep JUAN VIDAL, *Els agermanats*, op. cit., p. 73.

²⁴ Maria Margalida PERELLÓ, *La Germania mallorquina. Un estat de la qüestió*, op. cit., p. 63.

mascarats. Aleshores la roba no eren només les teles o peces de vestir, sinó el conjunt d'objectes que una persona o família posseïa, entre els quals hi havia els destinats a vestits, a ornament o a ús casolà i fins i tot els béns mobles.²⁵ Pere Cardils, que també fou instador, feia vendre roba de mascarats

Se sospitava que els mascarats, sobretot els mercaders i els grans propietaris de possessions, ocultaven el cereal perquè anàs escàs i després poder-lo vendre més car. Alguns agermanats que en tengueren notícia anaven als casals o possessions on creien que s'ocultava el blat en grans quantitats.²⁶ A Bunyola Bernat Cabot *anava á aplegar forment de mascarats* i els germans Jaume i Antoni Borràs, també requisaren el blat dels mascarats. Els llinatges Cabot i Borràs, originaris d'Orient, fan pensar que aquests dos agermanats podrien ser habitants del llogaret bunyolí.

Els agermanats a Orient

Orient també fou escenari de la Germania bunyolina. Baptista Creus *anà a Orient ab dit son germá, y aportá hi n'Arnau Carbonell per fer jurar germania an els Palous y dix a en Juanot Palou que jurás y que tirassen tots una corda, y lo Carbonell plorava sen*. En aquest cas, tirar una corda es referiria a adherir-se a la Germania, ja que aquesta expressió significa ser d'un partit, d'una opinió o estar lligat amb algú.

Un altre oriental citat a les *Informacions judicials* és Pere Montserrat, que faria 'serveis d'espionatge' a Orient per als agermanats: *de germania y affectat, perseguía mascarats y los desmandats lo tenían per spia en Orient; los testimonis diuen que si be ha jurada germania, no anava voluntari sino quasi per forsa, y que quant lo feyan venir á Bunyola tantos sen tornava á la possessió*.

L'etapa violenta

Després de l'assassinat de Joan Crespí, cap dels agermanats, l'octubre de 1521, començà la segona etapa de la Germania, la del govern de Joanot Colom, més radical que l'anterior. La violència que s'havia iniciat durant l'estiu continuà i provocà moltes lluites i diversos assassinats. Hi ha constància que un grup nombrós de bunyolins participà en la mort de quatre persones, se suposa que mascarats. Les *Informacions judicials* recullen tres casos de morts violentes: la d'en Brahó i n'Ordines d'Alaró, l'assassinat de mossèn Malferit i en Fuster i la mort de Tomàs Carbonell. No queda clar si algun dels morts era bunyolí o si les morts o assassinats

²⁵ El concepte *roba* s'ha d'interpretar com tots els béns mobles. Margalida BERNAT-Jaume SERRA, *La veu de la revolta. Sermonadors i profetes a les Germanies de Mallorca (1521-1523)*, op. cit., p. 199.

²⁶ Albert CASSANYES ROIG, *Breu història de la Germania mallorquina*, op. cit., p. 72.

tengueren lloc a Bunyola, i tampoc és possible aclarir si Tomàs Carbonell morí al poble (de la seva mort en culpaven *lo bord d'en Mascarell*).

A la mort d'en Brahó i n'Ordines d'Alaró participaren set agermanats de Bunyola: Guillem Socies, Miquel Quintana, Bernardí Huguet i els quatre fills d'aquest, Antoni, Mateu, Bernardí i Bartomeu, i probablement altres seguidors de la Germania. Els bunyolins eren guiats per Antoni Mas de la possessió de Solleric (que fa partió amb la possessió bunyolina de Coma-sema, a Orient). En Jaume Bosc, agermanat de la vila, tirà una pedra al cap a un dels dos assassinats (no s'especifica a quin).

A l'assassinat de mossèn Malferit i de Sebastià Fuster participaren vin-i-cinc bunyolins. Probablement fou a un dels camps de batalla. El bunyolí Pere Amar, de 40 anys, que *seguia la germania com los altres y es stat á Alcúdia y en los camps den Colom* (els camps de batalla) *fonch lo qui trahí mossen Malferit y los altres, y cridá y descubri'l dient «ací fujen», per ont la germania ne hagué noticia y encalsá'ls*. A més de Pere Amar, foren involucrats en aquestes morts els bunyolins Mateu Muntaner, Bartomeu Magraner, el fill de Pere Blanes, Miquel Avellà, Lluc Creus, Rafel Serra, Gabriel Cerdà, Bartomeu Serra, Bernardí Huguet i els seus quatre fills, Antoni, Mateu, Bernardí i Bartomeu. Damià Ballester, fillastre de Sebastià Fuster, *se abrasá ab en Sebastià Fuster qui era son padastre i detingué'l fins que'l mataren*. El fill d'Andreu Borràs *pegà de ses mans las coltelladas* (ganivetades) *a dit moss. Malferit*.

Segons els testimonis que informaren les autoritats judicials, diversos membres de la família Huguet, agermanats molt actius, *foren á cremar una cova en que havia donas de bé*. No sabem si les dones hi moriren o se salvaren, i tampoc si aquestes dones o la cova eren de Bunyola.

Les *Informacions judicials* només destaquen els actes violents dels agermanats, però no tenim dades de fets semblants del bàndol mascarar.

Raixa també fou escenari de la revolta. Un grup d'agermanats (no ens consta si eren bunyolins) saquejaren i cremaren Raixa, i degueren pegar foc també a les cases, com es pot veure actualment a una finestra mascarada que es troba a l'interior de l'edifici i que fou descoberta dins una paret durant les obres de restauració de la possessió, entre els anys 2005 i 2009.

El propietari de Raixa, Pere Joan Safortesa i Descatlar s'havia refugiat a Valldemossa, fugint de la persecució dels agermanats, que el cercaven per matar-lo. Pere Joan Safortesa perdé part de la família durant la revolta. Els agermanats se n'havien duit la seva esposa, Elisabet Tagamanent i Puigdorfila, la sogra i els fills, refugiats també a Valldemossa, i els tengueren tancats deu mesos al seu casal de Palma, amb pocs aliments i finestres i balcons tapiats. Finalment foren assassinats l'any 1522. L'únic fill supervivent pogué fugir disfressat de religiós trinitari.²⁷

²⁷ Gaspar VALERO I MARTÍ, *Raixa. Història i Patrimoni*, Palma: Consell de Mallorca- J.J. Oñañeta Editor, 2003, p. 12-13.

Durant la revolta la possessió de Coma-sema d'Orient acollí molts mascarats que s'hi refugiaren acollits pel propietari, Jaume Palou de Coma-sema.²⁸

Bunyolins al camp de batalla d'Alcúdia

L'11 de novembre de 1521 començà el primer setge d'Alcúdia, conegut també com el camp d'Alcúdia, vila on s'havien refugiat els mascarats. Hi participaren entre cinc mil i sis mil agermanats, a peu i a cavall, amb diverses peces d'artilleria. El setge durà fins a finals d'any. El segon setge d'Alcúdia començà el primer de setembre de 1522 i hi participaren tres mil homes a peu i dos-cents a cavall. Els agermanats de Bunyola lluitaren a aquests camps. Hi tenim registrats devuit agermanats i almanco sis mascarats de la vila, però no sabem si participaren només a un o a diversos camps o setges, i tampoc hem pogut documentar si a aquestes batalles morí algun bunyolí.

Pere Cardils, instador, lloctinent de batle de la Germania i gran sermonador, va ser *un dels principals qui fonch de parer que posassen camp contra Alcúdia la primera vegada, prenia de jurament á tots los qui anavan contra Alcudia*.

Als camps d'Alcúdia participaren, com a agermanats, els bunyolins Pere Amar, Miquel Avellà, Jaume i Antoni Borràs, Sebastià Cabot, un fill de Bernat Cabot, Joan Cardils, Joan Estaràs, Pere Montserrat, Francesc i Mateu Muntaner, Joan Poc, major, Miquel Quintana, un fill de Bernardí Roig i Rafel Serra. Els mascarats que hem documentat al camp d'Alcúdia són Mateu Borràs i els seus fills (no sabem quants), Antoni Palou i els fills de Jaume Palou (no consta quants fills eren).

Bunyolins a la batalla de Sóller

A Sóller també hi hagué una batalla, sembla que el dia 11 de novembre de 1521, el dia de Sant Martí, i és coneguda pels noms de *pelea* de Sóller, batalla de Sóller, de Sant Martí o d'en Malla. Fou una revolta antiagermanada que va ser sufocada.²⁹ Hi participaren, a més dels sollerics, quatre bunyolins, gent de Fornalutx, Ciutat, Valldemossa, Deià, Esporles i Banyalbufar.³⁰

²⁸ Bàrbara SUAU FONT, «Coma-sema, un paradís a Orient», dins revista *Es Castellet*, 6a època, núm. 21, Bunyola: Col·lectiu Cultural Sitja, març-abril de 2006, p. 18.

²⁹ Gaspar Valero i Martí esmentà aquesta batalla a la ponència «La Germania a la Part Forana», inèdita, durant les jornades *La Germania a Mallorca i la seva transcendència*, organitzades per la Universitat de les Illes Balears i celebrades els dies 7 i 8 d'octubre de 2021. El vídeo de la ponència de Gaspar Valero el trobareu aquí: <<https://www.youtube.com/watch?v=7aAft1O7qB0&list=PLEw8Q6tXR6eQ_pqxB2oSiMgeoj8rsDbzu&index=14>>.

³⁰ Els participants a la batalla de Sóller que hi anaren des de Fornalutx, Ciutat, Valldemossa, Deià,

A aquesta batalla de Sóller participaren els agermanats bunyolins Baptista Creus, Guillem Sociés (havia estat *a la pelea de Soller*, segons les *Informacions judicials*), Bernadí Hugué, que morí a Sóller durant la mateixa batalla i Mateu Santjoan, que encara que al principi era *bo* (antiagermanat o mascarar) després seguí un poc la Germania com a forçat, però *a la derreria adheria á la germania y se decantà ab lo poble, y no volgué anar á la obediència al senyor visrey perque deya que lo poble seria vencedor y fonch a Soller á la batalla den Malla ab lo poble, y tornant dix que s'era trobat en gran presura, mostrant la roba tota acolte-llejada*, (plena de talls de coltell, un ganivet) y *feya duas mans y may fonch ferm en un parer* (probablement es refereix al fet que tant semblava ser d'un bàndol com de l'altre, però que no es definia clarament per cap).

Bunyolins a la batalla del Rafal Garcés o al camp de Binissalem

La darrera gran batalla de la Germania fou el 21 de novembre de 1522 als camps de la possessió del Rafal Garcés, entre Inca, Binissalem i Sencelles, on moriren uns cinc-cents agermanats i molts dels que quedaren vius foren fets presoners. D'entre els agermanats morts, quaranta foren executats a la plaça Major d'Inca i setanta penjats a cada un dels arbres que hi havia entre Inca i Binissalem.³¹

En aquesta batalla i a la posterior rendició hem documentat almanco deu bunyolins, dels quals nou es rendiren allà i un aconseguí fugir. Alguns d'ells havien lluitat també al altres camps, sobretot a Alcúdia i a la batalla de Sóller. Francesc i Mateu Muntaner, juntament amb Mateu Cardils, lluitaren al Rafal Garcés contra les tropes reials. Mateu Muntaner en quedà mal nafrat i Mateu Cardils aconseguí fugir-ne i partí a Ciutat.

Els altres bunyolins consten com a rendits o lliurats a les autoritats, a la vila de Binissalem, però probablement també lluitaren al Rafal Garcés; foren Jaume Amar, Antoni Borràs, Sebastià Cabot, Sebastià Coll, Baptista Creus, Joan Marcó, i un segon Francesc Muntaner.

Sembla que alguns agermanats bunyolins, almanco tretze, seguiren tots els camps d'en Colom (o batalles dels agermanats contra els mascarats o les tropes de l'exèrcit espanyol). És el cas de Guillem Sociés, Arnau Poc i Jordi i Miquel Palou que *seguien los camps d'en Colom, són estat en tot o anaven amb en Colom*. Hem pogut documentar cinquanta-un bunyolins que lluitaren al camp de batalla: quaranta-cinc que lluitaren a favor de la Germania i sis mascarats que hi lluitaren en contra.

Esporles i Banyalbufar figuren als llistats d'aquestes viles inclosos a: Josep M. Quadrado, *Informacions judicials sobre els addictes a la Germania, en la ciutat i l'illa de Mallorca*, op. cit.

³¹ Maria Margalida PERELLÓ, *La Germania mallorquina. Un estat de la qüestió*, op. cit., p. 71. / Albert CASSANYES ROIG, *Breu historia de la Germania mallorquina*, op. cit., p. 91. / Gaspar VALERO I MARTÍ, *La Germania a la Part Forana* (vegeu nota 21).

Defensa i setge de Ciutat

Després de la derrota de la batalla del Rafal Garcés molts agermanats, entre ells els bunyolins, partiren cap a la ciutat decidits a defensar-la de les tropes del rei. Era a principis de desembre de 1522. Els mateixos dies, l'exèrcit imperial va establir el seu campament militar prop del monestir de la Real i inicià el setge a Ciutat, que capitulà a principis de març de 1523.

El setge de l'exèrcit reial contra els agermanats va durar tres mesos (entre desembre de 1522 i principis de març de 1523) i va ser duríssim per als agermanats que s'havien reclòs dins la ciutat per defensar-la. Foren noranta-set dies de lluita en condicions molt difícils, de nombroses desercions i d'un brot de pesta. Els agermanats refugiats dins Ciutat es rendiren el 7 de març. La Germania s'havia acabat.

Entre els agermanats reclusos a la capital per defensar-la durant els darrers tres mesos de Germania hem documentat catorze bunyolins, encara que probablement n'hi degué haver més, si tenim en compte els que es lliuraren o rendiren després al campament de l'exèrcit repressor, a la Real. Pere Mascarell, Bartomeu Serra, Bartomeu Serra, menor, Antoni Joan Huguet (fill del batle de la Germania), Mateu Huguet, Mateu Cardils, Joan Serra i Pere Joan Llinàs aguantaren tot el setge fins que la ciutat fou capturada. Gabriel Alenyar s'hi afegí després de fugir de l'exèrcit imperial, quan estava al camp de la Real.

Cinc agermanats bunyolins moriren durant la resistència a la capital; quatre moriren de pesta: Joan Poc, menor, Antoni Huguet (capità agermanat, fill de Bernardí), Antoni Huguet, batle de la Germania, i Joan Cardils. Bernardí Dureta també morí durant el setge, però no en sabem la causa.

El virrei o lloctinent de l'illa, Miguel de Gurrea, va oferir 'perdons' generals als agermanats i concedia un salconduit o guiatge a tots aquells que es presentassin a ell, a la Real, per prestar-li obediència. Entre aquests 'guiats' o rendits i els capturats després del setge hem documentat vint-i-un bunyolins agermanats que anaren o foren conduïts al campament de la Real: Pere Montserrat, Mateu Muntaner, Bartomeu Magraner, Bernardí Roig, un fill d'Andreu Borràs, Sebastià Llabrés, Miquel Avellà, Joan Estaràs, Rafel Serra, Joan Pericàs, Damià Ballester, els germans Bernardí i Mateu Huguet (fills de Bernardí), Jaume Bosch, Guillem Socies, Arnau Poc, Miquel Quintana, Bartomeu Palou, Jordi Palou, Miquel Palou i Gabriel Alenyar.

Els alçats o fugitius

Tres bunyolins aconseguiren fugir de les tropes repressores, bé en haver acabat el setge de la ciutat, o bé del camp de la Real, on es trobaven sotmesos al lloctinent Gurrea. A les *Informacions judicials* es consideren alçats (fugitius). Miquel Quintana *fugí del camp del Real y may s'es mostrat fins la ciutat es stada reduhida, no's sap si's reclogué*. Bartomeu Serra, *es stat reclús y vá alsat* (en Bartomeu, però, es degué lliurar o fou capturat, perquè després consta com empresonat i jutjat).

Gabriel Alenyar *seguia la germania y après serví á la Real y fugí del camp y reclogués en ciutat; va alsat, no té res.*

Gabriel Cerdà, encara que no consta com a reclòs durant el setge ni agafat o lliurat a la Real, sí que figura com a alçat o fugitiu: *molt mal y pervers* (o sigui, agermanat molt actiu i evidentment, 'dolent' per a les autoritats repressores) [...] *may es vingut á la obediencia, va alsat y no saben ahon es.*

Els germans Bernardí i Bartomeu Huguet també són considerats fugitius una vegada acabada la Germania: *los dos van alsats que ha mes de un mes que no's mostren.*

Els agermanats alçats bunyolins, que vivien com a fugitius, continuaven creient, com els alçats de la resta de l'illa, en els principis pels quals s'havien revoltat. Alguns havien fugit, bé durant la Germania, o bé s'amagaren una vegada començada la repressió.³² Es donà el cas, també, d'un bunyolí 'exiliat' de l'illa, Miquel Palou: *continuament bo y mort fora lo regne, fugí de la terra si bé abans jurá la germania.*

Eulàlia Duran explica quina era la situació dels agermanats alçats que no s'havien volgut lliurar al governador i virrei Gurra: «Igualment, molts que no s'havien volgut rendir s'havien amagat per la muntanya i forçosament s'havien de convertir en bandolers. Per combatre'ls foren elegits Llorenç Claret i Pere Santpol, d'Alaró, perquè amb auxili d'alguna gent armada anessin per viles i llocs de l'illa en persecució dels bandolers. Es tractava dels qui anaven 'alçats' i que foren objecte de confiscació de béns i d'execució i es rendien».³³

Repressió i disminució de la població

La repressió fou molt dura per als agermanats: càstigs personals (execucions, condemnes a galeres, exilis, confiscació de béns i multes) o càstigs corporatius, que s'estengueren a universitats senceres de les viles foranes o gremis urbans, com les composicions o multes col·lectives.³⁴

Set agermanats bunyolins foren empresonats i jutjats després de la rendició: Pere Mascarell (conseller de la Germania i distribuïdor de béns de mascarats, *gran sermonador* i *cap dels mals* de Bunyola); Bartomeu Serra (que havia estat fugitiu, havia anat alçat i havia estat jurat de Joanot Colom); Bartomeu Serra, menor, (que venia roba o béns dels mascarats, i que havia lluitat als camps d'en Colom); Joan

³² A les *Informacions judicials* de Quadrado, al llistat de Bunyola també consten alguns alçats temporalment, antiagermanats o mascarats, que fugiren dels agermanats a la primeria de la revolta, com Joanot Palou, *bo y fidelíssim y ben conegut, bon servidor del rey continuament; als principis lo feren elet* (de la Germania) *ab en Cardils y dominá una mesada, après ho dex's y anava alsat*, i Berenguer Palou, que *seguia als principis, pero no jurá germania, après alsa's y ha molt ben servit al senyor rey.*

³³ Eulàlia DURAN, *Les Germanies als Països Catalans*, Barcelona: Curial Edicions Catalanes, 1982, p. 339.

³⁴ Josep JUAN VIDAL, *Els agermanats*, op. cit., p. 95.

Serra (que havia estat reclòs durant el setge de Ciutat); Mateu Cardils (que havia fugit del Rafal Garcés i també havia estat reclòs a Ciutat); Mateu Huguet (que havia fugit del camp de la Real i s'havia reclòs a Ciutat) i Antoni Joan Huguet (que també havia estat reclòs durant el setge i que era fill del batle de Bunyola durant la Germania).

Després vengueren les execucions. Tenim constància de vuit agermanats bunyolins sentenciats a mort i executats, a més de la confiscació de béns que se'ls feu i que patí la família. Per atemorir i escalivar tant els partidaris de la Germania com els altres veïns, els ajusticiats a mort solien ser torturats i penjats a la seva vila perquè tot el poble en veiés el patiment i l'execució.

Els agermanats executats a Bunyola molt probablement foren penjats al puig de les Forques (on ara hi ha l'escola, i que era ben visible des del nucli antic de la vila), o a les voreres dels camins, a les entrades del poble.

Hem pogut documentar el nom de quatre bunyolins agermanats sentenciats a mort i a la confiscació de tots els seus béns, executats per les autoritats antiagermanades:³⁵ Llorenç Muntaner, Mateu Parets, Antoni Serra, Mateu Huguet i Bernardí d'Alfàbia. Gabriel Alenyar fou condemnat a galeres, amb la confiscació dels seus béns.³⁶ També es confiscaren els béns a Gabriel Cerdà, Pere Joan Llinàs i Bernat Huguet.³⁷

Trenta-tres bunyolins (vint-i-nou agermanats, dos mascarats i un que no consta a cap bàndol) moriren durant els tres anys que durà la Germania i després, durant la repressió. Les cròniques només recullen les morts dels homes, però probablement moriren també algunes dones, com a víctimes col·laterals, per diverses causes. Nou homes moriren de pesta (quatre durant el setge a la Ciutat i altres cinc no ens consta on, probablement fou al poble), vuit moriren executats, un altre morí a la batalla de Sóller, un a mans dels mascarats, un altre durant el setge de Ciutat i tretze més per diferents causes que no s'especifiquen. Dels noranta agermanats almanco vint-i-nou moriren durant o just després de la revolta, xifra que representa un 32% dels bunyolins que lluitaren per la Germania.

L'any 1517, quatre anys abans de començar la Germania, a Bunyola hi havia cent onze 'focs' o grups familiars. L'any 1524, just un any després de la guerra i començada la repressió quedaven només seixanta 'focs' o famílies al poble: la vila havia perdut quaranta-dos nuclis familiars en set anys.³⁸

---

³⁵ Eulàlia Duran recull els noms i llinatges de quatre agermanats bunyolins executats, però la mateixa autora, en una relació de morts i absents a Mallorca, just en el període posterior de la postguerra registra vuit executats a Bunyola, sense especificar-ne ni el nom ni els llinatges. Eulàlia DURAN, *Les Germanies als Països Catalans*, op. cit., p. 81.

³⁶ *Ibíd.*, p. 344.

³⁷ Ramon ROSSELLÓ VAQUER, *Bunyola en el segle XVI*, Bunyola: Col·lectiu Cultural Sitja, 1996, p. 8.

³⁸ Eulàlia DURAN, *Les Germanies als Països Catalans*, op. Cit., p. 66-67.

Les multes o composicions

A més dels empresonaments, les execucions, les confiscacions de béns i els càstigs a galeres hi hagué una gran repressió econòmica: les multes als qui havien participat en la Germania, segons el grau d'implicació de cadascú en la revolta. El divendres 27 de novembre de 1523 es reuniren dins l'església de Bunyola el nou batle, Antoni Palou, amb els jurats Joanot Palou,³⁹ Miquel Bosc⁴⁰ i Francesc Muntaner⁴¹ i els síndics Sebastià Llabrés,⁴² Guillem Palou,⁴³ Bartomeu Vidal, els síndics clavaris de la part forana Miquel Armengol de Lluçmajor i Jaume Costurer de Sòller, i tres testimonis, el rector, Miquel Avellà, Jaume Bosch⁴⁴ i Jaume Borràs,⁴⁵ amb la finalitat de compondre o multar els considerats culpables d'haver participat en la Germania. La multa es posava segons el valor dels béns de cada persona.

Tant els agermanats com els que no s'havien implicat en la revolta, així com els mascarats, hagueren de pagar la multa. Encara que els mascarats o *bons* protestassin, es veieren obligats també a fer la seva aportació econòmica amb l'argument que les tropes reials havien vingut a 'alliberar-los'. A Bunyola, però, trobam alguns *bons* fidels al rei, afins als mascarats, que no són multats. Tampoc figuren compostats els pobres o vells ni els familiars d'alguns morts.

El fet que moltes persones multades eren pobres i no tenien béns per fer front a les multes va fer que el lloctinent Gurrea canviàs d'estratègia i ordenàs les composicions globals per vila: cada poble s'havia de fer responsable solidàriament de totes les composicions o multes i fer un pagament col·lectiu.

Les multes dels agermanats foren més o menys elevades segons el major o menor grau d'implicació amb la germania. Les famílies dels ajusticiats ho perderen

---

³⁹ Joanot Palou fou el *bo i fidelíssim i bon servidor del rei*, que havia estat elet dels agermanats al principi de la Germania, però que després la deixà i passà al bàndol dels mascarats.

⁴⁰ Encara que Miquel Bosc anà en algunes rondes amb els agermanats, *no s'acostava a la Germania* i era tengut per mascarar.

⁴¹ Dels dos Francesc Muntaner registrats, probablement aquest jurat fou el bunyolí considerat *bo continuament*, que alguna vegada havia anat amb la Germania, però que ho havia fet forçat.

⁴² Considerat *bo*. Havia anat amb la Germania, però no n'era molt afectat i es dedicà a socórrer els mascarats.

⁴³ Considerat *bo*, i encara que va seguir la Germania, se secretejava amb els mascarats.

⁴⁴ Probablement era Jaume Bosc pare, considerat *bo continuament*, que seguí la Germania per força, més en els darrers temps que en els primers, ja que segons les *Informacions judicials* es creia que s'hi adherí per salvar la vida. El seu fill, que també nomia Jaume Bosc, fou agermanat, considerat *molt mal*.

⁴⁵ A les *Informacions judicials* només consta el Jaume Borràs, *afectat* de Germania, que *anava amb tot* amb els agermanats, també als camps d'en Colom i que prenia blat dels mascarats. Crida l'atenció que aquest Jaume Borràs, considerat un agermanat afectat, fos triat per ser testimoni a la comissió que multava els agermanats. Podria tractar-se d'un altre Jaume Borràs, però si fos així, és estrany que no figuràs a les *Informacions judicials* encara que fos antiagermanat.

tot. Tenim el cas, a més, de Miquel Quintana, que no consta que fos executat, però que va ser compostat pel valor del 100 % dels seus béns.

Els agermanats multats amb una quantitat compresa entre el 60% i el 80% dels seus béns s'havien implicat molt en la Germania: Bartomeu Magraner i Pere Blanes, molt *afectats*, Damià Ballester, *molt fort en la Germania*, i els germans Gabriel i Joan Jaume, *grans desmandats*.

La majoria de compostats foren multats amb una quantitat que anava del 13% al 50% dels seus béns, tant agermanats com els que només havien participat en la revolta al començament o els que no s'hi havien implicat.

Les composicions més baixes, entre un 3% i un 10% foren per als considerants *molt bons*, per als agermanats *forçats* o per als que havien tengut molt poca relació amb la Germania.

Arnau Poc, de trenta anys, fou seguidor de la Germania, encara que de vegades se n'havia decantat. No tenia béns per fer front a la multa, però es decidí que com que era jove, havia de treballar per pagar.

Els bunyolins no multats foren els *bons, fidelíssims, seguidors d'en Joanot Palou*, els que *serviren bé al senyor rey*, i alguns vells i pobres. Els familiars d'alguns morts, vídues incloses, hagueren de pagar la multa imposada al difunt.

La multa o composició que hagué de pagar Bunyola fou de 3.833 lliures, només inferior a les de Sóller, Lluçmajor, Pollença, Muro, Inca, Porreres, Selva, i Algaida. Cal tenir en compte que aleshores la Comuna de Bunyola era valorada en 3.000 lliures.⁴⁶

La mitjana del valor de les multes que hagueren de pagar les famílies multades o composades a Bunyola fou de 83 lliures. En aquest aspecte, Bunyola només fou superada per la vila d'Escorca, que tenia 94 lliures de mitjana de multa per família. La mitjana a nivell de l'illa fou de 31 lliures, i la de Ciutat de 30.⁴⁷ Bunyola fou també una de les tres viles amb més població multada o composada de la part forana, amb un 59,45 % de compostats, després d'Algaida (un 66,07%) i Valldemossa (65,67 %).⁴⁸

Les agermanades bunyolines

A les *Informacions judicials* de Bunyola s'esmenten, de manera directa o indirecta, entre quinze i vint dones⁴⁹. De les considerades agermanades actives, pro-

⁴⁶ Ramon ROSSELLÓ VAQUER, *Bunyola en el segle XVI*, op. cit., p. 20.

⁴⁷ Eulàlia DURAN, *Les Germanies als Països Catalans*, op. cit., p. 352.

⁴⁸ Eulàlia DURAN, *Ibíd.*, p. 354.

⁴⁹ No podem precisar quantes dones s'hi citen, ja que se n'hi esmenten set de manera concreta, a més de les 'set o vuit' filles d'Antoni Sastre i de les dones (sense especificar) que hi havia dins la cova que anaren a cremar Bernardí Huguet i els seus fills.

peres a la Germania o relacionades amb agermanats, s'inclouen cinc vídues, una d'elles vídua del segon espòs i hereua d'un altre home (probablement el primer marit; si fos així, seria vídua dues vegades). D'aquestes cinc vídues almanco tres eren mares, una amb els infants molt petits. Trobam altres dues mares que no figuren com a vídues, però de les que només s'esmenta el fill agermanat i no es diu res de l'espòs. Les altres bunyolines relacionades amb els agermanats són set o vuit (sic) germanes, filles d'un agermanat vell i pobre. A les *Informacions judicials* de Bunyola s'esmenten també unes *dones de bé*.

Com explicà la historiadora Margalida Bernat, segur que hi havia moltes més dones agermanades que no s'esmenten.⁵⁰ Cal tenir en compte que la majoria d'agermanats formava part d'una família on hi havia esposes, mares, filles, germanes, vídues o parentes, la majoria de les quals es degueren sentir compromeses amb els objectius agermanats que defensaven els seus pares, germans, esposos, fills o parents.

Dones invisibles

Només una de la quinzena llarga de dones que apareixen a les *Informacions judicials* de Bunyola és esmentada amb el nom propi, però sense llinatge. En canvi, si se'n cita el llinatge de l'espòs, que ja era mort: Elionor, vídua de Martí Borràs. Les altres dones recollides al mateix document hi apareixen sense identitat pròpia, ja que només figuren com a 'mare de', 'dona de', 'muller de', 'filles de', 'hereua de' o 'dones de bé'.

En el cas d'Elionor, l'única que apareix amb el nom, el fet de ser dona 'justifica' què no hi hagi més informació o interès sobre ella i queda més invisibilitzada o ignorada que els homes, ja que les dades sobre ella acaben amb aquesta frase: *y los testimonis no saben més perquè és dona*. És molt significatiu que entre tota la informació referida als homes, per molt poques dades que se'n tengui d'ells, en cap cas s'especifiqui que no se'n sap res més perquè són homes.

Les agermanades de Bunyola són descrites amb qualificatius despectius, alguns dels quals no s'empren a l'hora de definir els homes agermanats: *pèssima* (trobam tres dones citades amb aquesta paraula), *mala*, *mala i de perversa intenció*, *molt desmandada*, i *tal com el fill* (el fill seguia la germania i anava en tot i per tot).

---

⁵⁰ Margalida BERNAT, ponència «*En les obres y parlar*». *El paper de les dones en la Germania de Mallorca*, inèdita, durant les Jornades *La Germania a Mallorca i la seva transcendència*, organitzades per la Universitat de les Illes Balears els dies 7 i 8 d'octubre de 2021. La podeu seguir a: <<https://www.youtube.com/watch?v=btfnTjbcVOs&list=PLEw8Q6tXR6eQ_pqxB2oSiMgeoj8rsDbzu&index=19>>.

De què se les acusava?

Les bunyolines seguidores o simpatitzants de la revolta són acusades de diferents 'delictes' o accions: de ser dona parlera (probablement era sermonadora), d'adherir-se amb els Huguet (que era un grup familiar agermanat, nombrós, molt actiu, i amb diversos càrrecs durant la Germania), de fer matar un clergue, de parlar en favor de la Germania, de seguir la Germania, d'anar amb els agermanats en tot, com el fill, i de pastar. Durant la revolta el pa fou motiu de conflictes. Alguns cinquanteners agermanats, a més de les funcions militars, també tingueren la de repartidors de pa, aliment de gran importància per a tota la població, especialment durant el setge. En alguns casos només es repartia pa als agermanats i es negava als mascarats.⁵¹ Aquest fet tengué conseqüències greus per al fuster ciutadà Miquel Bosc, agermanat: *cinquantener y anava armat en tots los avalots que's feyan, y partia lo pa per la germania de manament den Colom y no'n donava sino als agermanats, y per lo partir del pa li pegaren una coltellada [ganivetada] en la ma y tallaren li dos dits*.⁵²

Qui eren?

Elionor, vídua de Martí Borràs, tenia infants petits. Es feia amb diversos agermanats, els Huguet, que eren parents seus, i també amb en Palou. És qualificada com a *mala y de perversa intenció, dona parlera*. Si la descriuen com a parlera podria ser que fos sermonadora. No sabem si feia intervencions o sermons públics, al carrer, com els homes, o si només parlava a nivell familiar, domèstic o a les rotlades de dones que feien feina als tallers, segons apunta Margalida Bernat en parlar de les sermonadores.⁵³ Albert Cassanyes explica que malgrat que les dones no freqüentaren majoritàriament els camps de batalla, sí que es dedicaren, sobretot, a la difusió de l'ideari agermanat com a sermonadores, i que les que no sermonejaven públicament sí que difonien les idees entre els seus fills, parents o amistats.⁵⁴ Elionor no degué ser l'hereua del seu espòs, sembla que ho foren els fills, ja que s'especifica que *diuse son los bens de lurs fills qui son xichs y de poca edat*. Aquests béns que havien passat als infants petits eren valorats en 650 lliures. La mare fou

⁵¹ Margalida BERNAT, Jaume SERRA, *La veu de la revolta. Sermonadors i profetes a les Germanies de Mallorca (1521-1523)*, op. cit. p. 107.

⁵² Josep Maria QUADRADO, *Informacions judicials sobre els addictes a la Germania en la ciutat i l'illa de Mallorca*, op. cit., p. 21.

⁵³ Margalida BERNAT: «*En les obres y parlar*». *El paper de les dones en la Germania de Mallorca*, ponència inèdita (vegeu nota 50).

⁵⁴ Albert CASSANYES ROIG, *Breu història de la Germania mallorquina*, op. cit, p. 53.

multada amb una composició de 50 lliures, un 7,6% dels béns familiars, però no sabem si va poder disposar d'aquests béns, heretats pels seus infants, per fer front a la multa.

Elionor és la bunyolina de la qual *los testimonis no saben mes porque es dona*. La historiadora Margalida Bernat destaca aquest fet en un article sobre la presència femenina a la Germania, i en comenta que els interrogadors que elaboraven les *Informacions judicials* es trobaren amb la barrera de no poder recollir amb gran detall moltes de les actuacions de les dones agermanades, ja que la seva condició femenina les atorgava realment una certa invisibilitat, com és el cas d'Elionor, de la qual no se'n sabia més perquè era dona.⁵⁵

La mare de Mateu Muntaner degué estar molt implicada en la revolta, ja que és qualificada de *pèssima* pels vencedors. El seu fill, que morí de pesta, era *afectat* de Germania i havia seguit els camps o batalles d'en Colom: participà en les lluites d'Alcúdia i del Rafal Garcés i en quedà mal nafrat, encara que *lo matar li despleya*. La mare, probablement hagué d'assumir la composició del seu fill mort, que suposava un 20% dels seus béns, ja que no hi ha cap referència a l'espòs.

La vídua de Joan Poc, menor, havia estat l'esposa d'un agermanat molt adherit a la revolta, que n'havia estat jurat. El seu home va romandre reclòs dins Ciutat durant el setge i morí de pesta. La vídua és acusada de fer matar un clergue. Fou composada amb una multa que suposava el 56 % del valor dels seus béns.

La vídua de Jaume Domingo és qualificada de *pèssima*. L'espòs al principi era agermanat, però *després parlava en altre so*; i quan ja era mort fou multat pel valor del 16% dels béns, multa que probablement hagué de pagar la vídua. La vídua de Jaume Domingo figura també com a hereua de Bernadí Dureta, però no en sabem el parentesc. Bernadí Dureta fou agermanat i morí reclòs dins Ciutat durant el setge. La multa que se li imposà era del 46% del valor dels seus béns, que probablement hagué d'assumir la seva hereua.

Les 'set o vuit' germanes Sastre eren filles d'Antoni Sastre, que no tenia cap bé, era vell i molt pobre. Les 'set o vuit' filles s'esmenten amb la intenció d'il·lustrar l'estat de necessitat del pare, com si fossin una càrrega o un motiu de la pobresa: té set o vuit filles i només una casa petita. El pare seguia la Germania, però en algunes ocasions forçat, i és considerat *bo* per alguns testimonis. Els seus béns eren valorats només en 25 lliures i no fou multat.

La mare de Joan Montserrat era vídua feia molta estona. El fill tenia entre desset i devuit anys, i era agermanat, però les autoritats i els testimonis no en sabien res més. La mare és descrita com a *molt desmandada* i se l'acusa de parlar en favor de la Germania. També s'informa que pastava. Segons Margalida Bernat, pastar i cui-

---

⁵⁵ Margalida BERNAT I ROCA, «Dones i revolta. La presència femenina a les Germanies (Mallorca, 1521-1523)». dins *Butlletí de la Societat Arqueològica Lul·liana*, 61. Palma: Societat Arqueològica Lul·liana, 2005, p. 74.

nar per a la Germania era una de les acusacions que es feien a les dones agermanades.⁵⁶ El fet de pastar anava associat a la polèmica de repartir pa només als agermanats (vegeu l'apartat «De què se les acusava?»). Per altra part, la mare de Joan Montserrat, segons un testimoni, defensava els Bosc, que eren mascarats. El valor dels béns de la mare i del fill era de 100 lliures i es decideix tractar el cas més endavant per decidir la multa.

La mare de Francesc Muntaner vivia separada del fill, però era *tal com ell*. En Francesc seguia la Germania i anava amb la revolta *en tot*, per tant deduïm que sa mare també era agermanada. El fill participà en les batalles d'Alcúdia i del Rafal Garcés i es va lliurar a Binissalem.

La vídua de Joan Cardils només s'esmenta a les *Informacions judicials* per dir que era *mala*. Per tant, es degué implicar en les reivindicacions i la lluita dels agermanats. Devia ser major, ja, perquè l'home en temps de la Germania era vell. L'espòs d'aquesta agermanada va seguir els camps d'en Colom i havia estat a Alcúdia. Defensà la Germania fins al darrer moment, ja que va estar reclòs a Ciutat durant el setge de l'exèrcit imperial, i morí de pesta a la mateixa capital. Els béns que havia deixat Joan Cardils es valoraren en 50 lliures, i fou multat en 15, un 30% del que havia posseït. Aquesta multa probablement degué ser assumida per la vídua.

Com a dones mascarades o antiagermanades bunyolines no n'hem documentada cap de concreta, encara que les *Informacions judicials* citen unes *dones de bé*, que podrien haver estat mascarades o no partidàries de la Germania. Apareixen a la informació sobre Bernadí Huguet, molt afectat a la Germania, i els seus fills: Antoni (capità agermanat) Mateu, Bernadí i Bartomeu, també agermanats actius, que *foren a cremar una cova en què havia donas de bé*.

Víctimes col·laterals

La repressió que patiren els agermanats va ser molt dura, i les dones també en foren víctimes, tant les que figuren a les *Informacions judicials* com les que no s'hi esmenten. Les dones ja havien patit per la situació dels homes de la família durant la revolta i el setge a Ciutat i moltes perderen l'espòs, els fills, el pare o germans a les batalles, durant l'epidèmia de pesta a la capital o una vegada acabada la Germania. Les dones amb familiars assassinats a les batalles o morts durant el setge saberen d'aquestes morts sense poder acomiadar-se dels parents. Algunes tengueren familiars empresonats o condemnats a galeres, altres visqueren l'execució dels sentenciats a mort i la majoria patí per la rendició dels agermanats que s'havien hagut de lliurar a les autoritats. Altres dones tengueren parents que anaven *alçats* o fugi-

---

⁵⁶ Margalida BERNAT, «En les obres y parlar». *El paper de les dones en la Germania de Mallorca*, ponència inèdita (vegeu nota 50).

tius al bosc o que havien abandonat l'illa. Encara que elles volguessin ajudar-los, els era molt difícil.

La posterior repressió econòmica, amb les multes, també fou per a elles, les que no surten a les cròniques. Les vídues s'hagueren de fer càrrec de la composició de l'espòs mort. De vegades els béns eren immobles i no hi havia liquiditat per a pagar la multa. I les vídues dels executats ho perderen tot amb les confiscacions de béns. Les dones també patiren en carn viva la repressió econòmica, la manca de recursos, la dificultat de trobar feina, la pobresa, la fam, les malalties i la precarietat en els conreus i collites. Totes elles, encara que no fossin agermanades actives, així com els infants, foren víctimes col·laterals de la repressió als agermanats dirigida principalment als homes.

Bona part de les agermanades i les que no ho eren, sobretot les vídues o orfes, quedaren lliurades a la seva sort, amb el futur hipotecat per les composicions o les conseqüències econòmiques adverses posteriors a la guerra i a la repressió.⁵⁷

Conseqüències de la guerra i de la repressió

El pagament de les multes i composicions no va ser fàcil i s'allargà durant anys. Les conseqüències de la guerra i de la repressió foren molt fortes. Bunyola, com la resta de l'illa, patí la pèrdua de bona part de la població per diverses causes: les lluites durant la revolta, l'epidèmia de pesta, les execucions, la fam i les malalties. La vila veié com en els anys posteriors a la repressió la població s'empobria. Els béns confiscats, les multes i composicions, les males anyades de cereals i d'oli, la pèrdua de bestiar i la manca de treballadors deguda a la pèrdua d'habitants provocaren una greu situació econòmica i dificultaren el pagament de multes i composicions.

En set anys, entre 1517 i 1524 (els quatre darrers foren els de Germania i el de l'inici de la repressió), Mallorca perdé un 32 % d'habitants. Però Bunyola en perdé el 50,46 %. El poble, en set anys, quedà reduït a menys de la meitat de la població anterior a la revolta. Per davant Bunyola, amb pèrdues de més del 50% de la població, només hi hagué Sencelles, Binissalem, Felanitx, Pollença i Alcúdia.⁵⁸

La disminució de la població i l'empobriment de la vila feren més difícil reunir el capital exigít a les composicions. Quaranta-dos anys després de la Germania, el 1565, Sóller encara devia una part de la composició i Santa Maria acabà de pagar les composicions vint-i-cinc anys després de la revolta, el 1548. L'import de les composicions de Bunyola fou de 3.833 lliures. L'any 1530, set anys després d'im-

---

⁵⁷ Margalida BERNAT, «En les obres y parlar». *El paper de les dones en la Germania de Mallorca*, ponència inèdita (vegeu nota 50).

⁵⁸ Josep JUAN VIDAL, *Els agermanats*, op. cit, p. 117.

posar les composicions, encara no s'havien acabat de pagar. Se n'havien abonat 3008 i en faltaven 825 per cancel·lar la composició.

Maria Margalida Perelló explica que «la repressió de la revolta agermanada fou un vertader trauma que marcà les generacions següents o posteriors. El fet que no es conservin llegendes, contarelles o refranys sobre aquest esdeveniment quan l'inconscient popular en recorda d'anteriors, és un indicador de l'abast que assolí la repressió. No és estrany, per tant, afirmar que la repressió de la Germania mallorquina durà com a mínim 299 anys, el temps que el cap de Joanot Colom restà a la Porta Pintada de Ciutat».⁵⁹

Així i tot, Margalida Bernat i Jaume Serra han localitzat diverses locucions de la parla col·loquial que haurien pogut tenir l'origen en la Germania i que haurien viatjat en el temps durant cinc-cents anys a través de la llengua oral.⁶⁰ Algunes encara les deim o les hem sentit a dir:

Set n'han entrades i set n'han de sortir. Es diu quan algú és caparrut. Tendria l'origen en els set menestrals empresonats pel virrei a Palma i en els avalots a la plaça de Cort per exigir que tots set fossin alliberats.

Estar en sos tretze, no moure's des tretze, o tretze són tretze. Serien frases vinculades amb la tretzena, el consell que assessorava en Joan Crespí.

Alçar germania, armar germania, embolicar-se en una germania. Es refereix a un aldarull on s'ha arribat a les mans.

Mestre Colom, això no és es vostre lloc. Aquesta frase fou dirigida per un frare a en Joanot Colom quan aquest volgué seure allà on corresponia al virrei. Se solia dir a qui se sortia del que estava establert o del protocol.

Posar la creu vermella. Indica la caiguda en desgràcia o s'empra com a senyal d'exclusió. Podria estar relacionada amb les creus vermelles que exhibien els agermanats.

A Bunyola curiosament tenim el topònim antic de la creu Vermella, a la zona de l'Estaió. I també hi havia un malnom, *Borrelló*, que des de fa segles forma part d'un topònim, la creu d'en Borrelló,⁶¹ i que podria estar relacionat amb el malnom

⁵⁹ Maria Margalida PERELLÓ, *La Germania mallorquina. Un estat de la qüestió*, op. cit., p. 75-76.

⁶⁰ Margalida BERNAT I ROCA-Jaume SERRA I BARCELÓ, «La Germania de Mallorca: història i memòria, 500 anys després». Estudi preliminar dins Josep M. QUADRADO, *Informacions judicials sobre els addictes a la Germania en la ciutat i l'illa de Mallorca*. Edició facsímil, Palma: Lleonard Muntaner Editor, 2021, p. XXVIII-XXIX.

⁶¹ La creu d'en Borrelló és un topònim bunyolí que la gent major encara coneix i utilitza, i estaria situ-

amb el qual era conegut el virrei, governador o lloctinent Miguel de Gurrea, represor dels agermanats. El malnom bunyolí *Borrelló* està documentat almanco des del segle XVII. Tant el malnom com els topònims Creu d'en Borrelló i Creu Vermella podrien haver tengut relació amb la Germania.

Conclusions

A partir de les *Informacions judicials* publicades per Quadrado (que cal recordar que foren escrites des de l'òptica dels vençuts) i de totes les publicacions consultades sobre la Germania, ha estat possible fer un primer estudi sobre la revolta agermanada i la posterior repressió a Bunyola.

Els bunyolins, homes i dones, els carrers i les possessions del poble així com el llogaret d'Orient tengueren una presència destacada a la Germania. Els agermanats de la vila visqueren totes les etapes de la revolta, tant al poble com a diferents escenaris de l'illa.

La celebració dels cinc-cents anys de la Germania han facilitat la recuperació dels noms i llinatges i dels fets en els quals participaren els bunyolins que intentaren, sense èxit, canviar les difícils condicions polítiques, administratives, fiscals, econòmiques i socials que patien i que els dificultaven enormement sobreviure amb dignitat.

Bunyola fou present a Ciutat els primers dies de la revolta, els bunyolins es manifestaren amb banderes i tambors a Ciutat i a la vila, i feien rondes i sermonejaven pels carrers, places (la del Porxo i la dels Lledoners) cases, tallers i possessions. Deixaren la feina i lluitaren per aconseguir viure en millors condicions, s'enfrontaren als mascarats i intentaren repartir els béns d'aquests entre qui més els necessitava, seguiren els caps de la Germania a tots els camps de batalla, es tancaren dins Ciutat durant el setge, foren empresonats, s'hagueren de rendir, patiren la repressió, moriren, s'exiliaren o fugiren als boscos, alçats, i visqueren amb por i molta pobresa durant segles. Però defensaren, lluitaren, patiren i moriren per viure en condicions un poc més dignes, mentre foren protagonistes de la Germania amb els crits de guerra dels agermanats: Qui deu, que pac! Llibertat i fora drets!

Acabam aquesta comunicació amb les paraules de l'historiador Albert Cassanyes: «Els agermanats lluitaren per un món millor, més just des del punt de vista fiscal, i, en alguns aspectes, més igualitari entre els diferents estaments. Que les seves reivindicacions no caiguin en l'oblit.»⁶²

---

at al lloc on s'ajunten l'inici del carrer d'Orient amb el carrer Nou (actual Santa Catalina Tomàs), al punt on hi havia hagut una creu de terme, espai que era l'antiga entrada a Bunyola quan hi arribaven des de Palma per la carretera Vella i des de Santa Maria.

⁶² Albert CASSANYES ROIG, *Breu història de la Germania mallorquina*, op. cit., p. 118.

TALLADORS DE PINS. CAMPIONS D'ESPANYA

BIEL MATEU BATLE

A la Fira de Santa Catalina 2019, que tenia sa Comuna com a eix vertebrador, vàrem presentar aquests panells que ja coneixem: talladors de pins de Bunyola, campions d'Espanya.

Quedava ben reflectit que durant la dècada de 1950, els talladors de pins bunyolins varen fer una proesa extraordinària: cinc parelles de bunyolins (només un era de Santanyí) varen guanyar el campionat estatal de tallar troncs: un segon i quatre primers premis.

De les entrevistes als campions que encara són amb nosaltres, han aparegut un enfilall d'anècdotes i vivències ressenyables i aquestes gravacions quedaran en dipòsit a l'Ajuntament, juntament amb la ponència.

BUNYOLA, POBLE DE MUNTANYA
TALLADORS DE PINS BUNYOLINS: CAMPIONS A ESPANYA

Miquel Canals "Muro", Joan Biera "Pons", Bernat Castell "Xinga", Joan Canals "Muro", Tòrris Bala "Monserat", Joan Verdós "Xausa", fe 1954.

Durant la dècada de 1950, els talladors de pins bunyolins varen fer una proesa extraordinària: cinc parelles de bunyolins (només un era de Santanyí) varen guanyar el campionat estatal de tallar troncs: quatre primers premis i un segon premi.

Listes d'anys, la data de la final i els guanyadors dels campionats

Campionats d'Espanya de tronc llure			
1954	Haveres (en classificat)	A Verdós "Xausa", Tòrris Bala "Monserat"	
1955	Santa Lina (en classificat)	A Verdós "Xausa", Joan Biera "Pons" i Biera "Pons"	
1956	Banyoles (en classificat)	Bernat Castell "Xinga" i Miquel Canals "Muro"	
1957	Vilatorrada (en classificat)	Miquel Canals "Muro" i Joan Canals "Muro"	
1958	Sant Mateu de Llorens (en classificat)	Tòrris Bala "Monserat" i Miquel Canals "Muro"	

Font: El Corralero, 1968. Foto: Biel Mateu, 1993.

Cada un dels entrevistats, quatre de dins la seva memòria i restes de l'experiència que han compartit amb nosaltres. I homentem aquí, els que ja ens han deixat. És segur que també comptem amb moltes més anècdotes.

El que tots tenen en comú, a més de l'estimació per sa Comuna, i sorprenent, és la humilitat que envolta la seva proesa. "Nosaltres només fem el que sabem fer". De la rapidesa convensa amb els talladors que hem pogut entrevistar-han sortit nombrosos temes: records, anècdotes, gloses, noms d'alguns costums, receptes de cunya, jocs d'infants... Tot un tresor de cultura popular que bé mereix ser tractat amb dignitat i respecte.

BUNYOLA, POBLE DE MUNTANYA
TALLADORS DE PINS BUNYOLINS: CAMPIONS A ESPANYA

Bernat Castell "Xinga", fe 1955

Miquel Canals "Muro", fe 1956

El primer premi en aquest campionat. Quan es presenten pocs talladors, ho guanya el primer que arriba a la final. És una gran victòria per a Bernat i Miquel.

Quan volem tornar amb la copa ens trobem un gran fiestol al camp de Can Gual.

Joan Verdós Jaume, "Xausa".

El nostre país era una península de socorsos i hem de tenir en compte que el nostre país és el més petit dels Països Catalans.

Miquel Suau Estarredes, "Xausa".

A l'entorn de la festa d'entornar en la festa de "Xausa", des del port de Santanyí. És una festa que s'ha venut molt bé. És una festa que s'ha venut molt bé. És una festa que s'ha venut molt bé.

Tòrris Bala "Monserat", fe 1958

No ja havia guanyat a Banyoles, però era molt marçadís i no havia guanyat el campionat estatal.

Un divendres que tallarem per Can Picafort, va començar a ploure molt fort i el que organitzava la competició, un Sr. "Dimitri" d'uns 60 anys, va dir a Bunyola i a mà, mare, la primera competició de Bunyola.

Miquel Canals "Muro".

A la tardada, per fer temps, nos varem dur a pin. Cinc de Bunyola. El Curs de Pins de Pins. Nosaltres estem amb nosaltres amb sa copa i 700 pessetes d'aquell temps.

Joan Canals "Muro".

Panells exposats a plaça durant la Fira de Santa Catalina de 2019.

Imatges del campionat de Sòria 1955.

Fira de 2019.

Vet aquí unes quantes experiències contades pels guanyadors. Ja dins l'avió, a una parella de talladors i a tot el passatge, els feren sortir per una avaria. En Biel «Guitarró» ho conta així:

«Segons indicis de n'Isidro Noni, quan va saber que mos n'havíem d'anar amb aquell avió i es qui l'havia de menar, he, he... i com que sortia amb retràs va voler voltar molt aviat i se va posar així (indica verticalitat amb les mans) per fer sa volta... Vatuadell!, un que no hi ha anat mai... No, a jo no me va agradar gens!»

El viatge amb tren, per a tots els entrevistats foren hores i hores interminables. En Joan Verdera «Juana», ja molt vellet i costant-li molt parlar, il·lumina un somriure quan ens diu:

Margalida Verdera (filla): «I què, com va anar s'anada i sa tornada?»

Joan Verdera: «Dins..., dins un tren, oh!, dins... era molt enfora, oh!..., enfora, enfora, enfora...»

En Miquel Canals «Moro» conta que ja havia guanyat un parell de campionats a Mallorca, però, com que se marejava, havia aconseguit no haver de partir cap a sa Península. Fent feina, quan eres bo, encara que te marejassis molt, hi havia un moment que t'enviaven cap allà «amablement». Un dia, devers migdia i tallant pins a s'Hort des Peix de Can Picafort, comparegueren dins un *balilla* (cotxe) el batle de Bunyola (l'amo en Miquel «Mesquí») i es *Jefe de Juventudes* de Mallorca. Així ens ho conta:

«–Bon dia!

– Bon dia tenguin! –vaig dir jo.

– Este es un jefe –va dir Don Miquel.

– Encantado de conocerle –vaig dir jo.

– Venc per tu!

– Què hi ha res de nou?

– No, dilluns (això era un dimecres o un dijous) te'n vas cap a Àvila an es campionat d'Espanya. Dissabte vendré a xerrar amb tu.»

I així es varen acabar les excuses i va haver de partir, tot i que fos molt marejadís.

Un altre dels campions, en Joan Canals, ens conta que l'acompanyant de la parella de talladors, una vegada acabat el campionat i com que el tren partia molt tard, els convidà al circ:

«Vàrem anar a Valladolid. Sé que es director que va venir amb noltros ens va dir:

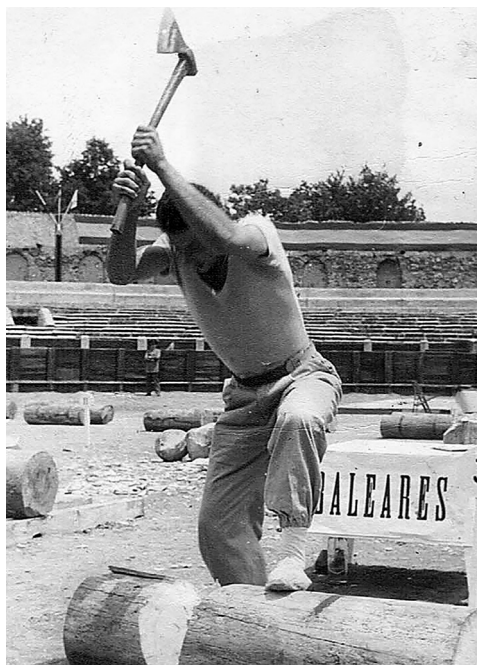
– Mos aturarem an es circo.

I era na Pinito del Oro, l'has sentida anomenar?»

Eines de talladors.

Tallador durant el concurs.

Investigant, sí que hem trobat aquesta trapezista i està ben clar que no recordàs el nom del circ (Price) i sí recordàs la famosa circense.

Ja dins el tren, en Miquel Moro ens explica que davant ells es va asseure un actor famós:

«Te n'has de recordar d'en Manolo Morán, aquest artista que encara donen a *Cine de barrio*... Ma mare m'havia comprat caramel·los per xupar si me marejava (ja me diràs tu!). I res, vaig dar un caramel·lo a en Bernat Xinga, que estava devora, i a ell el tenia davant:

–Quiere un caramelo?

– Muchas gracias, hay que pasar la vida de dulce... Y ustedes son españoles... No son franceses?

Jo li vaig dir:

– No, tampoco. Somos de Mallorca.

– Ah –va dir ell–, el dialecto!»

També ens conta les amistats fetes al campionat:

«Tot d'una ens vàrem fer amics amb sos vascos, no sé per què. Quan se n'anaren, jo me'n vaig dur dues destrals i ells en duïen dues, jo els hi vaig regalar una i ells me'n regalaren una a jo i la té es meu fill Joan, sa destral aqueixa..., i jo encara tenc sa destral amb què vaig fer campió d'Espanya.»

En Joan «Moro» ens explica una anècdota molt curiosa: entre els jovenots del poble hi havia messions per veure, en aquell moment, qui era el tallador millor. Sense ser res oficial, organitzaren una tallada al camp de Can Gual:

«Se varen disputar a veure qui era millor, en Joan Porret o en Rafel Barons. Perquè en Joan Porret era molt brau i gros i bo..., però en Rafel Barons era millor. El va guanyar així com va voler!»

També m'ha empès a presentar el treball la descoberta d'un conjunt de petites històries i coneixences dels nostres talladors, moltes relacionades amb sa Comuna.

Els bunyolins feien els ranxos en èpoques molt concretes de l'any. En Biel «Guitarró» ho conta així:

«Es dilluns de Pasqua partíem tota sa família a fer ranxo..., i fins a Sant Mateu. Ses dones després ja se quedaven an es poble i se dedicaven a collir oliva fins a les darrerries de gener, que feien es Quarteró.»

En Miquel «Raixó» ens explica on es feien els tractes de les feines del camp:

«Mon pare cada dissabte anava an es Suís, un cafè famós de Ciutat, a passar comptes. Allà tots els mercaders i gent d'aquelles feines s'hi trobaven.»

També parlant amb ells han sorgit infinitat de paraules que són poc utilitzades i que hem de rescatar de l'oblit:

arramblar: dur-se'n tot un munt de coses de cop. En Joan Verderna ens diu que la seva destral de campió ja no la té perquè: «Fa molt de temps que la me varen arramblar».

esporgar: tallar el brançam sec d'un arbre sense haver-lo tomat.

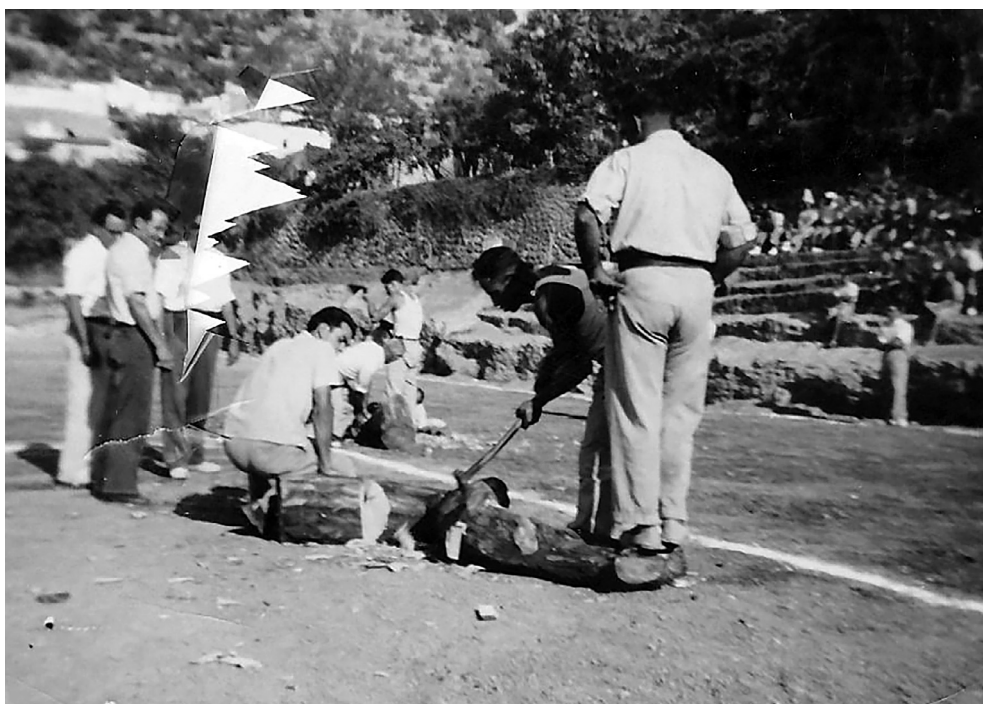
esbrancar: llevar les branques d'un arbre després d'haver-lo tallat.

En Biel «Guitarró», quan explica per què servia cada destral, ens comenta que «el destraló, que només s'agafava amb una mà, s'utilitzava per fer feixos i per esporgar.»

Xerrant, xerrant, arribam als tipus d'eina que tenien i per a què servien. En Miquel «Moro» ens ensenya:

«Cada ferrer bunyolí deixava una marca pròpia per distingir-les de les altres: sa creu, des ferrer Moreno; sa J, des ferrer Basqueja, i sa P, de mestre Paco.»

En sabien tant de tallar que fins i tot controlaven que en les caigudes no hi hagués destrossa. En Biel «Guitarró» ens ho explica així:

Competició a Can Gual (Bunyola).

«Era que, ara aquí a lo millor tenies un pinotell i tallaves aquell pi. Per fer que no te pegàs damunt aquell pinotell, li posaves una pedra i quan es pi anava caiguent, girava i no pegava damunt s'altre.»

A una altra conversa, i parlant de la reina dels pins, en Miquel «Raixó» ens parla de jocs d'infants:

«Jugàvem amb sa reina aquesta. Fèiem un muntet i li pegàvem foc... I com prenia allò, s'escampava i feia com unes figures rares. Ets al·lots hi jugàvem i li dèiem reïnot.»

Apareixen aviat parts toponímiques de sa Comuna estimades per tots els que l'hem trepitjada. En Miquel Moro ens fa un enfilall de llocs:

«Si t'he de dir..., la vaig passar tota tallant pins, mira que és gran! En vaig tallar an es puig de n'Eimeric, a es puig Gros, an es corral d'en Fàstic, a sa Llebre-nissa, a sa Coma de sa Parra, an es Planietjar...»

Dites per una persona que estima el bosc, escoltar la llista t'umpl d'orgull d'ésser bunyolí.

A una altra conversa surten remeis medicinals del bosc: posar-se reina i escorxa de pi a les ferides per aturar l'hemorràgia i desinfectar la zona. Dos talladors ens ho expliquen. En Biel «Guitarró» diu:

«Si te fas una ferida, te poses tot d'una un raig de reina ben untada i s'escorxa de pi damunt, i així ja no s'aferra. Al final sa ferida curava i quedava ben neta.»

En Miquel «Raixó» ho explica així:

«Si te feries no tenies res. Agafàvem un bocí d'escorxa prima d'un pi jove, la posàvem damunt sa ferida i mos ho aguantàvem amb so mocador. Era com un desinfectant. Al cap d'un parell de dies ja estaves bo: Mai s'infectà cap ferida!»

Receptes de cuina fetes al bosc. Vet aquí la recepta d'arròs de bacallà d'en Miquel «Raixó»:

«Es secret era es sofrit, a base de ceba, domàtiga, all, un grell o dos i res més. Es bacallà salat el torràvem i llavors l'esmicolàvem. Ho mesclàvem amb es sofrit, afegíem arròs i aigua i s'anava fent fins que sortia melós. No planyíem es bacallà, l'hi posàvem un bocí gros. Mon pare comprava bacallans, es dissabtes a Palma, que feien un metre d'altura, no eren bacallanets minsos...»

També ens conta la recepta de les sopes mallorquines de ranxo i que «una vegada me vaig deixar es ganivets i vaig haver de fer ses sopes amb sa destral».

A un altre moment ens regalen gloses compartides que amenitzaven trobades:
Na Sebastiana «de Son Roca», dona d'en Biel «Guitarró» ens ho mostra:

Set setmanes hem passades,
totes de menjar llegum,
i llavors ve una costum,
per Pasqua menjar panades.

Cas Garriguer, a sa Comuna de Bunyola.

Penyal d'Honor, Bunyola.

Miquel Suau «Raixó» i altres al-lots collint ametlles.

En Miquel «Raixó», curiosament amb una temàtica també de Quaresma, ens glosa:

Set setmanes de Quaresma,
vaig passar a Formentor,
vaig passar més dolor,
que Déu Nostre Senyor
el Dijous Sant de la Cena.

En Miquel «Moro» també ens en regala una que tracta de sa Comuna:

Comuna desgraciada,
que teniu tants d'enemics,
hi va haver qualque bunyolí
que vos va pegar sa potada
i amb sa feinada que mos dàreu
vàreu ser poc preciada.

Fira de 2019.

Bernat Castell «Xinga».

Miquel Canals «Moro».

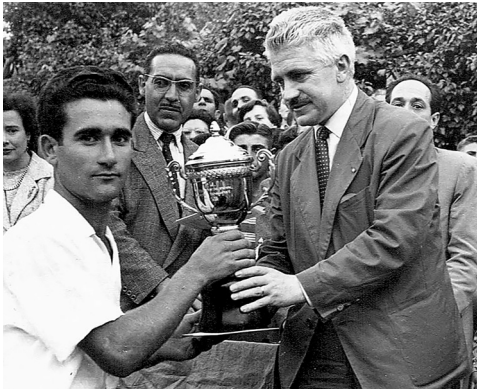

Joan Riera «Porret».

Joan Verdera «Juana».

Tomeu Batle «Montserrat».

Cinc campions junts.

Parlant de sa Comuna, en Miquel ens continua explicant:

«A Bunyola no pagàvem gaires impostos. S'Ajuntament lo que treia de sa Comuna era net..., feia coses per tots. Només pagàvem sa placa de sa bicicleta, valia devers deu o quinze pessetes. Però sa Comuna has de comptar que treia set-centes o vuit-centes tonelades de metro. En aquell temps el pagaven a pesseta es quilo i això eren set-centes o vuit-centes pessetes a l'any.»

Això me va fer recordar que mon pare ja m'havia contat que l'escola dels pins (Mestre Colom) l'havia construït amb els guanys de dos anys de *cortes* de sa Comuna i que no havia costat cap doblar a les butxaques dels bunyolins i bunyolines d'aquell temps.

Tot i que això ja té prou vàlua, el tresor que he descobert és que la nostra gent, des d'una humilitat senzilla, ha mostrat un gust per la feina ben feta que m'emociona:

Quan ens diuen que el que feien era el més natural i que sa Comuna donava feina i riquesa al poble.

Quan ens conten que, a simple vista, qualsevol podia endevinar que un arbre havia estat tallat per un bunyolí.

Biel Guitarró: «Si es rabassot està a ran de terra era tallat nostre. Fins i tot hi havia *puestos* que dúiem una aixada i fèiem net..., m'entens? Si hi havia pedres, si feia nosa res..., tot per poder-lo tallar ben ran.»

Als campionats de Mallorca i d'Espanya acaparaven la majoria de premis. Ho podem veure amb l'anècdota que ens conta en Joan «Moro» d'un campionat fet a Mallorca:

«Fixa't tu que a Lluçmajor havíem de tallar amb parelles, però jo no tenia parella perquè noltros érem tres, m'entens? I jo vaig dir: Ja ho faré tot sol! Hi havia en Biel »Guitarró« amb so seu amic Tomeu »Montserrat«. Venc a dir que aquests dos me varen guanyar, però jo tot sol vaig guanyar a tots els altres que eren parelles.»

Quan veus guspirejar d'emoció els ulls a molts homes i dones que coneixen la garriga. El dia de la Fira s'atracaven a la taula, miraven els panells, però, sobretot, passaven les mans i els ulls per les eines companyes de camí de temps enrere: destraló, pala de sitja, verduc, destrals, falçó, entrescadador... Brollaven llavors històries que mereixen ser escoltades i quedar servades com joies que són.

Quan escoltes un enfilall d'històries contades amb estimació de la feina d'aquell temps.

Per tot això, ben bé li hagués pogut canviar el títol a la ponència i anomenar-la: «Bunyola, orgullosa dels seus talladors de pins i de la seva gent. »

Agraïments

A les famílies dels campions per les entrevistes, per les fotos deixades, per les eines i per tota la col·laboració rebuda. Famílies de Bernat Castell «Xinga», Biel Batle «Guitarró», Joan Canals «Moro», Joan Verdera «Juana», Joan Riera «Porret», Miquel Canals «Moro», Miquel i Rafel Suau «Raixó», Tomeu Batle «Montserrat».

A en Pep Muñoz per la seva ajuda en la confecció dels murals.

A en Pedro Lorenzo per la cessió de fotos a la ponència.

A na Bàrbara Suau per la seva col·laboració en l'elaboració del treball.

A en Miquel Pasqual per la tasca de suport i revisió dels materials elaborats.

NOTES PER A LES BIOGRAFIES DELS MÚSICS I RELIGIOSOS EXCLAUSTRATS DOMINGO GUZMÁN I GUILLEM PONS

JOAN CÍRIA I MAIMÓ
pianista i investigador

Presentació

Domingo Guzmán Quetgles –Josep en el segle– i Guillem Pons Pons foren dos músics i religiosos mallorquins exclaustrats relacionats amb el poble de Bunyola. Respectivament, un primatxer i cantor dominic nascut en aquell indret i un organista de Sóller membre de l'orde dels mínims que visqueren entre els anys 1797 i 1884 i dels quals, per mitjà d'aquesta comunicació es pretenen recuperar i oferir les principals dades que es coneixen de les seves biografies i carreres. Un oferiment que el seu autor el participa amb l'anhel que aquestes informacions puguin servir com a punt de partida per a futures investigacions més detallades.

Domingo Guzmán i Quetgles

Entorn de les deu del matí de dia primer de novembre de 1797 nasqué a Bunyola Josep Guzmán i Quetgles. Era fill del doctor en medicina natural d'Alaró i resident a Bunyola Lloaxim Guzmán Pasqual, i de la seva esposa, Isabel Maria Quetgles Canyelles, dona oriünda de la capital de Mallorca.¹ Un nounat a qui el matí de l'endemà del seu naixement, amb els noms de Josep, de Tots els Sants, Lloaxim, Benvingut, Raimon, Antoni i Mateu, batejaren a la parròquia bunyolina, sent apadrinat per Antoni Pasqual –alferes del Regiment d'Almansa– i Maria Tomasa Guzmán.²

---

¹ Josep Guzmán i Quetgles era net per línia paterna de Josep Guzmán i Maria Aina Pasqual, ambdós naturals i veïns d'Alaró. Mentre que per via materna ho era de Pere Quetgles i Maria Magdalena Canyelles, els dos fills i residents a la Ciutat de Mallorca.

² Tota la informació referida al naixement i a la família més propera de Josep Guzmán i Quetgles ha estat extreta de la seva acta de baptisme. Document recollit en el llibre de baptismes de la parròquia de Sant Mateu de Bunyola, signatura 1/17-B/15 núm. 36.

El 1814, Guzmán i Quetgles, de 17 anys d'edat, rebia l'hàbit de l'orde del convent de Sant Domingo de Palma³ de mans del prior d'aquella casa, fra Antoni Vidal, alhora que li era encomanat el càrrec de primatxer de l'església de la mateixa entitat.⁴ Darrera dada que ens porta a suposar si per aquelles saons tal fill de Bunyola ja gaudiria d'una bona veu –segons les fonts–⁵ de baix, la qual desconeixem amb qui i on l'hauria educada. Tot i que sigui força probable que l'hagués polida durant qualche etapa del seu període de formació, atès que el cant pla era una de les disciplines que es mostrava a tot aspirant a religió. Mitja dotzena d'anys després d'haver-li estat donat l'hàbit dels dominics –això és 1820–, Guzmán era ordenat sacerdot, moment quan adoptà el nom de Domingo, sant i fundador de l'orde de predicadors a la qual el bunyolí pertanyia.

Passats tres anys de la seva ordenació sacerdotal, el ja conegut com Domingo Guzmán, junt amb altres integrants de la seva congregació, per ordre del govern central d'Espanya hagueren de deixar la seva llar. Car a mitjan febrer de 1823, els mandataris del conegut com el Trienni Liberal decretaren que tots els religiosos menors de 65 anys pertanyents a les diverses ordes que havien quedat en el punt de mira d'aquells governants –entre les quals la dels dominics– havien de ser expulsats dels seus respectius convents. Pel recollit a les *Notas* del pare Jacint Garau,⁶ membre de la comunitat palmesana de Sant Domingo, sabem que aquells frares, que eren coneguts popularment com *los perros de Dios*,⁷ la nit del 17 de febrer del 23 foren trets del seu convent sense poder-se abastir d'equipatge. Per mitjà de la mateixa font coneixem que entorn de les dues de la matinada de l'endemà del dia citat, des del moll de la capital mallorquina quaranta-tres dominics foren embarcats cap a Cartagena, des d'on passarien ha indrets de la Manxa, València i Alacant, on alguns hagueren de servir com a soldats de manera obligada. Una situació que durà nou mesos, ja que pel novembre del mateix 1823, una vegada Ferran VII de Borbó retornà

---

³ Convent fundat a la Ciutat de Mallorca l'any 1231 en uns terrenys cedits pel rei Jaume I a la congregació de predicadors dominics. Es tractava d'un immens edifici d'estil gòtic, situat entre els actuals carrers del Palau Reial, del Conquistador, de la Victòria, de Costa de Sant Domingo i les Escales de la Seu. Finalment, de resultes de l'execució de la llei desamortitzadora promulgada el 1835 pel Govern central d'Espanya, després d'haver estat desmantellat i part dels seus béns trets a pública subhasta, l'any 1837 es procedí a la seva demolició, malgrat els intents de salvació expressats per gran part de la societat mallorquina del moment.

⁴ El primatxer és el cantor encarregat de donar el to als membres del cor d'una església o durant una funció religiosa, endemés del que entona en solitari diversos fragments musicals durant la litúrgia.

⁵ Sabem que Guzmán era cantant de la corda baixa per les informacions que es recullen en el treball *El arte del canto en Mallorca*, de Francesc Amengual. Trobareu els detalls de la seva edició a la bibliografia.

⁶ Jacint Garau i Mir (Ciutat de Mallorca, 1811-1894).

⁷ Malnom despectiu que la societat donà als dominics a causa dels vincles que aquells frares durant dècades mantingueren amb el Tribunal de la Santa Inquisició.

al Govern d'Espanya, tots els religiosos que havien estat expulsats –entre ells els dominics–, pogueren tornar als seus convents.

El 1825, Guzmán i el també músic i dominic, membre del convent de Sant Domingo de Palma, el felanitxer Joan Aulí,⁸ sortiren de l'illa major de les Balears en direcció a Madrid amb la intenció d'ampliar els seus coneixements musicals.⁹ Arribats a la capital espanyola, el bunyolí i el felanitxer s'establiren a la basílica de Nuestra Señora de Atocha, on el segon fou destriat organista i el primer primatxer. Càrrec que es diu si aquest hauria compaginat amb el de membre de la Capella Reial de Carles IV, segons la documentació consultada.¹⁰ Font on també s'afirma que el tarannà musical i les interpretacions d'ambdós músics cridarien l'atenció del públic, especialment de Ferran VII de Borbó i la seva família.¹¹

Guzmán i Aulí, el 1828, tres anys després de la seva arribada a Madrid, deixaven aquella capital per tornar a Palma,¹² on reprengueren la seva activitat, respectivament com a primatxer i com a organista de l'església del Sant Domingo d'aquella ciutat.

L'execució de la llei desamortitzadora orquestrada en gran mesura pel ministre del Govern central d'Espanya Juan de Dios Álvarez de Mendizábal, faria que durant l'equador dels trenta del XIX, els dominics¹³ –endemás dels membres d'altres congregacions religioses– forçosament haguessin de deixar els seus convents. Així, el 12 d'agost de 1835, el prop de cent frares que en aquells moments residien a Sant Domingo de Palma foren novament obligats a abandonar aquella casa. Arran de tal fet, Guzmán i Quetgles, de 37 anys d'edat,¹⁴ passà a la parròquia de Sant Bartomeu d'Alaró,¹⁵ on fou habilitat per poder predicar i confessar, i des d'on a mitjan 1836

---

⁸ Joan Aulí i Caldentey (Felanitx, 1796-1869). Dominic, compositor i organista, considerat el millor intèrpret d'orgue de la Mallorca del seu temps.

⁹ Es donen noves d'aquest fet en el treball d'Antoni Pizà *El músic Joan Aulí*. Trobareu els detalls de la seva edició a la bibliografia.

¹⁰ Informació extreta del treball *El arte del canto en Mallorca* de Francesc Amengual. Trobareu els detalls de la seva edició a la bibliografia.

¹¹ Ens referim a les informacions que el compositor i investigador Antoni Noguera i Balaguer (Ciutat de Mallorca, 1858-1904) inclogué a l'edició que l'any 1887 l'editorial *Imprenta de Viuda é Hijos de Pedro José Gelabert* feu a Palma de la *Misa de coro en sol menor* de Joan Aulí. Treball on s'adjuntaren unes breus notes biogràfiques del pare Aulí signades pel seu renebot Antoni Noguera, on es parla dels vincles que el seu conco segon mantingué amb el bunyolí Domingo Guzmán, especialment durant l'estança d'ambdós dominics a Madrid.

¹² Segons les notes d'Antoni Noguera publicades l'any 1887 a l'edició de la *Misa de coro en sol menor* d'Aulí, Guzmán i Aulí hagueren de deixar Madrid pels problemes de salut que patia el segon dels dos músics citats.

¹³ En el moment de la desamortització definitiva del convent de Sant Domingo de Palma residien en aquella casa un total de 93 membres. D'aquests, 51 eren sacerdots –entre els quals els músics Domingo Guzmán i Joan Aulí–, 18 eren germans coristes i els 24 restants, llecs.

¹⁴ Volem fer constar que li faltaven poc menys de tres mesos per complir els 38 anys.

sol·licità la pensió de 5 reials que el govern havia assignat a tots els religiosos exclaustats. Per les acaballes del 1838, juntament amb altres frares desamortitzats de Mallorca, Domingo Guzmán presentava formalment una queixa davant les autoritats pertinents exposant que d'ençà de feia dotze mesos només havien rebut la pensió corresponent a vint-i-cinc dies. Així, des de les darreries de 1838 fins a mitjan 1840, aquell grup d'exfres que havien estat expulsats dels seus convents foren obligats a presentar fe de vida cada mig any per poder-se beneficiar de la pensió que el Govern espanyol els havia adjudicat.

Finalment, Domingo Guzmán i Quetgles, Josep en el segle, finà en el poble de son pare el matí del 6 de maig de 1846. L'antic primatxer del convent dels dominics de Palma, que també s'havia mostrat com a tal a Madrid, morí a Alaró sis mesos abans d'assolir els 50 anys i després d'haver-ne passat trenta-dos com a religiós. Guzmán expirà sense manar testament, i tal i com així s'expressa a la documentació consultada, el seu cadàver havia de ser inhumat en el cementiri del seu indret de defunció.¹⁶

Convé afegir que, segons *El arte del canto en Mallorca*, treball signat per Francesc Amengual¹⁷ i editat a Palma el 1895, quaranta-nou anys després de la defunció del pare Guzmán, s'entén que la destresa vocal d'aquell bunyolí i músic dominic fou coneguda i popular arreu dels principals temples de la Ciutat de Mallorca dels seus dies, especialment durant la primera meitat dels trenta del XIX, atès que en aquella citada font, del referit cantor, a banda d'exposar breument parts de diversos capítols de la seva biografia i de destriar-lo amb el malnom del *Uetam de su tiempo*,¹⁸

---

¹⁵ Cal afegir que foren molts els religiosos exclaustats –com ara Domingo Guzmán– que aprofitaren l'avinentsa d'aquell procés desamortitzador per intentar ser reubicats en els seus pobles de naturalesa o a indrets amb ells relacionats –recordem que el progenitor del pare Guzmán era alaroner–, ja fos en el si d'una comunitat parroquial, com a *custos* d'esglésies de convents desmantellats, com a membres de diverses entitats, o arreu d'algunes cases podents.

¹⁶ Tota la informació referida a la defunció de Domingo Guzmán ha estat extreta principalment de la comunicació *Exclaustados*, de Josep Planas i Sagrera. Trobareu els detalls de l'edició d'aquest article a la bibliografia.

¹⁷ Francesc Amengual i Abraham (Ciutat de Mallorca, 1845-1908). Compositor, professor i escriptor, autor de diversos articles i obres de recerca on dona testimoni de l'activitat musical de Mallorca dels seus dies i de temps passats.

¹⁸ Francesc Amengual compara la veu de Domingo Guzmán amb la de Francesc Mateu i Nicolau (Ciutat de Mallorca, 1847-1913). Baix d'òpera artísticament conegut com *Uetam*, que durant els seus anys d'activitat professional fou considerat un dels millors cantants de l'escena lírica del panorama mundial, arribant a actuar arreu dels millors teatres del moment. Una comparació –la de Francesc Amengual recollida en el seu treball *El arte del canto en Mallorca*– desmesurada a judici de l'autor de la present comunicació. Ens convé fer constar que quan Guzmán morí, Francesc Amengual només tenia un any. Així, per tant, l'autor d'*El arte del canto en Mallorca* no pogué conèixer personalment el cantor bunyolí, ni tampoc el sentí mai cantar. Motiu pel qual, quan Amengual i Abraham l'any 1895 redactà el seu treball, s'hagué de servir de les informacions que del pare Guzmán li arribaren de terceres persones, gent que per ventura l'havia sentit cantar o no. El citat llibre d'Amengual es publicà a Palma quaranta-

Amengual i Abraham hi fa constar que *cantó en todas las grandes funciones religiosas que se celebraron*.

Guillem Pons i Pons

Guillem Pons i Pons, fill de Guillem i Joana Maria, tots dos oriünds i residents a Sóller, nasqué en aquell indret el capvespre del 10 de juny de 1810, sent el matí de l'endemà d'aquella data batejat a la parròquia del poble de naturalesa.

L'11 de gener del 28, recent complits els 18 anys, Pons i Pons entrava al convent de Sant Francesc de Paula de la capital mallorquina.¹⁹ Dos anys després de la seva arribada a aquella casa de l'orde dels mínims –això és 1830–, a Guillem Pons li fou atorgat el càrrec d'organista de l'església de la congregació a la qual pertanyia i ja el 1834 feu la seva professió.

Pel que fa a l'educació musical que Pons hauria rebut, malauradament avui no se'n coneixen detalls. Tot i així, és possible sospitar que aquell solleric –tal i com feren la majoria dels músics mallorquins del seu temps– s'hauria pogut iniciar en el món de l'art dels sons i en el de la pràctica de l'orgue sent un infant a qualche escolania dels voltants del seu poble de *vou*²⁰ o en aquella mateixa localitat. És factible també el fet d'albirar si Guillem Pons hagués pogut rebre certa formació musical –especialment com a intèrpret d'orgue– de la mà del seu predecessor en el càrrec d'organista del convent de Sant Francesc de Paula de Palma, fra Domingo Terrassa –Ramon en el segle–²¹ ²² Fet prou comú entre els membres de les

---

nou anys després d'haver tengut lloc la defunció de Domingo Guzmán i seixanta d'ençà que aquell primatxer de Bunyola hagués deixat la Ciutat de Mallorca i fixat la seva residència al poble d'Alaró, arran de l'execució de la Desamortització de Mendizábal.

¹⁹ Convent de l'orde dels mínims fundat a Palma l'any 1585 pel beat valencià Gaspar de Bono. S'alçava en els terrenys que a dia d'avui ocupa el final del passeig del Born i la plaça de la Reina. Després d'haver estat desmantellat arran de la Desamortització de Mendizábal, s'albira si, entre els anys 1836 i 1837, un cuiner natural de Marsella i veí de Palma de llinatge Rigaud, hi hagués establert una fonda. Finalment, el 18 d'agost de 1837 es començà el total esbucament de l'edifici. Pel que fa a l'orgue que tengué aquell convent i que hauria emprat Guillem Pons, tot apunta que sortí de la seva església una vegada es procedí a l'espoli del convent de Sant Francesc de Paula de resultes de la desamortització del 1835. Malauradament es desconeix on anà a parar aquell instrument o si fou destruït.

²⁰ Mot propi del parlar mallorquí antic i avui en cert desús, que és sinònim de bres o llit per a un infant de curta edat.

²¹ Ramon Terrassa i Nicolau (Ciutat de Mallorca, 1780-1843). Religiós mínim que professà en el convent de Sant Francesc de Paula de Palma el 19 de gener de 1797. Consta que el 1800 ja ocupava el càrrec d'organista de l'església del seu convent. Sembla que hauria ocupat aquell càrrec després de la jubilació de Joan Florit i Ginard (Ciutat de Mallorca, s. XVIII-1819), mínim i compositor, que d'ençà de 1767 ocupava la plaça d'organista del seu convent de Palma –on havia professat el 1757–, fou considerat un dels millors intèrprets d'orgue de la Mallorca del seu temps.

²² Convé no confondre el cas de l'organista Domingo Terrassa i Nicolau, Ramon en el segle (Ciutat de Mallorca, 1780-1843), amb el de Domingo Terrassa i ? (s. XVIII), dominic, de qui no sabem si era el

congregacions religioses d'aquells dies i més encara entre les de clausura, com ara la que ens ocupà. En tot cas, ens convé tenir present que sembla que la vàlua que com a músic tendria Guillem Pons, especialment com a organista, no hauria estat molta, ni tampoc massa popular, a jutjar per la falta d'informacions que ens argumentin parers contraris, atès que avui no s'han localitzat testimonis que ens parlin de la seva destresa com a intèrpret d'orgue. A diferència del que succeeix amb altres organistes de Mallorca amb Pons coetanis, de qui per mitjà de l'hemeroteca o de diversos treballs com ara dietaris, sabem noves de la seva habilitat musical.²³

Guillem Pons restà al capdavant de l'orgue del seu convent durant cinc anys, ja que el 12 d'agost de 1835, a causa de l'execució de la Desamortització dita de Mendizábal, foren expulsats el mig centenar de membres²⁴ que aleshores tenia el palmesà convent de Sant Francesc de Paula. Arran del compliment d'aquella llei espoliadora que prengué el nom del ministre que li donà forma, sembla que Pons i Pons, de Palma hauria passat a Sóller. Per mitjà d'una nota pertanyent a l'Arxiu Diocesà de Mallorca,²⁵ redactada el 15 de maig de 1836, sabem que per aquella data Guillem Pons, de 25 anys d'edat, ja no habitava la capital mallorquina i que romania en el seu poble de naturalesa, indret que deixà quan passà a l'església d'Orient, poble on ens consta que l'any 1843 ja residia. Una vegada allà, s'entén que Pons i Pons agafaria les brides de l'orgue del seu temple, que havia estat instal·lat el 10 de juny de 1822, instrument que tot apunta que provendria d'algun dels dotze convents que havien estat desnonats feia poc més d'una dècada en temps del Trienni Liberal i que, una vegada es restablí l'absolutisme amb Ferran VII de Borbó al front del Govern, no hauria retornat al seu lloc original.²⁶ Es tractava d'un orgue senzill i de petites dimensions del qual desconeixem qui l'hauria obrat, ni la seva procedència, i pel qual la parròquia d'Orient pagà 80 lliures. Un instrument que es col·locà en el cor

---

seu nom de pila o el que adoptà en religió i que l'any 1766 assolí el càrrec d'organista del convent de Sant Domingo de Palma.

²³ Ens referim a organistes com Antoni Tomàs i Tomàs (Llucmajor, 1786-1862), Joan Aulí i Caldentey –vegeu la nota 8–, Sebastià Parets i Rigo (Santa Eugènia, 1798-Ciutat de Mallorca 1874) o Miquel Tortell i Simó (Muro, 1802-Ciutat de Mallorca 1868), entre d'altres.

²⁴ Quan es procedí a la desamortització del convent dels mínims de Sant Francesc de Paula de Palma, dels 50 membres que aleshores tenia, 29 eren frares –entre els quals l'organista Guillem Pons i Pons–, 6 eren coristes i els 15 restants eren llecs.

²⁵ ADM. IV/46/2/13.

²⁶ El 29 de setembre de 1823, Ferran VII de Borbó retornà al Govern d'Espanya. Dos mesos després manà que es restablistin els ordes religiosos que havien estat suprimits durant el maig d'aquell any, en temps dels liberals. El citat sobirà també dictà que els béns que havien estat confiscats als convents durant els espolis orquestrats pels liberals fossin tornats als seus llocs d'origen. Per aquest motiu es retornaren alguns dels orgues –entre d'altres béns– que durant la primavera del 1823 havien estat embargats a diverses congregacions religioses. Però és cert que alguns pocs d'aquells béns –com ara l'orgue de l'església d'Orient, en el cas que aquell instrument provengui d'un dels convents desmantellats l'any 1823– per desconeigits motius no es tornaren al seu punt d'origen.

d'aquella església i que hauria polsat Guillem Pons una vegada aquest hagué arribat al temple dels orientals. El mateix orgue que, a causa del seu mal estat, ja durant 1916, després d'haver estat rellevat per un harmònim tres anys abans, fou desmuntat i tret de la referida nau parroquial.^{27 28}

A causa d'una bronquitis, devers les dues del migdia del 9 de desembre de 1884, Guillem Pons i Pons moria a Orient, en concret a la casa de Catalina Negre i Palou,²⁹ ubicada en el carrer avui dit del Vicari Binimelis. Tenia 74 anys, dels quals cinquanta-sis els havia passat com a religiós i, segons la documentació, el seu cos fou inhumat a la segona tomba de la part dreta del cementiri del poble on finà.³⁰

Cronologia

1797: L'1 de novembre neix a Bunyola Josep Guzmán i Quetgles, fill del doctor en medicina natural d'Alaró Lloaixim Guzmán i Pasqual i la seva esposa, Isabel Maria Quetgles i Canyelles, oriünda de Palma.

1810: L'horabaixa del 10 de juny neix a Sóller Guillem Pons i Pons, fill de Guillem i Joana Maria, ambdós naturals i residents en aquell indret.

1814: Guzmán i Quetgles rep l'hàbit de l'ordre del convent de Sant Domingo de Palma de mans del prior d'aquella casa, fra Antoni Vidal, a més del càrrec de primatxer de l'església de la seva comunitat.

1820: Josep Guzmán rep l'ordenació sacerdotal a Palma i adopta el nom de Domingo.

1823: Per ordre del Govern del conegut com a Trienni Liberal, durant el mes de febrer, els dominics són obligats a abandonar el seu convent, sent deportats a indrets de Cartagena, Alacant, la Manxa i València. A causa dels canvis de Govern, durant

---

²⁷ A dia d'avui es desconeix on anà a parar aquell instrument.

²⁸ La informació referida a l'orgue que tengué l'església de Sant Jordi d'Orient ha estat extreta de la plana 218 del treball *Orgues de Mallorca*, trobareu més detalls d'aquest títol a la bibliografia, i completada amb les informacions que sobre el mateix instrument facilità Antoni Mulet i Barceló a l'autor.

²⁹ Segons el que es veu recollit a l'acta de defunció de Guillem Pons, sabem que Catalina Negre i Palou –endemés d'haver estat qui donà fe de la defunció de Pons i Pons– era natural de Bunyola, viuda i resident a Orient. Davant aquestes informacions és possible sospitar si Catalina Negre hauria acollit a ca seva a Guillem Pons, presumiblement quan aquest minvà de salut, atès que per diversos motius sembla bastant impossible que es pogués tractar de la criada del referit prevere i organista o d'una parenta llunyana o política d'aquell músic.

³⁰ Tota la informació referida a l'òbit de Guillem Pons i Pons ha estat extreta de la seva acta de defunció. Document redactat a la plana 224 del volum IV del llibre de defuncions del Registre Civil de Bunyola.

el mes de novembre es restabliren els ordes religiosos suprimits i els dominics pogueren retornar als seus respectius convents.

1825: Arriba a Madrid acompanyat del seu germà de congregació i músic Joan Aulí. Allà, Guzmán farà part de la Capella Reial de Carles IV, endemés de complir com a primatxer de la Basílica de Nuestra Señora de Atocha.

1828: Guillem Pons entra al convent de Sant de Francesc de Paula de la capital mallorquina. Domingo Guzmán i Joan Aulí deixen Madrid i s'estableixen novament en el convent de Sant Domingo de Palma, reprenent la seva activitat respectivament com a primatxer i organista de la seva església.

1830: Guillem Pons assoleix el càrrec d'organista titular de l'església del convent de Sant Francesc de Paula de Palma.

1834: Professa en el palmesà convent dels mínims de Sant Francesc de Paula.

1835: Després de l'execució de la llei desamortitzadora pronunciada pel Govern central d'Espanya, els frares dominics i els mínims –endemés dels membres d'altres congregacions religioses– són expulsats dels seus respectius convents i reubicats a altres indrets. Arran d'aquell procés, Domingo Guzmán és enviat a la parròquia d'Alaró i Guillem Pons passarà a l'església d'Orient entorn.

1846: El matí del 6 de maig, sis mesos abans de complir els 50 anys i després de vint-i-sis de vida religiosa, mor a Alaró Domingo Guzmán i Quetgles, Josep en el segle. Va rebre sepultura en el cementiri del seu lloc de defunció.

1866: Guillem Pons sufraga la campana major del campanar de l'església de Sant Jordi d'Orient, motiu pel qual el seu nom s'inscriu a la panxa de la referida campana.

1884: El migdia del 9 de desembre, a causa d'una bronquitis, mor a Orient a l'edat de 74 anys i cinquanta de vida religiosa Guillem Pons i Pons. No deixà més hereus que la seva ànima i l'església d'Orient, el seu cos fou inhumat a la segona sepultura de la part dreta del cementiri d'aquell poble.

Bibliografia

- AMENGUAL ABRAHAM, Francesc. *El arte del canto en Mallorca*. Ed. Tipografia Rotger. Palma. Mallorca. 1895.
- CAPÓ VILLALONGA, Jaume. *L'església de Sant Jordi d'Orient*. Ed. Gràfiques Miramar. Palma. Mallorca. 1979.
- ESTELRICH MASSUTÍ, Pere; MASSOT MUNTANER, Biel; PARETS SERRA, Joan. *Compositors de les Illes Balears*. Ed. El Gall. Pollença. Mallorca. 2000.
- FERRAGUT, Juana. *La Desamortización de Mendizábal en Mallorca (1836-1846)*. Ed. Boletín de la Cámara Oficial de Comercio. Mallorca. 1974.
- FERRER FLÓREZ, Miquel. *Desamortización eclesiástica en Mallorca (1835)*. Ed. Edicions Cort. Mallorca. 2002.
- MASSOT MUNTANER, Biel; PARETS SERRA, Joan. «Joan Aulí i Josep Guzmán. Dos músics dominics exclaustrats». Dins: Programa de Festes de Sant Agustí de Felanitx. Ed. Ajuntament de Felanitx. Mallorca. 1996.
- MULET BARCELÓ, Antoni; REYNÉS FLORIT, Arnau. *Orgues de Mallorca*. Ed. J. J. Olañeta. Palma. Mallorca. 2001.
- PARETS SERRA, Joan. «Llistat d'organistes mallorquins nats dins el segle XVIII». Dins: Estudis Musicals de les Illes Balears. Volum IV. Ed. Fundació Aca. Búger. Mallorca. 1997.
- PARETS SERRA, Joan. «Llistat d'organistes mallorquins nats dins el segle XIX». Dins: Estudis Musicals de les Illes Balears. Volum III. Ed. Fundació Aca. Búger. Mallorca. 1996.
- PIZÀ PROHENS, Antoni. *El músic Joan Aulí*. Ed. Centre Cultural de Felanitx. 1995.
- PLANAS SAGREGA, Josep. «Exclaustrats». Dins: Butlletí Societat Arqueològica Lul·liana. Volum XVIII. Ed. Societat Arqueològica Lul·liana. Palma. Mallorca. 1921.
- RODRÍGUEZ, Florencio. *Los Mínimos en Mallorca. IV Centenario. 1582-1982*. Ed. Imprenta Politécnica. Palma de Mallorca. 1982.
- ROSSELLÓ LLITERAS, Joan. «Notas sueltas para la historia de la música en Mallorca. Archivo Diocesano de Mallorca». Dins: Estudis Musicals de les Illes Balears. Volum VI. Ed. Fundació Aca. Búger. Mallorca. 1999.

Agraïments

Aquesta comunicació no hauria possible sense les aportacions que el seu autor, desinteressadament, ha rebut de: dona Bàrbara Suau i Font (investigadora de Bunyola), mossèn Joan Parets i Serra³¹ (estudiós de la història musical de les Illes Balears), fra Josep M. Prunés Casterás i fra Abilio León i Pérez (respectivament membres de la comunitat de mínims de Barcelona i de Sevilla), don Antoni Mulet i Barceló (estudiós dels orgues històrics de Mallorca) i don Jordi Llabrés i Sans (investigador i cronista oficial de Sencelles).

---

³¹ Hem d'afegir que, malauradament, mossèn Joan Parets no pogué tenir notícies dels fruits d'aquesta investigació, atès que el referit estudiós de la història de la música de les Balears finí a Palma l'estiu de 2021 a l'edat de 80 anys.

ELS NORATS (1936-1949). FUGITIUS PER LES MUNTANYES DE BUNYOLA

MATEU MORRO I MARCÉ

La història dels Norats està lligada als llocs on habitaren i a les persones que els ajudaren. La gent de Baix des Puig, i també de les viles de Bunyola i Santa Maria, va jugar un paper destacat, tant en l'ajuda solidària com en les persecucions que els feren. Les aportacions de Mateu Ramis Canyelles i de na Bàrbara Suau Font, també les de Biel Massot, han estat importants per conèixer els fets reportats en aquesta comunicació que, d'altra banda, es basa en el llibre *Els Norats (1936-1949). Dos antifeixistes a les muntanyes mallorquines*.¹ He d'agrair els testimonis bunyolins esmentats per Bàrbara Suau a la presentació del llibre a Bunyola² i les noves informacions proporcionades per Catalina Frontera Vidal, amb posterioritat a l'edició del llibre.³

Era un dia 28 de juliol de 1936 quan n'Honorat i en Jaume Tries, regirats per la nigulada d'odi que començava a tapar Mallorca, pensaren fugir. N'Honorat Tries Gama, *Norat*, tenia 45 anys i feia part del Partit Comunista; en Jaume Tries Garau, en tenia 20 i era membre de les Joventuts Socialistes Unificades. Els dos havien nascut a Pòrtol, n'Honorat el 1891 i en Jaume el 1916. En Jaume era fill del primer matrimoni de n'Honorat Tries amb la santamariera Margalida Garau Juan. Quan morí na Margalida, n'Honorat es va tornar a casar amb la també santamariera Catalina Corró Canals, *Teu*. D'aquest matrimoni en va néixer una filla, na Cecília, nascuda a Santa Maria l'any 1927. Vivien a Santa Maria, a Fora Vila, i els dos homes traginaven pedreny i picaven esquerdas per arreglar camins. Una feina feixuga, però que els havia permès fer un racó i comprar un bocí de terra quan es va establir la possessió de Son Torrella.

---

¹ MORRO MARCÉ, Mateu. *Els Norats (1936-1949)*. Palma: Illa Editorial, 2021.- («Col·lecció Protagonistes»; 7).

² SUAU FONT, Bàrbara. Presentació del llibre *Els Norats. (1936-1949). Dos antifeixistes a les muntanyes mallorquines*. 15.X.2021.

³ Entrevista a Catalina Frontera Vidal, *Parrona*, el 9.XI.2021.

Una fuga que durà tretze anys

Des del puig de Ca na Fioleta havien vist els avions republicans amollar bombes damunt Ciutat i com els disparaven canonades. Era el 28 de juliol, el dia que la Junta de Defensa Nacional decretà el ban de guerra que proclamava la llei marcial. Aquell dia, varen anar a dormir a una era que tenien a la seva terra de Son Torrella. Estaven en dubtes, no sabien per on prendre. De gran dia, n'Honorat va trobar que havia d'anar a ca seva a donar menjar als animals. Hi va anar, i quan era allà, va veure arribar un cotxe ple de falangistes armats amb fusells. Va ser falaguer, amb dos llongos va sortir de ca seva i es va amagar dins un carreró, just sullà. Va sentir com aquells homes vestits de blau demanaven per ells i com deien que en trobar-los els matarien. N'Honorat va anar cap a l'era de Son Torrella i amb en Jaume partiren cap a dins es Cabàs i sa Comuna.

Per què aquells dos homes prengueren aquella determinació? Hem de creure que, en primer terme, pensaren que si els aplegaven els matarien. Aleshores ja començaven a arribar noves de gent morta per les voreres dels camins. N'Honorat i en Jaume no havien protagonitzat cap fet violent, però eren els representants de la part més combativa del moviment obrer organitzat a Santa Maria, i eren un objectiu evident de la maquinària assassina que havien posat en marxa els militars i els falangistes. Però, a més de la por a ser assassinats, hi havia en aquells dos homes una voluntat de resistència, de no acalar-se, davant la brutalitat dels revoltats. Mentre fossin lliures conservarien l'esperança, i ells en tenien d'esperança, perquè eren homes d'idees des de feia estona.

El que no podien pensar mai, era que la fuga cap a la garriga duraria tretze anys. Partiren amb la roba posada, sense menjar, sense aigua, sense una flassada per tapar-se. Estaven desorientats, aperduats, sense saber on capllevar. N'Honorat encara sentia retronar dins el seu cap les veus dels falangistes, d'aquella gent que el poble anomenava *es matons*. En Jaume pensava amb els seus amics detinguts, potser assassinats. Caminaren un poc d'esma, a la ventura, per dins el brut. Quan varen trobar un amagatall segur, a dalt de tot dels penyals, s'hi enfonyaren com a dos conills que els encalquen. Estaven cansats, afamegats i no sabien com se'n podrien sortir. Va ser llavors que pensaren amb Baix des Puig.

El llogaret bunyolí de Baix des Puig

N'Honorat i en Jaume havien fet feina abans del Moviment a la millora de la carretera de Santa Maria a s'Esgleieta que passa per Baix des Puig. Eren veïnats, perquè Can Norat era devora el molí del torrent, sols els separava es Cabàs. Coneixien el llogaret bunyolí, una ambosta de cases que s'havia congriat amb l'establí de parts de s'Estremera Vella, Son Vivot, Son Sales i Son Pisà. Coneixien n'Aina Serra Vidal, *de Son Punta*, i els seus fills, que havien viscut devora Can Norat. Son pare, en

Miquel Morro Oliver, *Parró*, que feia de pastor, havia mort el 1933 i n'Aina, amb els seus fills Antoni, Miquel, Jaume i Joan, havia anat a viure a Can Parró Vell, a Baix des Puig, al costat de la carretera. N'Antoni, el major, feia de picapedrer, era socialista i amic d'en Jaume.

Els Norats sortiren de la garriga i a entrada de fosca s'acostaren sense fer fressa a Can Parró Vell. Varen veure n'Antoni que traïllava pel corral i, baixet, el cridaren. Va ser la seva sort. De llavors ençà, i fins que partiren cap Alger, aquella casa va ser el lloc on trobaren més aixopluc. El seu amic Antoni va ser detingut, però madò Aina, amb els altres fills, sempre els va tenir el pa preparat quan baixaven de la muntanya. N'Antoni va ser mobilitzat i destinat a la base militar de Son Santjoan. Allà fou detingut i condemnat a vint anys de presó. El tancaren a Can Mir i després dos anys a Illetes. D'Illetes el dugueren al camp de concentració de Formentera, on hi va romandre un any i quaranta dies. Després de quatre anys de presó, envellit per les penalitats, n'Antoni va tornar a Baix des Puig, on seguí ajudant els Norats molts d'anys encara.

Amb els cans llebrers al darrere

Mentrestant, en saber que els Norats havien fugit, els falangistes de Santa Maria i de Bunyola començaren a fer sortides cap a les possessions dels voltants per veure si els capturaven. Joan Morro Serra, *Parró*, tot just un ninet, va viure de prop una de les escenes de la cacera i ho va contar a en Mateu Ramis: «Te contaré un fet que succeí a sa nostra era de Baix des Puig. Estàvem allà amb en Toni Oliver i amb això va arribar una cotxada de falangistes uniformats. Un falangista vengué a xerrar amb mi. Un altre amb en Toni. Començaren a demanar-mos si havíem vist els *Norats* i nosaltres diguérem que no. A en Toni començaren a insistir-li: “Sabem que els vares veure!”. Ell ho negava. Amb això, un falangista se tragué una pistola, li posà damunt es pit i cridant li digué: “ja basta de mentides! O mos dius sa veritat o te peg un tir!”. Quan ho record encara ara se'm posen es pèls de punta.»⁴ Antoni Oliver, *Ricardo*, un jove de Baix des Puig, va pagar car el seu silenci: els franquistes l'afusellaren poc després, a la península. L'hi tenien jurada d'ençà que havia demostrat que no els tenia por per moltes pistoles que li posassin al pit.

Mentrestant, en aquelles primeres setmanes, els Norats anaven d'una banda a l'altra, sentint l'alè dels cans llebrers darrere el clotell, a vegades passant fam i set, però anant molt alerta en tot el que feien. No estaven mai massa temps enlloc i per a dormir feien tornos. Era el moment en què més els perseguiren. El 16 d'agost els republicans havien desembarcat a la costa de Manacor i els sublevats estaven

---

⁴ RAMIS, Mateu. «Entrevista a Joan Morro Serra. Records sobre els Norats». *Coanegra* (maig 2009), p. 21-25.

delerosos de posar-los les mans damunt. Semblava que pels falangistes de Santa Maria i Bunyola allò seria com amollar bolla.

Sota la pluja de bales a Raixa

Molts d'anys després, l'any 1981, quan vaig anar a veure en Jaume a Santa Eulària, li vaig demanar si feien batudes contra ells: «En es començament, sí. En feien algunes quan mos havien vist a un lloc determinat. Noltros, com mos ne temíem, canviàvem de lloc i d'allà miràvem com mos encalçaven. Una vegada per sa part de Raixa mos varen fer a prop. Mos varen veure, supòs que a mi, perquè mon pare m'esperava, i em vaig trobar amb falangistes a una part i a s'altra i jo vaig envestir per dins un comellar i vaig córrer així com vaig sebre i me tiraren un grapat de tirs, però no em feriren i vaig poder voltar per sa part de baix i vaig trobar mon pare i mos amagàrem i mos passaren a tres o quatre metres sense veure'ns».⁵ Va ser a Raixa, doncs, prop dels cèlebres jardins fets construir pel cardenal Despuig, un dels llocs on els feren més a prop. En Jaume corria per dins el brut sota el foc dels falangistes i sentia els esclafits de les bales al seu voltant. Però varen tenir sort: s'arrufaren dins unes arboceres i els perseguidors els passaren a dues passes.

Topada amb un falangista de Baix des Puig

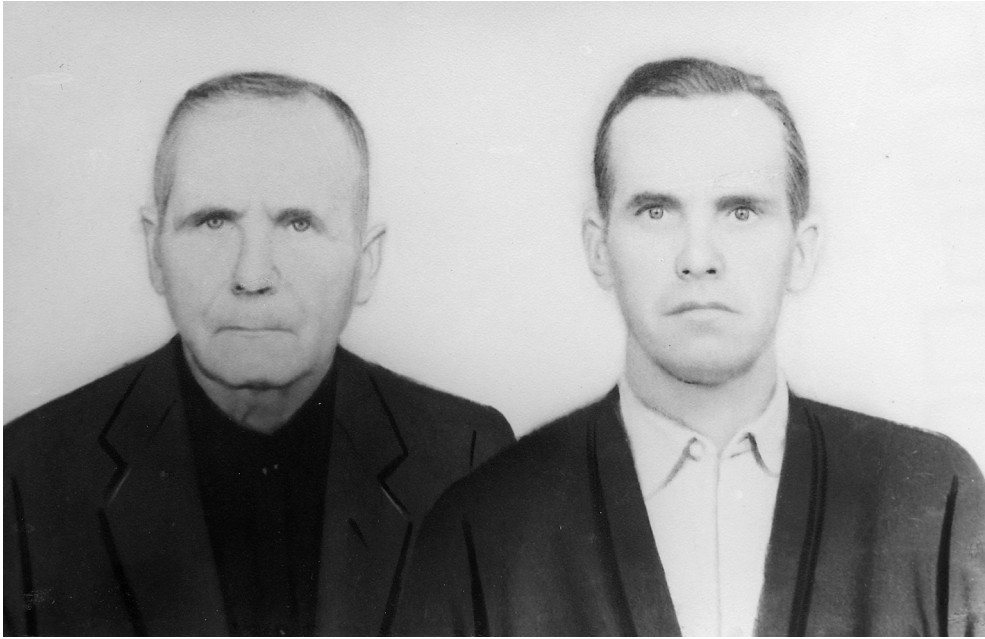
En aquest cas de Raixa, els perseguidors eren els falangistes bunyolins, que foren molt actius durant un temps en els intents de capturar els Norats. Ramon Ramis Llull, *Mena*, em descrigué com en un d'aquests encalços dels falangistes bunyolins, un dels perseguidors, un home que vivia a Ca n'Apol·lònia, a Baix des Puig, es va trobar sense fer-ne comptes amb els Norats per dins sa garriga: «Cercava a veure si els trobaven i li varen sortir de per darrera i no el varen voler matar: “no te matam, però si dius res te vendrem a cercar”. No va dir res, però as cap de dos dies es va morir».⁶ Els Norats quan sorprenien qualcú que pensaven que els perseguia o que els podia delatar acostumaven d'*advertir-lo*, li feien a saber que no li farien res, però que si els cuava l'anirien a veure i li sabria greu de bon de veres haver-los delatat.

Jaume Tries em contà el mateix fet: «Quan mos feien aquests encalços era que qualcú mos havia denunciat. Un dia mos trobàrem un falangista per sa garriga, era un de Baix des Puig, ara no me'n record es nom, li vàrem dir que se n'anàs, que noltros no li volíem fer mal, però que no digués res a ningú, perquè sinó el trobaríem i se n'empenediria. Sempre que trobàvem qualcú li dèiem, però a vegades llavors vàiem moviment».

---

⁵ Entrevista a Jaume Tries Garau, *Norat*, el 28.11.1981.

⁶ Entrevista a Ramon Ramis Llull, *Mena*, del 23.10.1981.

Muntatge fotogràfic fet per Jaume Tries a partir de dues fotografies de carnet de n'Honorat i en Jaume, fetes posteriorment a la seva fuga de Mallorca.

El garrover dels Norats

Conten que una vegada, prop des Cabàs, devers el comellar de s'Hospital, els Norats es varen veure perduts, perquè els falangistes els havien encerclat dins la garriga. En aquell indret el pinar està separat dels camps de conreu per una paret de pedra i no varen tenir altre remei que botar la paret, sortir del pinar i entrar dins l'olivar, un terreny descobert on estaven exposats a ser vists. Els falangistes, mentrestant, els cercaven dins la garriga. Pujaren damunt el cim d'un garrover, i allà estaven amagats, quan amb això un falangista jove no va tenir altra idea que aturar-se a fumar un cigarret davall el garrover on romanien. Quan aquell home va alçar el cap es va trobar amb la fesomia de dos homes ferotges i malcarats que l'encanonaven amb pistoles i escopetes. L'ensurt va ser gros. Li digueren que partís i que no digués a ningú que els havia vist, que si xerrava anirien un vespre a ca seva a veure'l. El jove va anar ben alerta a dir res.⁷

Una altra versió la contà en Joan Morro, *Parró*: «Una vegada estaven amagats devers es Cabàs, dins un garrover gros, que li havia caigut sa meitat i feia una banda molt espessa de tanyades joves. Casualment dos cotxes plens de falangistes s'aturaren

---

⁷ CAPÓ, Josep i MORRO, Mateu. *Llegendes i rondalles santamarieres*. Ajuntament de Santa Maria del Camí, 2007. P. 98-99.

a s'ombra de s'altre mig garrover. Arrufats escoltaven i sentiren un falangista de Bunyola (podria dir qui era aquest i tots els altres que l'acompanyaven) que digué aquestes paraules: “Si tenguéssim sa sort de trobar-los, no els hem de matar de cop. Hem de passar gust de matar-los...; hem de començar a disparar-los pes peus”. Els que l'acompanyaven no digueren res, però esclataren en rialles. Eren dos grups de falangistes: cinc o sis de Bunyola i altres cinc o sis de Santa Maria. Pareixien caçadors de persones!».⁸

El territori dels Norats

Els Norats voltaren per tota la Serra, però el redol on habitaren més va ser el de s'Estremera, es Cabàs, Son Oliver i sa Comuna. Indrets propers al llogaret de Baix des Puig, on tenien el principal punt de suport. Son Oliver, prop d'es Cabàs, és un lloc on els *Norats* es refugiaren sovint i on ha perviscut el nom de sa cova des Norats a una cova al cap de dalt de la coma des Bous. Es Cabàs fou un dels indrets preferits dels Norats. Era una possessió gran, amb una part de peu de muntanya d'oliveres i garrovers i, cap a la carretera de Santa Maria a Bunyola, amb un gran ametlerar. S'Estremera era una altra possessió, a Bunyola, freqüentada pels Norats. El seu pinar acabava devora Baix des Puig, on ells rebien el suport d'una part dels seus habitants. La partió entre es Cabàs i s'Estremera és a un comellar que entra cap a la Serra i dona a Cas Mosson Jaume, Can Morro, Can Picarola i Cas Bergantet, a l'entrada de sa coma d'en Buscante, cap a sa Comuna.

En tretze llargs anys es varen moure molt: «Recorreguérem tota sa serra. Però sempre mos va tirar més es tros de Bunyola i Santa Maria, ja que era a on coneixíem més gent, aquí a on sempre teníem informació. Quedàvem a un lloc ja acordat i allà mos hi deixaven menjar, un paper escrit... Arribàrem fins a Lluc, però hi habitàrem poc. També anàrem fins a prop de Calvià. Però principalment érem a es Cabàs, sa Comuna, Son Oliver... En tretze anys, comprendràs que hi ha temps per estar a moltes bandes i enginyar-se de moltes maneres».

Quan es movien d'una banda a l'altra de la Serra semblaven dos carboners que anaven camí de la feina: «Dúiem un saquet perhom i dedins hi posàvem sa roba i per tapar-mos i quinze dies estàvem a un costat, un mes estàvem a s'altre... i no podíem estar mai allà mateix. Habitàrem molts de llocs. Arribàrem a habitar bastant de temps a una cova gran devora una pedrera dins es terme de Calvià. Figura't si corriem».⁹ Els moviments no eren fàcils, perquè per tot arreu hi havia gent en aquells anys de postguerra. Per això els Norats sempre que podien es movien de nit i amb molt de compte, sense deixar res a l'atzar i adoptant totes les mesures de seguretat al seu abast.

⁸ RAMIS, Mateu. Op. cit., p. 21-26.

⁹ Entrevista a Jaume Tries Garau, *Norat*, el 28.11.1981 i el 16.10.1986.

Els amics dels Norats

A partir del punt de suport de Can Parró Vell es va articular la xarxa de suport que al llarg de tretze anys permeté als Norats resistir dins el bosc. Jaume Tries recordava que: «Trobàrem persones de Santa Maria, de Bunyola i de Ciutat que mos procuraren roba, menjar i molta informació que era lo que més falta mos feia per ajudar a aguantar sa batalla. En trobàrem dos de Bunyola, un d'ells havia estat regidor de l'ajuntament de Bunyola, i un matrimoni de Palma, que me pareix que eren valencians, que mos ajudaren molt. Mos enviaven menjar i roba. Una vegada aquest matrimoni valencià va venir i dinàrem junts».¹⁰

Sembla que trobaren un suport importantíssim en la persona i família d'en Josep Salom Vidal, *Mafó*, que també vivia a Fora Vila, i en la família bunyolina de Can Sanat, que tenien una finca i una casa prop des Cabàs, a Baix des Puig. Els Sanat els ajudaren molt. Madò Sanada, nomia Magdalena Creus Colom; la filla era n'Antònia Mayol, *Sanada*, i el fill era en Rafel Mayol, *Piadós*.¹¹ També els ajudaren els altres parrons de Baix des Puig, els de Can Ricardo. Però allà on més tocaven comparació era a Can Parró Vell. Els Norats compareixien de nit a les cases o a una tanca seva aferrada a es Cabàs que li deien es Garroveral. La freqüència de visita oscil·lava entorn dels vuit dies. Els falangistes els molestaren poc als de Can Parró Vell, perquè no pensaren que aquella vídua, amb quatre fills, fos l'estaló principal dels fugitius. La vaig conèixer a madò Aina, anys més tard, quan érem veïnats a Santa Maria. Era una dona ferma i amb el cap clar. Un cosí del seu espòs, falangista a Bunyola, anava a Can Parró Vell i els parlava dels Norats, però no va sospitar que en aquella casa hi

Antoni Morro Serra, *Parró*, que va jugar un paper decisiu en el suport als Norats i en l'organització de la seva sortida cap Alger.

¹⁰ Entrevista a Jaume Tries Garau, *Norat*, el 28.11.1981 i el 16.10.1986.

¹¹ SUAU FONT, Bàrbara. Presentació del llibre *Els Norats. (1936-1949). Dos antifeixistes a les muntanyes mallorquines*. 15.X.2021. P. 4.

tenguessin estatge. En canvi, els falangistes bunyolins feien la vida impossible a la gent de Can Sanat que mai declararen saber res dels Norats.

No lluny de Can Parró Vell hi havia Can Parró, la casa d'uns parents que també eren de malnom Parró. Allà hi vivien els germans Ricard, Antoni i Maria Oliver, *Ricardo*, amics dels Norats. Antoni Oliver Vich, *Ricardo*, morí afusellat pels franquistes a la Península. No s'havia significat en l'àmbit polític, però era amic d'en Jaume i els havia ajudat en aquells primers temps que romanien per les muntanyes dels voltants de Baix des Puig. No els havia volgut delatar quan els falangistes l'amenaçaren de mort. És probable que no fos conscient del risc que corria. Per això el mataren. Aquest i altres fets pesaren molt en la consciència dels Norats, que sempre anaren alerta a no comprometre els seus amics. Jaume Tries mai no va destapar el nom de les persones que els ajudaren, fins i tot en els anys vuitanta, quan s'havia instal·lat un règim postfranquista, anava amb molt de compte a l'hora de parlar.

En demanar a Jaume Tries si hi va haver persones que els ajudaren respongué: «Bastant. Uns mos duien un pa, uns una sobrassada i molts tot d'una que mos veien: “Digau-me que voleu que vos duga”. Se preocupaven per noltros. Me sap greu donar noms. Mos ajudava un bunyoler, que mos va ajudar moltíssim. Però mos sospitàrem que mos denunciàs i vàrem deixar de veure'l. En certes ocasions mos deien: “Vos duré a tal banda això i voltros hi anau i vos n'ho duis”. N'hi va haver que mos varen dir: “Vos deixam això a tal banda i voltros vos n'ho duis, ho agafau d'allà com si ho robàsseu”. Hi havia persones que mos deien: “Jo no vos puc donar res, però anau a ca meva hi ha gallines, hi ha això, hi ha allò... i duis-vos-ne lo que hagueu de menester”. Sense aquestes ajudes no haguérem pogut resistir».¹²

Un dels suports dels Norats va venir de la mestra d'escola de Baix des Puig. L'escola unitària s'havia creat durant la Segona República. Carlos Ojeda, fill de la mestra Carme Morales i del seu espòs Camilo Ojeda, era un actiu militant sindicalista. En Carlos era amic d'Antoni Morro i els seus pares ajudaren els Norats com pogueren. En un primer moment en Ramon Ramis, *Mena*, va amagar Carlos Ojeda. Els falangistes ho sospitaven i vetlaven enfilats a un morer de prop de can Ramon. N'Ojeda s'amagava així com podia. Però finalment l'aplegaren.

Es Norats a Can Picarola

No fa molt, na Catalina Frontera Vidal, *Parrona*, nascuda a Santa Maria el 1930, em va contar un fet succeït prop de Can Picarola, en el terme de Bunyola. Un germà seu, n'Antoni Frontera, es va casar a Pòrtol. El seu sogre nomia Pere Antoni Marí Carrió i tenia un trosset d'olivar part damunt Can Picarola. La caseta és dins una cova, encara hi és, a l'esquerra del camí que puja cap a sa Comuna, i allà en Pere

---

¹² Entrevista a Jaume Tries Garau, *Norat*, el 28.11.1981 i el 16.10.1986.

Antoni hi tenia una llitera i hi romania qualque dia que anava a fer feina allà dalt. Aquell home, que era de bon cor, donava el que li sobrava de menjar en els Norats, perquè veia que ho passaven malament. Una vegada els Norats l'anaren a veure i hi havia un home de Bunyola dins la caseta que s'havia aturat a xerrar amb ell i els va conèixer. Quan va ser a Bunyola va donar part i, de cop, partí una tracalada de falangistes cap a Can Picarola. En Pere Antoni en veure que arribava aquella gernació, mig Bunyola li va parèixer a ell, va pensar que estava fet d'ell. El volien matar si no els deia on eren els Norats! Però ell no ho sabia ni poc ni gens. Els falangistes, en veure que era per demés seguir-lo interrogant, partiren a cercar-los pels capcingles de sa coma d'en Buscante, però els Norats, que ja no s'havien refiat del desconegut que era amb en Pere Antoni, varen veure que els encalçarien i li escamparen de per allà.¹³

Ara vendran els *Norats*!

A Bunyola, Xavier Margais explica que, en una data indeterminada, de l'estiu o tardor de 1936, capturaren a la zona del comellar Gran de sa Comuna un fugitiu. L'home, que tenia uns quaranta anys, fou davallat amb somera, perquè els milicians bunyolins l'havien ferit amb arma de foc. Margais esmenta que potser aquest fet tenia relació amb la detenció de Pere Matas Juan i la seva mare, Maria Juan Riutord, acusats de protegir un individu que després va ser detingut a Bunyola.¹⁴ El 12 de juliol de 1938, el comandant de les milícies de Bunyola va comunicar al seu superior, situat a la Comandància de Sóller, que havien vist un fugitiu pels boscos de s'Estremera i que havia ordenat a les milícies i a la Guàrdia Civil fer una batuda per trobar-lo. El comandant creia que es podia tractar d'un individu desaparegut de Santa Maria del Camí a començaments del Moviment Nacional.¹⁵ Eren els Norats. Però aquests no serien bons d'aglapir. A ells mai no els davallaren de sa Comuna, encavalcats damunt una bística, per a exposar-los davant el poble.

La investigadora bunyolina Bàrbara Suau ha recollit el testimoni de molta gent de Bunyola que recordava com els seus familiars havien ajudat els Norats, aportant-los menjar, roba, informació o evitant que els falangistes disposassin d'informació sobre els seus moviments. Era la complicitat de la gent del poble, capaç de compadir-se d'aquells fugitius i d'ajudar-los, malgrat la por que tot ho omplia. Un bunyolí que de nin feia carbó amb el seu oncle a sa Comuna contà a Bàrbara Suau que un dia es topà amb en Jaume *Norat*, que anava a cercar aigua devora el seu ranxo: «El tio Tomeu me deia: No diguessis res! Res mai a ningú! No ho vàrem comentar mai a

---

¹³ Entrevista a Catalina Frontera Vidal, *Parrona*, el 9.XI.2021.

¹⁴ MARGAIS, X., *Bunyola. Amb la por al cos*, Edicions Documenta Balear, Palma, 2004, p. 78.

¹⁵ *Ídem*, p. 97.

cap altre carboner perquè era un tema que no es podia parlar.» Aquest home li confessà: «Ara, avui, amb tu, és la primera vegada que en xerr». El garriguer de la Comuna, en Pere Joan Suau Castell, va ajudar els Norats durant molts d'anys. Però només ho comentà poc abans de morir. Una dona contà a na Bàrbara que la seva família, que tenia un forn, ajudà molt els Norats. Son pare els solia deixar un pa o una coca damunt el pedrís de la caseta que tenien a prop de la Comuna. Sa mare, que feia les coques i el pa, sempre deia a l'home: «Toni, ves alerta, ves alerta que t'agafaran!» Aquesta dona també recollia roba de gent que havia mort i l'home la feia arribar als Norats. Un altre bunyolí explicava: «Els duïen menjar, però no es podia dir perquè els haguessin escabetxat.»¹⁶

Segons aquests informadors els Norats freqüentaren molt sa Comuna i habitaren a diverses coves de la zona, a més de proveir-se d'aigua en els escassos punts on això era possible. Des d'allà tenien bona tirada cap a Baix des Puig. La presència silenciosa dels Norats no era ignorada per tota aquella gent que feinejava per les muntanyes bunyolines. Tant és així que a Bunyola la història dels Norats s'emprà, durant la postguerra, per fer por als infants: «Ara vendran els Norats, ens deien, i no vaig saber mai qui eren».¹⁷ El mateix passà a Santa Maria: «Jo quan era petita només tenia por des Norats, perquè quan jugàvem pes carrer i començava a fer fosca, per fer que cadascú anàs a ca seva, mos deien en es nins: au, no jugueu més, que vendran es Norats!»¹⁸

Amagatalls, refugis i s'Avenc de sa Font Seca

Els Norats, solien tenir l'amagatall a llocs alts, des d'on podien atalaiar les amenaces. Solien estar lluny de les cases de les possessions i dels conradissos. Els seus refugis a vegades eren a llocs inaccessibles o impossibles de ser vists. En aquests casos s'havien d'ajudar de cordes per accedir als seus caus. Miquel Morro, de *Can Morro*, que els va anar a veure amb dos cunyats seus -Joan Vidal, *Real*, i Andreu Mateu, *Panerer*- poc abans que partissin a Alger, explicà com era un refugi seu dins es Cabàs: «Sí, jo crec que ho trobaria, perquè d'enfora en Joan m'ho deia. Devers aquell penyal que hi ha. Sé on és que estaven. Feia un cingle i s'amollen amb una corda i devia fer un replà. Es penyal pentura tenia cent pams, però pentura a dues altàries d'això, que pentura aferradets hi podien anar, ja no era penya tallada, feia

¹⁶ Presentació del llibre *Els Norats. (1936-1949). Dos antifeixistes a les muntanyes mallorquines*. 15.X.2021. P. 2.

¹⁷ SUAU FONT, B. «Els Norats, de fugitius a homenatjats», a *Es Castellet*, (20 de març de 2017), accessible <<<http://www.escastellet.cat/2017/03/20/els-norats-de-fugitius-a-homenatjats/>>> [Consulta el 10 de desembre de 2020].

¹⁸ Entrevista a Catalina Frontera Vidal, *Parrona*, el 9.XI.2021.

aquest replà i aquest replà devia tenir una cova. Ells devien considerar que allà era un bon amagatall per ells i hi varen estar molt de temps. D'aquí s'amollaven molts de vespres. En sa nit, s'amollaven i qualque pic de dia. En aqueixes amollades que feien pes pla d'aplegar faves, d'aplegar ametles... Tot això ho havien de fer en sa nit, ara en canvi, per allà dalt, matar una ovella ho podien fer de dia».¹⁹

Un altre amagatall era el que construïen excavant un clot a un pedregar. Així m'ho va explicar en Jaume: «Sí, en certes ocasions a un lloc que hi hagués molt de pedreny, llevàvem ses pedres, fèiem un clot i una paret i llavors el tapàvem amb pedres i coberta, no m'enrecord si era amb llaunes o amb càrritx, i hi habitàvem i hi fèiem foc i mos hi aguiàvem menjar. També estàvem a cingles, a llocs mals d'anar». Un d'aquests amagatalls el tingueren dins el comellar de s'Embocador, a es Cabàs, on el trobaren sense fer-ne comptes els germans Bolea d'Alaró i Gabriel Cerdà, *Moliner*. També en Ramon Ramis, *Mena*, tenia coneixement d'aquests amagatalls: «Els cercaven els falangistes bunyolers i els passaren per damunt allà on estaven, uns amagatalls construïts amb pedres i branques».²⁰

Joan Morro, *Parró*, va descriure un dels darrers refugis que habitaren: «Era una cabana feta seva, a sa part alta de Son Oliver. Hi havia un penyalet que feia de fondo, dues parets baixes als costats i, a damunt sa cabana, càrritx i pedres que ho tapaven tot. Sa boca d'entrada estava devora una branca que la cobria. Eren enginyosos. Entrant a dins feia com a dos escalons i allà dins tenien dos caixons amb poques coses i unes lliteres».²¹

Una vegada, a un comellar que hi ha entre sa Fontseca i Son Termes, s'amagaren dins un forat, un petit avenc que hi havia en un saragall i l'havien cobert de brancam perquè no el poguessin veure. Estaven allà dedins quan els va sorprendre una forta torrentada que els entrava per la boca del refugi, de manera que no tenien manera de sortir. Aguantaren amb els peus fent pressió a cada costat del forat, amb l'aigua fins el coll. Sols quan la torrentada va afluirar pogueren sortir de l'avenc, salvant-se per poc de morir ofegats.²²

Les coves dels Norats

Les coves varen ser un dels seus amagatalls preferits com en Jaume reconeixia: «Quasi sempre vàrem estar dins coves, en es llocs més alts. Una temporada estàvem a una cova, llavors estàvem més lluny d'allà perquè no mos vessin molt i per

¹⁹ Entrevista a Miquel Morro Canyelles, *de Can Morro*, del 12.10.1981 i 20.9.1997.

²⁰ Entrevista a Ramon Ramis Llull, *Mena*, del 23.10.1981.

²¹ MORRO SERRA, J., *Op. cit.*, p. 65.

²² RAMIS, M., «Entrevista a Joan Morro Serra. Records sobre els Norats», a *Coanegra*, núm. 276, (2009), p. 21-26.

despistar. També a qualque lloc mos fèiem una barraca. En trobàrem de fetes de carboners que les ocupàrem i llavors les deixàvem per por que no mos trobassen». A les muntanyes de Coanegra i els seus voltants hi ha dues coves, entre les moltes que ocuparen, que la gent anomena com «sa cova des Norats». La cova des Norats a es Cabàs es troba al límit entre es Cabàs i s'Estremera. Està formada per una única sala dividida en dues plantes i, segons Gabriel Santandreu, no reuneix bones condicions d'habitabilitat. L'altra cova és a Son Oliver «amagada a un estret d'un ombrívol comellaret al capdamunt de la coma des Bous». Una paret de pedres compostes tanca la boca d'entrada. És una cova petita, amb el trespol llis, de terra. Santandreu conta que en una de les batudes de persecució dels Norats un grup de falangistes de Santa Maria i Bunyola es dirigiren, orientats per qualque delació anònima, cap aquest indret de Son Oliver. En arribar a la cova, foren rebuts fusell en mà per un dels Norats, que els demanà què cercaven per allà. El qui manava la tropa respongué: «A voltros!». En Norat no els pogué respondre de manera més clara: «Idò, tornau enrere i digau que no mos heu vist». El cert és que aquell estol de falangistes tornà per on havia vengut i anaren ben alerta a parlar-ne mai. Per això aquesta cova és un dels llocs on més arrelada ha quedat la presència dels Norats a la part de Coanegra.²³

Amb els carboners

Diferents informants han dit que en certes avinenteses els Norats ajudaren a fer carbó a alguns carboners. Podria ser una manera d'obtenir alguns diners o d'assegurar la manutenció. En tot cas, aquests carboners eren persones de la seva confiança. No hi ha dubte que qualque nit compartiren la barraca amb el carboner comunista Josep Salom, *Mafó*, i potser també la del meu oncle Joan Vidal, *Real*. En canvi, mon pare, que havia estat membre de les JSU amb en Jaume i que feia de llenyater per aquella muntanya, hi va tenir poc contacte. Una vegada que tallaven pins dalt de sa Penya des Llamp, varen veure dos homes que caminaven per l'altre coster del comellar i cregueren que eren els Norats. Una nit, mentre dormien a una caseta dins el comellar de Can Millo, sentiren les passes de dues persones que pujaven cap es Socorrat. Pensaren que havien de ser els Norats, però cap d'ells s'aixecà del jaç per comprovar-ho.

---

²³ SANTANDREU, G., *Coves i avencs de Santa Maria del Camí*, Edicions Documenta Balear, Palma, 2002, p. 123-125.

Arreplegar per menjar

El menjar va ser un dels problemes que els Norats varen haver de resoldre: «De menjar mos ne duïen ets amics. A vegades arreplegàvem faves tendres a s'estiu i les esbajocàvem i en fèiem una alfàbia i l'amagàvem, enterrada o tapada amb un caramull de pedres i altres coses. Anàvem a horts, que sabíem que hi trobàvem patates, caramulls de patates, i n'agafàvem un culet perhom i vivíem d'aquesta manera. Alguna vegada matàrem un xot, però havíem de procurar no fer-ho molt coneixedor. Es menjar el teníem mal d'aconseguir. En es començament passàvem fam. Vivíem de lo que trobàvem. Teníem una olla i ja mos arreglàvem. Procuràvem fer el foc a un lloc amagat que d'enfora no mos vessen». El que els duïen els amics era important, però no bastava i havien de recórrer a pellucar el que trobaven, fos a la muntanya o a les terres conrades de més a prop.

Joan Morro Serra recordava que quan ell era un nin, per ordre de sa mare, n'Aina Serra, els duïa menjar: «Teníem dos llocs: el punt 1, que era devora una figuera, i el punt 2, que era devora una olivera, a devers 300 metres de Can Parró Vell. Jo hi anava amb una senalleta i amb sa nostra cussa. De vegades els deixava un pa, de vegades una olla d'aguiat. Ho férem seguit seguit. En arribar al lloc convingut jo feia es signe de mussol i ells em contestaven igual. Jo encara era un al·lot i he de reconèixer que estava ben espantat quan havia d'anar-hi».²⁴

Quan baixaven de nit a Can Parró Vell, n'Aina els preparava un bolic de menjar que solia incloure dos pans grossos que ella havia pastat i a vegades hi afegia quatre trossos grossos de coca. Quan la persecució dels falangistes va afliuixar n'Aina els preparava una olla de cuinat perquè menjassin calent i els Norats la tornaven buida a es Garroveral, la finca que tenien devora es Cabàs.²⁵ En aquesta tanca hi havia una cisterna i hi bevien aigua i s'hi rentaven. L'aigua, la tenien mala d'aconseguir i omplien barrals o llaunes que pujaven als seus amagatalls. L'àrea que freqüentaren els Norats és pobra de fonts i en els primers temps hagueren de beure de bassiots o colar l'aigua d'un cocó amb una tela. Després, a l'estiu, cada dos o tres dies baixaven a cercar-ne. Els varen donar cantimplores de soldat que empraven per dur aigua amb ells.

Bàrbara Suau documenta situacions semblants amb testimonis bunyolins: «Quan l'amo en Miquel Colom Capó, *de Son Pons* era nin, vivia amb els pares a Son Falconer, vora Cals Capellers. De tant en quant, en Miquel, nin, i son pare, l'amo en

---

²⁴ RAMIS, M., «Entrevista a Joan Morro Serra, Records sobre els Norats», a *Coanegra*, núm. 276, (2009), p. 21-25.

²⁵ MORRO SERRA, J. [Transcripció de Mateu Ramis], «Memòries sobre els Norats», a *VII Jornades d'Estudis Locals. Bartomeu Horrach i el seu temps (1914-1936)*. Ajuntament de Santa Maria del Camí, 2018, p. 65.

Can Parró Vell, a Baix des Puig.

Miquel es *Putxer*, partien de Son Falconer amb una senalleta plena de menjar i la deixaven dins la soca d'un arbre de la garriga de la possessió veinada de Son Sales. El menjar l'havia preparat la mare d'en Miquel, madò Magdalena Estarelles, *de Cas Nuet* –una altra dona solidària amb els Norats–. L'amo en Miquel de Son Pons ni de nin ni de jove va saber qui recollia la senalleta de dins la soca i l'hi tornava a deixar buida. Ho va saber quan tenia gairebé cinquanta anys, passada la Dictadura. Moltes escenes com aquesta ara són recordades amb orgull pels familiars dels bunyolins que ajudaren els Norats.»²⁶

Els fets des Forn d'en Llorenç

El 23 de juliol de 1942, s'esdevingué dins es Cabàs, propietat de l'industrial i financer Manuel Salas Sureda, un cèlebre succés a l'indret conegut com es Forn d'en Llorenç, que acabà amb la mort de Sebastià Capó Massot, de desset anys, fill de l'amo des Cabàs. La mort es produí per «dues ferides d'arma de foc». Les autoritats culpaven d'aquella mort en Joan Amengual Ramis, *Ganyirro*, un home que aquell

---

²⁶ SUAUFONT, B. Presentació del llibre *Els Norats. (1936-1949). Dos antifeixistes a les muntanyes mallorquines*. 15.X.2021. P. 4.

dia caçava furtivament i que quan havia sentit els trons havia fuit tan de pressa que havia perdut una espadenya en saltar la paret de partió des Cabàs. L'espadenya era la gran prova inculpatòria, però després de tancar-lo es va veure que era innocent. Aleshores es va acusar un altre caçador: Martí Tramullas Comas, *Tro*, que va ser empresonat i condemnat. En el judici, l'acusació es va basar en coincidències que no demostraven res. Però s'havia de menester un culpable i en Martí *Tro* va pagar per un delictes que no havia comès.

Na Francesca Oliver Dolç, *des Porxo*, havia fet feina a es Cabàs des dels catorze anys i aquells dies hi era. Ella va veure la mort del fill de l'amo com la venjança d'un caçador: «Es senyors anaven a caçar per sa Vinyota. L'amo duia una placa de guarda i deia: “Jo no en tenc sa culpa de no deixar caçar”. En Sebastià era un al·lotot i el va matar un caçador. L'amo l'havia tret defora des Cabàs. Li va dir que no podia caçar i es caçador li digué: “Vos n'enrecordareu de jo”. Quan li feren es funeral, en Tro estava dret en es carrer de l'església, com que dir: “No som jo que l'he mort”. Dins un aljub hi trobaren una escopeta. Dins s'aljub Roig».²⁷ El cas és que en Martí *Tro*, certament, volia que el veiessin el dia del funeral, però no era perquè hagués mort en Sebastià Capó, ni de bon tros, era perquè veia venir cap dret cap a ell una nigulada, com a caçador furtívol dins es Cabàs i que adesiara havia tengut fregades amb l'amo.

Els Norats per les possessions bunyolines de Raixa i es Rafalot

En Miquel Colom, *Cuc*, nascut el 1924 a Baix des Puig, era pastor i als Norats els va conèixer de nin, quan treien esquerra per fer el recàrrec de la carretera de Santa Maria a Esporles. A la postguerra en Miquel feia de porqueret a Biniatzar i un dia que era a Raixa, la madona li va dir que li regalaria mongetes si anava a l'hort a collir-les. Amb aquestes estava en Miquel *Cuc* quan va sentir remor de macs dins el torrent. Hi va guaitar i va afinar els Norats que caminaven pel mig de la torrentera. Però no li varen dir res i seguiren el seu camí. Segons en Miquel *Cuc* els Norats feren una barraca dins es Rafalot, a una alzinota grossa. A dins la barraca hi varen posar una llitera i hi habitaven. Ell, que estava llogat de mosset del pastor, se'n va témer i li ho va comentar. El pastor des Rafalot li va dir: «no diguis res a ningú, que no hi hagi bales per noltros». El pastor, qualche vespre, quan anava a dormir a sa Pleta, a la caseta del pastor, s'aplegava amb els Norats i parlava amb ells. Eren amics. En Miquel ho va veure, però ben alerta a dir res a ningú.²⁸

Bàrbara Suau, aporta altres informacions sobre la presència dels Norats per la zona de Raixeta: «En Jordi de Raixeta me contava que son pare, l'amo de Raixeta,

²⁷ Entrevista a Francesca Oliver Dolç, des Porxo, el 19.8.2020.

²⁸ Entrevista a Miquel Colom Ferrer, Cuc, el 18.11.2001.

un dia trobà els Norats vora el camí de Pastoritx. En Miquel *Plora* em mostrà un dels forns de calç del camí de Raixeta on s'amagaren els Norats. Allà el sen Rabiós els duia menjar.»²⁹

El socors a Joan Borràs, *Bril*

En qualche ocasió els *Norats* acolliren gent fugitiva dels feixistes que necessitava un redòs on restablir-se. Aquest va ser el cas d'un home d'Alaró, en Joan Borràs, *Bril*, que gràcies a les indicacions que li donà un company, els va trobar a la muntanya i els va demanar suport. M'ho contà en Jaume Tries: «Sí, un dia vàrem trobar un tal Joan *Bril* d'Alaró, que un dels seus amics el va enviar. Estava en un estat deplorable: descalç, mort de fam... Havia estat afusellat en es cementeri de Ciutat i, com que no el varen ferir, li va donar a ses cames i va caure, vomitant s'oli de ricino que li havien fet beure, de tal manera que de lluny va parèixer mort. Va estar tres dies amb noltros i llavors se'n va anar cap a una caseta d'Alaró i va poder salvar sa pell». Segons en Joan Morro, l'aspecte d'en Joan *Bril* era penós: «Havia perdut ses espardenyas, anava nu, amb sos peus pelats i es calçons embolicats pes peus. Es Norats l'assistiren i vengueren a ca nostra a cercar roba per vestir-lo i va estar dos o tres dies amb ells».³⁰ En Joan Borràs Sampol, *Bril*, havia estat afusellat amb el seu germà Montserrat en el cementeri de Palma, al seu germà el mataren, però a ell no el feriren. Quan va trobar que era el moment li va donar a les cames, sense esperar que el rematassin. Després de romandre amb els Norats tres dies, es va amagar per Alaró. Més tard va emigrar a l'Argentina. Segons Joan Morro, després de molts d'anys els Norats i en Joan *Bril* es tornaren trobar a Alger.

La decisió de fugir

N'Honorat i en Jaume esperaven que la Guerra Mundial acabàs amb la derrota de Franco, però la guerra acabà i no va passar res. Pare i fill eren homes de fermes conviccions, mai deixaren de dur entre ells un debat polític que els va ajudar a aguantar les privacions i els encalços tants d'anys. Llegien els diaris que els passaven els seus amics i valoraven la situació. Es necessitava tenir molta moral, a partir de 1945, per pensar que la truita es giraria en contra de Franco. A vegades discutien i en Jaume era el que més veia que el règim franquista en lloc de recular es feia fort. Havia partit cap a la garriga als 20 anys i el 1949 en tenia trenta-tres. Tota una joventut esquinçada. Va ser entrat l'any 1949, quan n'Honorat, que tenia

²⁹ SUAUFONT, B. Op. cit., p. 3.

³⁰ RAMIS, M., Op. cit., p. 21-25.

58 anys, va començar a acceptar el raonament que li feia el seu fill que s'havia de pensar deixar aquella vida.

Segons en Jaume, la discussió entre ells mai no s'acabava de resoldre, assús-suaixí ell insistia a abandonar i assús-suaixí ho feia son pare. Quan vaig demanar a en Jaume si no pensaren presentar-se a les autoritats franquistes, em va respondre: «Sí, jo a vegades. Era jo, pensava i deia de presentar-mos i mon pare no hi estava d'acord, deia que havíem de resistir fins a lo darrer. Ses vegades que ell estava desanimat i deia “Mos presentam, mos mataran o no mos mataran” i jo li deia: “Mira, mon pare, val més que no”. D'aquesta manera anaren passant dies i anys».³¹

Però arribaren a un punt que ja no hi havia més camí que partir. Feia tretze anys que havien partit cap a les muntanyes i l'any 1949 no hi havia dubte que el règim de Franco s'havia fet fort. La resistència a la muntanya no tenia sentit. Aleshores començaren a preparar la fuga de l'illa: «Sa decisió jo ja feia temps que la tenia. Era sa gent que mos ajudava que no s'arriscava a fer-mos embarcar. Fins que va arribar es moment. Jo des que havia acabat sa guerra, o abans i tot, com que ja la veia perduda, ja tenia sa idea d'anar-me'n. Jo com era més jove, tenia més energia, tenia més ganes d'anar-me'n. Mon pare estava tan disgustat per lo que havia passat i tot allò,³² que no gosava partir mai. Jo l'estimava molt a mon pare, són molts d'anys de viure plegats. Finalment, va arribar es moment i per mèrits d'un i d'un altre poguérem agafar un llaüt i partir cap Alger, devia esser a finals de 1949 o principis de 1950».

Segons Joan Morro la partida va ser el dilluns de Pasqua de 1949. S'ha de tenir en compte, però, que hi va haver un primer intent frustrat i Joan Morro sembla referir-se a aquesta primera temptativa. Les paraules d'en Jaume m'havien duit a creure que se n'havien anat el desembre de 1949. Però la partida degué ser abans, ja que hi ha una carta d'en Jaume Tries al seu amic Tomàs Amengual, datada el 30 de setembre de 1949 a Fort de l'Eau i una carta anterior sense data.³³

Els Norats, en un primer intent, anaren prop de Can Pastilla i vetlaren tota la nit, però el llaüt no va comparèixer: «En Ricardo [Ricard Oliver] feia una finca devora sa fàbrica d'electricitat, en es Coll d'en Rabassa, i tenia una caseta petita per tenir-hi ses eines i els va fotre allà darrere. Justament no se'n varen poder anar, sa barca no se va presentar»³⁴ En Ricard Oliver era qui tenia el contacte amb el barquer i va fer les passes per contractar l'embarcació que els trauria de Mallorca, amb l'ajut d'Antoni Morro i Antoni Dolç, tant en el primer intent com en el segon i definitiu.

³¹ Entrevista a Jaume Tries Garau, *Norat*, el 28.11.1981 i el 16.10.1986.

³² En Jaume es refereix al fet que la dona de n'Honorat, na Catalina Corró Canals, *Teu*, s'havia arplegat amb un altre home i s'havia desfet de la seva terra de Son Torrella, rompent tota relació amb ells dos.

³³ CANALS, A. i CANYELLES, M., «Jaume Trias, Norat. Cartes des de l'exili», a *IV Jornades d'Estudis Locals en memòria del Paborde Bartomeu Jaume de s'Arboçar*, Ajuntament de Santa Maria del Camí, Santa Maria del Camí, 2004, p. 157-163.

³⁴ Entrevista a Andreu Mateu Serra, *Panerer*, del 18.9.1997.

El patró de la barca era un contrabandista que traguava gent a Alger cobrant. Segons Joan Morro, va demanar 35.000 pessetes per fer el viatge. Els passatgers que tenia emparaulats li cobrien 17.000 pessetes, n'hi mancaven 18.000, que va ser la quantitat que varen bestreure els amics dels Norats. El punt de partida va esser Can Parró Vell. El vespre que se n'anaren, n'Antoni i en Miquel Morro els anaren a cercar a sa Serreta des Cabàs i els varen dur a casa seva. El cotxe que els va transportar va ser el de Ramon Ramis, *Mena*, que tenia una benzineria i cotxe de servei públic.³⁵ Ramon Ramis havia estat afiliat a Esquerra Republicana Balear, però es va afiliar al carlisme per esquivar represàlies. També anava armat i no el molestaren. Amb el cotxe d'en Ramon anaren a s'Arenal. Allà, a s'Illeta des Republicans, els va esperar la barca que els dugué a Alger. Sembla que qui els va transportar era en Jaume Llinàs d'Esporles.³⁶

Els Norats a Alger

En desembarcar a Alger les autoritats els tancaren a tots a la presó. Devers Alger trobaren mala mar i el barquer no els va deixar al lloc previst, de manera que la policia francesa els va capturar. En Jaume se'n recordava prou bé: «Bé, a Alger en es principi no dúiem papers ni res; mos feren passar com a antifranquistes. Hi va haver gent que mos va ajudar. En es començament mos tancaren per passar sa frontera il·legalment, un mes. Sortint d'allà, l'endemà ja vengueren companys socialistes de Lluçmajor, un tal Ballester i dos més, que mos donaren direccions. Una vegada que sortírem de presó ja teníem aquelles direccions i mos donaren camí».

La seva arribada va ser reflectida pels diaris i se'ls va elogiar com a antifranquistes, cosa que els va ser útil a l'hora de convèncer les porugues autoritats franceses que no ho veien clar. De les cartes de Jaume Tries al seu amic Tomàs Amengual es desprèn que, poc més tard, el barquer mallorquí que els havia transportat a Alger va ser denunciat a les autoritats franquistes per persones que havia transportat a la costa africana.

A Alger, varen residir a Fort de l'Eau un temps. Després passaren a Maréchal-Foch. Les coses els anaren bé, podien fer feina i viure sense racionaments: «Tot d'una mos posàrem a treballar en es camp. Va esser molt dur. Perquè amb sos moros hi havia... Noltros no estàvem avesats a fer feina. Però ho superàrem i després, a poc a poc, jo vaig fer-me amics i vaig poder passar a sa construcció. Mon pare ja no podia fer feina i li vaig dir que no en fes. Ell va tenir un corral de porcs a mitges amb un amo d'allà. Vaig conèixer sa meva dona quan jo ja era oficial i treballava

---

³⁵ Entrevista a Ramon Ramis Llull, *Mena*, del 23.10.1981 i a Antoni Dolç Company, *Barona*, del 15.6.1979.

³⁶ Entrevista amb Jaume Morro Serra, *Parró*, del 22.9.1997.

amb un eivissenc, que havia enviat a demanar sa dona. També havia fuit d'Eivissa per esser d'esquerres. Mos férem amics. Sa seva dona era molt amiga de sa meva. La vaig conèixer i quan se n'havia de tornar li vaig dir: “No te'n vagis cony! Mos casam i ja està”».

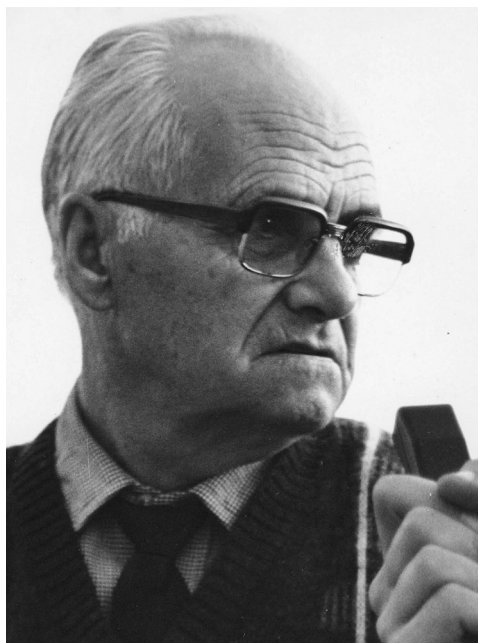
L'amic eivissenc dels Norats era en Joan *d'en Sans*, de Xarracó. Els dos treballaven d'enrajoladors. La dona d'en Jaume nomia Maria Torres Torres i era de Sant Joan de Labritja. Havia nascut el 1913 al lloc de Sant Llorenç de Balàfia i era de Can Vicent Joan de Xarracó. Es casaren l'any 1955 i visqueren a Réghaïa, a l'est d'Alger.³⁷ Des d'Alger restabliren relació amb la filla de n'Honorat i germana d'en Jaume, na Cecília, que els va enviar la seva fotografia, tot i els problemes que posava la seva mare, na Catalina Corró, *Teu*. Na Cecília Tries Corró es va casar a Palma amb Miquel Lluís Serra Sastre, el 30 de desembre de 1962.

Rumb a Eivissa

En Jaume i n'Honorat començaren a anar cada any a Eivissa. Aguantaren a Alger fins el darrer moment. Havien comprat dos solars a Santa Eulària i hi feren una casa. Amb els estalvis del que havien guanyat a Alger pogueren obrir una botiga, *sa Botigueta*, al carrer de Sant Jaume i construir-hi cinc habitatges. El darrer viatge des d'Alger, per Alacant, fou el 30 de juny de 1961.

En Jaume i la seva dona dugueren *sa Botigueta*, el Colmado Trias, de Santa Eulària del Riu fins que es jubilaren. En Jaume es va integrar a la vida eivissenca i va ser un dels fundadors de l'agrupació socialista de la localitat. També va ser fundador i president de l'Associació de la Tercera Edat de Santa Eulària. Els que el recorden parlen d'ell com un home tranquil i profundament humà, que mai deia una paraula més alta que l'altra.

Amb la seva esposa varen formar una parella molt unida. N'Honorat, que vivia amb en Jaume i na Maria, va morir el 1981, als 90 anys. Era molt infanter i feia tota classe

Jaume Tries, a Santa Eulària del Riu el 1981, quan l'entrevistàrem amb en Gori Negre i en Martí Canyelles.

³⁷ ROMERO, J. M. Los Norats: de Coanegra a Ibiza. *Diario de Ibiza*, 28.12.2017.

de joguetes pels infants. Fins que va ser molt ancià anava sempre en bicicleta i duia un hortet on feia verdures per vendre a la botiga.

Retorn a Mallorca

En paral·lel a les primeres anades a Eivissa, els Norats tornaren a Mallorca devers el 1956 o el 1957. Arreglaren els seus assumptes i saludaren persones que feia més de vint anys que no havien vist. Molts no sabien si encara eren per la muntanya o si ja eren morts. No mancà qualque anècdota sucosa: «Em feren molt de cas. Dins un cafè, devers Can Capes, en vaig trobar un que em va dir que m'havia vingut a buscar per sa muntanya, però que era que li feien anar, que el perdonàs. Jo li vaig dir que no hi havia perquè».

El novembre de 1981 anàrem a Santa Eulària, amb en Gori Negre i en Martí Canyelles, a entrevistar en Jaume. El 15 de maig de 1982, trenta-dos anys després de partir cap Alger, es va celebrar un homenatge a Santa Maria, en el qual se li va lliurar una placa. En Jaume, emocionat, no va poder dir paraula. El 1986 el vaig entrevistar a Palma, completant la tasca de recollir el seu testimoni. Va morir a Santa Eulària el 2003. Na Maria Torres, la seva esposa, morí dos anys més tard.

El 8 d'abril de 2017, a Baix des Puig, es va fer un acte en memòria dels Norats i dels que els ajudaren. Davant l'escola de Baix des Puig, la de la mestra Carme Morales, s'hi va col·locar un monument i una inscripció que diu: «D'aquest lloc de Baix des Puig, un dia de desembre de 1949, varen partir cap a l'exili n'Honorat i en Jaume Trias, *Norats*, perseguits per les seves idees republicanes i socialistes. En memòria i agraïment a les famílies de Baix des Puig que, arriscant la seva vida, els ajudaren durant tretze anys (juliol de 1936-desembre de 1949)».

Dos resistents antifeixistes

El cas dels Norats és únic en la història de la repressió i la resistència al franquisme a les Illes Balears. De 1936 a 1949 passaren tretze anys i això és un cas excepcional de persistència d'uns fugitius a la muntanya. També és cert que l'ímpetu inicial de les persecucions dels falangistes va decaure amb el temps. El fet d'haver-los pogut esquivar mentre va durar la guerra va ser la seva sort. Els deu anys que continuaren a la muntanya, a partir de 1939, són de difícil explicació. En Gabriel Amengual, *Pereta*, sortí del seu amagatall l'any 1943. Els Norats haurien pogut fer el mateix, però potser el succés del 23 de juliol de 1942 a es Forn d'en Llorenç els condicionàs. D'altra banda, en Jaume i n'Honorat eren dos lluitadors que pensaven que la victòria aliada davant els règims feixistes d'Alemanya i Itàlia havia de tenir com a conseqüència lògica el final del franquisme. Però, en els anys que seguiren el final de la guerra mundial, es va veure que les potències occidentals veien en el franquisme un aliat segur en la *guerra freda* contra la Unió Soviètica. El 1949 tot això ja era molt clar.

Les accions dels Norats eren defensives, de supervivència. Però no estaven amagats dins un forat, al contrari, es movien d'una banda a l'altra. La seva manera d'enfocar la resistència descansà sobre l'activitat incansable: per cercar menjar, per fugir, per enganar els perseguïdors o per contactar amb els amics. I en la seva peripècia de tretze anys mai perderen el punt de mira polític. Sempre esperaren que el règim de Franco s'esbucaria per la pressió de les potències guanyadores de la Guerra Mundial. Res va anar com ells volien. Va ser sols llavors quan pensaren en la partida. Aleshores, mentre ells encara anaven d'una cova a l'altra, tots els seus companys provaven de construir un futur en la grisor i la pobresa de la postguerra.

Els Norats es movien carregats d'armes, en això els testimonis coincideixen. Les seves topades amb els falangistes, però, no foren cercades: foren producte de persecucions organitzades des de Santa Maria del Camí o des de Bunyola. Val a dir que, en aquests casos, sempre se'n saberen sortir: eren ràpids, tenien informació de les accions i intencions dels falangistes, coneixien millor el terreny i poques vegades els trobaren amb la guàrdia baixa. Sorprenen en els fets dels Norats l'encert en l'elecció dels amagatalls, el respecte a les mesures de seguretat que havien elaborat, la serenitat davant les situacions difícils o la cura en l'obtenció d'informació. Són coses que foren possibles per la seva capacitat d'organitzar-se i per la seva fermesa moral.

En definitiva, els Norats esquivaren sempre els falangistes per mor del suport de certes famílies i persones. L'ajut d'Aina Serra s'endevina com a fonamental. Els Sanat de Bunyola o els Mafó de Santa Maria oferiren als Norats un suport imprescindible i molt perillós. Antoni Oliver Vich, *Ricardo*, de Baix des Puig, va pagar amb la vida l'amistat amb en Jaume Trias. N'Antoni Morro Serra, *Parró*, fill major de n'Aina, va estar tancat quatre anys. Però n'Aina seguia preparant el boliquet amb el pa que ella mateixa pastava. Sols així pogueren romandre en Jaume i n'Honorat durant més de tretze anys per les muntanyes mallorquines. La història dels Norats demostra que en la postguerra no tot era entusiasme franquista i que en determinats contextos eren possibles formes de solidaritat molt compromeses. És una història que romp esquemes i no encaixa amb els comportaments habituals d'aquells temps de por i foscor. Per això no se n'ha de perdre la memòria.

Bibliografia sobre els Norats

- CANALS, Andreu. i CANYELLES, Martí. Jaume Trias, *Norat*. Cartes des de l'exili. A: *IV Jornades d'Estudis Locals en memòria del Paborde Bartomeu Jaume de s'Arboçar*. Ajuntament de Santa Maria del Camí, 2004. P. 157-163.
- CANYELLES, Martí. «Lluitaren tota la seva vida». *Coanegra* 361 (2017) 24-25.
- CAPELLÀ, Llorenç. «Jaume Trias: el último maqui». *Brisas* 450 (3.12.1995) 18-22.
- CAPÓ JUAN, Josep. «El Moviment a Santa Maria del Camí». *Randa* 53 (2004) 87-109.
- FRONTERA, Miquel. «Macià Mascaró, més enllà de l'oblit». *Coanegra* 355 (2016) 27-29.
- MARGAIS, Xavier. *Bunyola. Amb la por al cos*. Palma: Edicions Documenta Balear, 2004.

- MASSOT MUNTANER, Gabriel. «Els *Norats*, marratxiners fugitius (1936)». *Marratxipèdia*, accessible a <<<http://www.marratxipedia.com/textos-mes-llargs/marratxi-el-fil-de-la-historia/9755-2/>>> [Consulta el 10 de desembre de 2020].
- MASSOT MUNTANER, Gabriel. «Genealogia d'Honorat Trias Coll/Gama». *Marratxipèdia*, accessible a <<<http://www.marratxipedia.com/textos-mes-llargs/marratxi-el-fil-de-la-historia/genealogia-dhonorat-trias-collgama/>>> [Consulta el 10 de desembre de 2020].
- MORRO MARCÉ, Mateu. «Moviment obrer i partits d'esquerra a Santa Maria del Camí (1931-1936)». *Estudis Baleàrics* 11 (1983) 67-90.
- MORRO MARCÉ, Mateu. «Jaume Trias, *Norat*: tretze anys a les muntanyes». *Baleares*, 2.11.1986, (Memòria Civil, 44, p. VI).
- MORRO MARCÉ, Mateu. «Els *Norats*: els darrers bandejats (Mallorca 1936-1949)». A: *Actes del 2on. Congrés de la CCEPC (Palma, 16, 17 i 18 d'octubre de 1997)*. Barcelona: Coordinadora de Centres d'Estudi de Parla Catalana, 2001, p. 257-272.
- MORRO MARCÉ, Mateu. *Muntanyes de Coanegra*. Palma: Edicions Documenta Balear, 2010.
- MORRO MARCÉ, Mateu. «Històries de la repressió». A: *VII Jornades d'Estudis Locals. Bartomeu Horrach i el seu temps (1914-1936)*. Ajuntament de Santa Maria del Camí, 2018. P. 63-71.
- MORRO MARCÉ, Mateu. *Els Norats (1936-1949)*. Palma: Illa Editorial, 2021.- («Col·lecció Protagonistes»; 7).
- MORRO SERRA, Joan. [Transcripció de Mateu Ramis]. «Memòries sobre els *Norats*». A: *VII Jornades d'Estudis Locals. Bartomeu Horrach i el seu temps (1914-1936)*, Ajuntament de Santa Maria del Camí, 2018. P. 63-71.
- RAMIS, Mateu. «Joan Morro Serra, *Parró*». *Coanegra* 275 (2009) 21-24.
- RAMIS, Mateu. «Entrevista a Joan Morro Serra. Records sobre els *Norats*». *Coanegra* 276 (2009) 21-26.
- SUAU FONT, Bàrbara. «Els *Norats*, de fugitius a homenatjats». A: *Es Castellet* (20 de març de 2017), accessible a <<<http://www.escastellet.cat/2017/03/20/els-norats-de-fugitius-a-homenatjats/>>> [Consulta el 10 de desembre de 2020].
- SUAU FONT, Bàrbara. «Presentació del llibre *Els Norats. (1936-1949). Dos antifeixistes a les muntanyes mallorquines*». 15.X.2021.

ELS CORDÒFONS EN ELS JARDINS DE RAIXA. ICONOGRAFIA I SIMBOLISME

FRANCESCA ARTIGUES FLORIT

Introducció

El present estudi fa referència als instruments musicals de corda localitzats en els jardins de Raixa. Es tracta d'aprofundir en l'estudi de dos cordòfons, atribuïts d'Apol·lo i d'una de les muses, que poden considerar-se una al·legoria de la música. La configuració de l'escena, el context en el qual s'ubiquen els instruments musicals, així com els mateixos personatges implicats, ens suggereixen una atmosfera idíl·lica i a la vegada decadent i romàntica. Per altra part, la iconografia musical en els jardins de Raixa, segurament, no és caprici d'una decisió arbitrària sinó que havia de ser fruit d'una declaració d'intencions. L'espai no deixa indiferent el visitant que, colpit per l'entorn, intueix que el conjunt està dotat d'una forta càrrega simbòlica. L'objectiu d'aquest petit estudi és intentar constatar com, a partir del concepte d'al·legoria, les representacions d'Apol·lo i de la musa Euterpe amb el seu atribut, la lira, ens poden suggerir un significat més profund.

Els jardins de Raixa

Raixa ha estat i segueix sent motiu d'estudi per diferents motius: la seva ubicació, l'equilibri dels elements que conformen la façana, l'entorn i la seva història... Tot plegat convida a la contemplació del lloc, per una banda, i a la curiositat per saber-ne més, per l'altra. La possessió està situada en el municipi de Bunyola, actualment compta amb unes 140 quarterades, és d'origen àrab i en el segle XV va passar a mans de la família Safortesa-Tagamanent. Cap al segle XVII va ser propietat de Ramon Despuig i Rocabertí (comte de Montenegro), però el cardenal Antoni Despuig i Dameto (1745-1813) fou qui va convertir la possessió agrària en un palau d'estil neoclàssic.¹

---

¹ Vegeu les aportacions de Fuster (2012-13), Román (2005), Llabrés-Pascual (2010), Carbonell (2004).

Raixa representa les aspiracions artístiques que s'havien de veure realitzades en un museu arqueològic i a la vegada havia de ser refugi i descans del cardenal Despuig. La casa està envoltada de jardins i, a la part superior, flanquejant l'escalinata que culmina amb l'exedra superior i la font, és on s'ubiquen les escultures que porten instruments musicals. Sobre l'autoria de les escultures així com de la construcció dels jardins i de la gran escala, en trobem diferents estudis. En el 1798 el cardenal contractava els escultors Pascual Cotés, Luis Melis i l'italià Giovanni Trivelli, tots ells residents a Roma, per tal de restaurar i condicionar les peces arqueològiques que havia anat col·leccionant i que formarien part del museu de Raixa. Més tard es va adherir al projecte Francesco Lazzarini (Cantarellas, 1977, p. 80). Despuig va contractar els arquitectes Eusebio Ibarretxe i Giovanni Lazzarini per la reforma arquitectònica de la possessió amb l'objecte d'ampliar la casa. Així i tot, la documentació trobada no permet determinar l'autoria dels jardins de Raixa (Roman, 2005, p. 198).²

Els jardins havien d'aportar el valor simbòlic de poder i benestar a partir de les escultures dels déus i de les muses. És com si es tractés d'un marc escenogràfic on els brolladors d'aigua, els diferents nivells de les terrasses i els parterres configuressin una típica vil·la classicista italiana del Renaixement. Sabem, a través de contractes d'arrendament i inventaris, que el 1740 hi havia una sèrie d'horts al voltant de la casa, l'hort de la gruta i l'hort de les llimoneres. L'escalinata es va construir sobre l'hort Nou. També es fa constar que el mestre d'obres Tomàs Albrines va ser el que va treballar en els jardins el 1807, realitzant una versió molt més modesta de la que es mostrava en el projecte de Lazzarini (Llabrés-Pascual, 2010). El 1807, precisament, el cardenal Despuig havia partit cap a Itàlia i s'interromperen les obres dels jardins, i no es reprengueren fins el 1815. Aquesta vegada foren dirigides pels seus nebots Ramon i Joan Despuig i Safortesa. Per tant, el projecte neoclàssic dels jardins dissenyat per Giovanni Lazzarini (1710-1801), no es va arribar a materialitzar, o almenys, totalment.

El jardí superior centralitzat per una gran escala consta d'una balustrada on es varen anar distribuint, de forma ascendent, dos lleons i quatre muses de pedra calcària (Polímnia, Erato, Cal·líope i Euterpe), peces alternades amb hídries de tests per confluïr al final en l'exedra des d'on es representa Apol·lo amb la lira. Podem dir que el conjunt és una al·lusió clara al caire intel·lectual del cardenal Despuig, que evoca el Parnàs, lloc idíl·lic de l'antiguitat clàssica, tal com ell desitjava que fos la seva possessió. Raixa, convertida en una vil·la a l'estil italianitzant, seguint el model de les vil·les que el cardenal havia visitat durant la seva estada a Roma, com la Villa d'Este, o les d'Aldobrandini a Frascati, havia de convidar a la quietud, a la pau i a la vegada esdevenir símbol de riquesa i poder.³

---

² A la vegada es cita a C. Cantarellas (1981) i a la informació recollida de Reynés (1918-19).

³ Vegeu tesi doctoral de Manuela Domínguez Ruíz *La colección de escultura clásica del Cardenal Despuig en Palma de Mallorca*. 2015. UAB.

Imatges dels cordòfons, atributs d'Apol·lo i les muses
(Fig. 1 i Fig. 2).

Fig. 3 i Fig. 4.

La primera imatge (fig. 1) representa part de l'escalinata monumental que presideix els jardins. S'observa la imatge dels lleons a l'esquerra i més amunt s'aixequen les columnes amb tests a sobre. A la part superior central de l'exedra, rematada per columnes, sobresurt la figura d'Apol·lo amb la lira que presideix el conjunt. A la part inferior d'Apol·lo se situa una font en forma de petxina de test que forma part de la base i que acull la figura principal.

L'altre exemple (fig. 2) representa la musa Euterpe tocant un cordòfon, possiblement una cítara o una lira amb caixa. La musa sosté l'instrument amb les dues mans en actitud de tocar-lo. L'escultura exempta de la musa està sobre una base quadrada. A la part superior i inferior de l'escultura es representen dos caps de lleó. Les figures següents 3, 4, 5 i 6 mostren el detall d'aquestes escultures i els instruments musicals. A la figura 3 podem veure Apol·lo dret, despul·lat, només un tall de roba li cobreix part de l'espatlla i el sexe. Manté una postura un poc forçada, el cos dibuixa la forma de essa, una mà descansa al maluc mentre l'altra sosté la lira. A la figura 4 veiem el detall del cordòfon, del qual només en queden les restes del perfil. De la lira, en part mutilada, deduïm que era un instrument amb base, doble motllura en els braços i una ornamentació interior visible només en una part. Imaginant l'altre braç de la lira i pensant en una forma simètrica, que sol ser comú en aquests tipus d'instruments, podem deduir que el cos del cordòfon tindria forma

de u. Seria d'un diàmetre menor a la part superior, des d'on s'estendria el travesser. Verticalment s'hi articularien entre cinc i set cordes entre la base i el travesser.

La figura 5 mostra la musa Euterpe de cos sencer, vestida amb túnica d'estil clàssic. En el cap porta corona de fulles de llorer (un dels atributs d'Apol·lo, ara ornamentant la musa). En el detall (fig. 6) s'observa parcialment el cordòfon, ja que un dels braços impedeix veure'l en totalitat. La part inferior de la caixa de ressonància presenta una forma trilobulada i un cercle en el centre. L'instrument consta de cinc o sis cordes. A la part superior de la lira, un travesser recte delimita les cordes que s'estenen de forma vertical. Per la posició de la mà dreta de la musa sobre l'instrument deduïm que toca les cordes amb el polze.

Una vegada feta la descripció formal dels personatges i dels seus atributs, anem a veure què representen la lira, Apol·lo, les muses, i l'al·legoria.

La lira: La lira és el símbol de la unió harmoniosa de les forces còsmiques i a la vegada representa la relació entre la terra i el cel per la seva pròpia estructura (Cirlot, 2004, p. 286). La lira és un instrument màgic que encanta, fascina i sedueix en mans d'Orfeu. Cooper (2004, p. 106) apunta que la lira simbolitza l'ordre que hi ha en el cosmos. Quan l'instrument consta de set cordes es corresponen amb el nombre dels planetes de l'univers. Altres estudis sobre la simbologia d'aquest instrument fan referència a l'harmonia que expressa l'amor i s'identifica, en general, amb el bon enteniment entre les persones (Revilla, 2007).

Fig. 5 i Fig. 6.

La lira també forma part dels mites i de la cultura grega, prou conegut és el mite d'Orfeu i el poder seductor de la seva música. Veiem com es manifesta el contingut simbòlic d'aquest instrument també a través de Plató (a Fedó) i altres filòsofs.

La lira apareix com un element persuasiu, tranquil·litzador i educatiu, estaria vinculada a la lluita entre els contraris. També, relacionada amb l'arc, la lira tindria connotacions cruels i de venjança.⁴ Quan parlem de música i ens referim a la importància de les relacions numèriques (proporció, harmonia, a Pitàgores), constatem com el concepte de la música a través de la lira s'amplia i es transforma en poder sanador amb la finalitat ètica de purificació i salvació (Castelo, 2019, p. 47-59).

Quant al significat simbòlic de la lira en un estudi sobre l'instrument funerari era vist per Vergara Cerqueira (2013, p. 145) com a símbol del trànsit entre la vida i la mort, com un element de ritual i ofrena. En aquest sentit també coincidia amb el significat simbòlic que Cooper i Cirlot (2004) donaven a l'arpa. Per altra banda, Jordi Ballester (2015, p. 68-69) referint-se a un mosaic que apareix a la façana del Palau de la Música en el tema de l'Orfeo català i el seu estendard, també constata que la simbologia de la lira és l'evocació de la música, és a dir, un instrument que des de l'Antiguitat representa simbòlicament el poder i la capacitat sobrenatural de la música. L'autor ens remet a un article de Rostirolla (2010), on es fa visible la importància de l'instrument a l'època antiga a través de les figures d'Homer, Orfeu i les muses.

La lira i l'arpa també són cordòfons evocadors de la poesia vuitcentista i resulten uns elements inspiradors que s'associen a la seducció, a l'amor i al tema místic, d'aquí que es puguin relacionar amb dues estètiques distintes que es donen en el segle XIX. Per una part, l'arpa evoca el romanticisme cristià-medieval i la lira connecta amb la mitologia neoclàssica (Nicolás, 1993, p. 235-238). De fet, és interessant veure la relació que s'estableix a partir d'unes pintures de diferents autors francesos (Ingres, Gérard, Girodet), on apareix Ossian, el mític personatge, arpista de la llegenda d'origen celta. En el mateix article, es vincula l'instrument amb el tema romàntic del nacionalisme. Per altra part, L'autora associa l'ús de l'arpa als àngels i al tema religiós; en canvi, la lira i la cítara van lligades a personatges mitològics i al·legories grecollatines paganes.

En una representació de Rubens i centrada en el mite d'Orfeu es mostra un model de lira allunyat del model clàssic de *lira chelys*. El model que representa Rubens el podríem associar a un tipus d'instrument relacionat amb les lires representades en l'heràldica renaixentista o barroca. Tanmateix, i en paraules del mateix autor, l'instrument té un caràcter mitològic, i la reconstrucció d'una ficció només

---

⁴ A la *Ilíada*, Aquil·les es mostra cruel i venjatiu amb Hèctor, però a la vegada és capaç d'acompanyar-se amb la lira i delitar-se amb la música a través del cant i de l'instrument. Podem constatar l'oposició entre els contraris: duresa, fermesa, còlera – serenitat, dolcesa, tendresa. [...] El retrat homèric d'Aquil·les és el d'un jove de gran bellesa: cabell ros, ulls desperts i veu poderosa. No coneix la por i la seva passió és la lluita. És violent i sobretot estima la glòria. Però el seu caràcter també és dolç i quasi tendre. És músic, sap mitigar les preocupacions amb la lira i el cant [...] (Grimal, 1984, p. 43).

Fig. 7 (a dalt, a l'esquerra).

Fig. 8 (al costat).

Fig. 9 (a dalt, a la dreta).

podrà conduir a una altra ficció, bella però incerta (Blecua Morales 2012, p. 27-28). Recollim aquesta idea amb la intenció de demostrar que més que l'aspecte formal dels cordòfons, interessa la significació simbòlica.

Alguns escrits del segle V mencionen la lira relacionada amb activitats escolars. En general, segons aquests escrits antics, la lira simbolitzava l'educació, i cantar acompanyat de la lira propiciava el sentit de la justícia, la moderació i el coratge. L'instrument també simbolitzava l'amor i la passió, ja que Eros es representava sovint amb una lira. En altres ocasions, en les descripcions de les muses quan apareixen portant diferents instruments, si l'atribut és la lira, s'interpreta com a símbol de la inspiració creativa.

Apol·lo: Parlar d'Apol·lo és parlar de mites. A l'antiguitat els mites eren les llegendes que es contaven i es transmetien sovint oralment a través de generacions. Eren relats sobre l'univers, sobre la natura, al·legories que intentaven explicar i a vegades justificar situacions o conflictes que succeïen a la realitat. Les fonts clàssiques a les que sovint ens remetem quan parlem dels mites són Homer (VIII aC), Hesíode (VIII aC), Virgili (70-19 aC) i Ovidi (43 aC-17 dC).

Al déu Apol·lo se li atribueix la mateixa significació que al sol, des del punt de vista simbòlic i espiritual. El nom procedeix d'Apoliό que significa «el fons del lleó» i expressa la profunda relació del sol amb el signe zodiacal de lleó (Cirlot, 2004, p. 87-88). Apol·lo era fill de Zeus i Leto i va néixer en una illa estèril anomenada Ortigia. Zeus li va regalar una mitra d'or, una lira, i un carro estirat per cignes. Són moltes les aventures i llegendes que parlen d'Apol·lo i de les batalles que lliurà fins a apoderar-se de temples i santuaris (Grimal, 1994, p. 35). Apol·lo es representa com un déu molt bell, alt i ben plantat, de fet, va tenir molts amors amb nimfes i mortals, tant homes com dones. Un dels mites més populars fa referència a Apol·lo i Dafne, i la història és la següent:

El déu, orgullós d'haver derrotat a la serp pitó, se'n va riure d'Eros que, enfadat, el va ferir amb una fletxa per la qual ell, Apol·lo, es va enamorar de Dafne. En canvi, a Dafne, l'encanteri li va produir l'efecte contrari. Un dia Apol·lo perseguia Dafne desesperadament i quan estava a punt d'agafar-la, aquesta va demanar ajuda al seu pare que la va convertir en un llorer. Ovidi explica aquesta metamorfosi en detall a la seva obra.⁵

Això no obstant, la gesta més interessant per la relació amb la música és la història d'Apol·lo, Hermes i Màrsies. Mentre Apol·lo feia de pastor i cuidava els bous, Hermes li va robar els animals, però Apol·lo va quedar tan impressionat per l'habilitat que demostrava Hermes amb la flauta que el déu li va regalar els bous a canvi de l'instrument. Màrsies, el sàtir, havia trobat una flauta que no interessava a Atena perquè li provocava un aspecte desagradable deformant-li la fesomia de la cara. Marsias va desafiar Apol·lo amb la pretensió que ell era millor músic amb la flauta que el déu amb la lira. Apol·lo va guanyar el desafiament i ell mateix va escorxar Màrsies després de penjar-lo d'un pi (Grimal, 1994, p. 37).

Com a déu de la música i de la poesia, Apol·lo era representat en el Parnàs, des d'on presidia els concursos de les muses. El llorer era la planta apol·línica per excel·lència, tot i que les funcions i els símbols que el representen són molt nombrosos. El déu va ser adoptat per Roma pel seu poder sanador amb motiu d'una epidèmia (Revilla, 2007, p. 46). Ens trobem una vegada més amb la màgia de la curació a partir dels poders de la música. Apol·lo, Orfeu i el rei David són tres personatges que, a través dels seus atributs, l'arpa o la lira, desenvoluparen aquest poder terapèutic.

---

⁵ Veure informació i referències a l'enllaç següent: <<http://cv.uoc.edu/annotation/23e188b1fbc41b7844fec5fcb64cdd83/525556/PID_00229538/modul_2.html>> Consultat el 15 d'abril del 2021.

La iconografia relacionada amb el déu és complexa, ja que els atributs que l'identifiquen són variats: la lira, l'arc i les fletxes, el tríode, els cignes, la corona de llorer i alguna vegada, el delfí. Com a músic, els primers testimonis els trobem a la Grècia arcaica, tant en solitari com en companyia de les muses. Això no obstant, la iconografia d'Apol·lo i les muses es va consolidar en el període clàssic i la ceràmica pintada va esdevenir el suport idoni per a les representacions d'aquestes divinitats (Rodríguez López, 2013, p. 469-470).

A Mallorca podem contemplar dos exemples del déu Apol·lo, un en els jardins de Raixa, com ja hem exposat, que a la vegada forma part del conjunt escultòric amb les muses constituint *l'Al·legoria de la música*. I l'altre, *l'Apol·lo* del Parlament de les Illes Balears a Palma (fig. 7). En ambdós casos el déu està representat amb la lira. En els jardins de Raixa s'adopten els valors simbòlics del conjunt arquitectònic. L'escultura al servei de l'estructura dels jardins forma tot un discurs on es perfila l'afirmació del poder senyorial en un context pagès i com a espai destinat a la contemplació i retrobament de l'ésser amb la natura, configurada per les muses i el déu Apol·lo (Roman, 2005, p. 199).⁶

L'Apol·lo del Parlament, tot i formar part d'un conjunt ornamental es representa amb la corona de llorer, símbol de glòria, de victòria i èxit, i la lira com atribut a la mà esquerra. Les figures 8 i 9 representen Apol·lo en altres llocs fora de Mallorca. Tots ells porten la lira com a atribut, també a la fig. 8 veiem els cignes que formen part de l'escena. En cap cas es nota una intenció d'interpretar música amb l'instrument per part d'Apol·lo. La lira passa a ser un objecte decoratiu, un atribut associat al personatge.

Muses: Les muses eren les nou filles de Júpiter i Mnemòsine i són conegudes amb els noms de Clio (musa de la història), Euterpe (musa de la música), Talia (musa de la comèdia), Polímnia (musa dels himnes i de la geometria), Melpòmene (musa de la tragèdia), Terpsícore (musa de la dansa), Èrato (musa de la poesia lírica), Urània (musa de l'astronomia) i Cal·líope (musa de la poesia èpica). Solen estar representades per dones joves i belles formant un seguici encapçalat per Apol·lo en el Parnàs, la seva residència habitual (Revilla, 2007, p. 420). Les muses ostenten el pensament en totes les seves formes, atorgant eloqüència, saviesa i dolcesa. Poden ser interpretades de tres formes diferents: en sentit abstracte com a imatge simbòlica del do profètic, de fet simbolitzen entusiasme, inspiració i facultat poètica. La segona accepció seria la concreta, és a dir, les muses són imatge de la poesia, la música, etc. I la darrera interpretació fa referència a les muses concebudes com a personificacions i considerades, llavors, divinitats (Rodríguez López, 2004, p. 467-468). Alguns estudis concreten l'origen del culte a les muses a la seva estreta relació amb la natura,

---

⁶ Vist a: <<file:///C:/Users/Usuario/Downloads/Dialnet-ElsJardinsDeRaixa-2701358%20(1).pdf>> de 31 de maig del 2021.

ja que en la seva forma més primitiva foren nimfes de les muntanyes, de les aigües, i dels cursos fluvials. El culte de les muses es va anar estenent per tota Grècia, tot i que va ser molt important a Delfos, on les analogies de les seves funcions amb algunes de les del déu Apol·lo s'anaren fusionant. El nombre de muses, tot i que ja hem dit que eren nou, pot variar en funció de la font, per exemple a Lesbos se'n coneixien set i en altres tradicions n'apareixen quatre. A l'època hel·lenística es va desenvolupar molt més artísticament el tema de les muses, i es va generalitzar la idea que cada una de les nou muses fos considerada com a patrona de la inspiració dels poetes. Per altra part, és abundant la iconografia referent a les muses en l'art romà, en canvi es dona un gran buit iconogràfic a l'edat mitjana. En referència a la recerca de la inspiració en el Renaixement italià del segle XVI i de la relació amb les muses, veiem com Èrato, musa de la poesia lírica i les cançons, també té com a atribut la lira. Les representacions de la lira o el llaüt, així com Cupido amb la torxa a la mà, serien símbols de la poesia i de la música (Zwilling, 2015). De fet, en el Renaixement i en el context del pensament humanístic, assistim al retorn del gust per la temàtica mitològica i tornem a veure gravats i pintures que fan referència al tema, aquesta tendència o recuperació continuarà fins als nostres dies.

La relació entre Apol·lo i les muses s'assenyala a l'*Himne Homèric a les Muses i Apol·lo* i també a la *Ilíada* (I, 602), en què es cita la lira tocada per Apol·lo i el cant de les muses.⁷ Un dels primers exemples iconogràfics en què apareixen els noms identificant les muses, el trobem a la ceràmica François al Museu Arqueològic de Florència. Justament amb aquest exemple en què també apareixen déus i deesses es veu la importància de l'art de la música entre els grecs en el marc de les celebracions matrimonials, així com en altres aspectes de la vida social (Rodríguez López, 2004, p. 470-484).

Un exemple de la representació de les muses portadores d'instruments musicals s'observa en les escultures del Palau de la Música de Barcelona. Entre els instruments figuren arpes, lires, *kithares*, (anomenada indistintament *lyra*, *kithara* o *rota*). Mentre que la *lyra* o *rotte* fa referència a la música alemanya, altres instruments, com la *kithara* o *lyra*, evocarien la música tradicional de l'est de l'antiga Grècia, on les quatre cordes de l'instrument ens remetien al tetracord que és la base de l'escala musical (Cazurra, 2002, p. 116-126).

A més de les muses representades a Raixa, a l'illa es localitzen altres exemples com les que apareixen a les pintures d'Anckermann (fig. 10) i les representades en el sòtil del teatre principal de Palma, de F. Cagé (fig. 11).

Els cordòfons dels exemples mallorquins són instruments poc comuns, sobretot per les seves característiques formals, ja que cap d'ells s'assemblen entre si. Mentre que la musa Euterpe toca una arpa oberta (fig. 10), la musa representada en el sòtil

---

⁷ Vist a: <<<https://detroiaaitaca.wordpress.com/himnes-homerics/himne-homeric-xxv-a-les-muses-i-a-apol%C2%B7lo/>>> a 18 de maig de 2021. Himne XXV. També a la traducció de J. Maragall (1913).

Fig. 10 (a dalt, a l'esquerra).

Fig. 11 (al costat).

Fig. 12 (a dalt, a la dreta).

del teatre principal de Palma sosté un cordòfon del tipus de la lira, únic de moment a Mallorca. La musa representada a la fig. 12 toca una lira de caixa, cordòfon similar a alguns que apareixen en la iconografia europea i que tampoc és comú a Mallorca.⁸ En els següents exemples veiem com es representen diferents lires en mans de muses en el context europeu (Fig. 13⁹ i Fig. 14¹⁰).

Al·legories. El terme al·legoria ve de la paraula grega ἀλλή + ἀγορεύω que vol dir «parlar» + «un altre», és a dir, parlar d'alguna cosa.¹¹ Les al·legories són representacions gràfiques o artístiques, també imatges poètiques i literàries que simbolitzen una idea. Algunes vegades veiem en aquest treball que les al·legories es representen amb personificacions. Altres estudis apunten que l'al·legoria resulta una mecanització del símbol i la seva qualitat dominant arrela fins a convertir-se en signe (Cirlot, 1997, p. 46). De fet, algunes al·legories s'han anat construint de forma conscient amb finalitats escenogràfiques o literàries. A la Grècia clàssica veiem figures antropomòrfiques que representen al·legories que varen tenir diferents funcions. Aquesta

⁸ El detall pertany a una pintura al fresc d'un dels plafons d'una sala del Palau Vivot (Palma). L'escena fa referència a l'entrada a Babilònia. La pintura és de Giuseppe Dardanone (segle XVIII). Permis concedit pel propi P. de Montaner. Les figures 10 i 11 són del segle XIX.

⁹ Apol·lo i les muses. Heinrich Maria Von Hess (1826). Neue Pinakothek (Munich).

¹⁰ Mosaic de Musa amb lira, (s. I). Museu Arqueològic de Nàpols. (Fotografia pròpia).

¹¹ També vist en el *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana* de Joan Coromines i Vigneaux (1980-1991).

Fig. 13.

Fig. 14.

Fig. 15.

Fig. 16.

concepció després passà a Roma i d'aquí a totes les èpoques de la història. A l'edat mitjana s'usaven al·legories en literatura, sobretot en textos religiosos, encara que la novel·la al·legòrica per excel·lència podria ser *La Divina Comedia* de Dante.¹² Per això, es parla de lectura al·legòrica quan a un text li donem una significació oculta més enllà de la literal. En el pla artístic podem parlar d'al·legories quan una figura humana és substituïda per una idea o un concepte. Tot i que les al·legories no són símbols, pròpiament, es basen en un cert material simbòlic. Es podria dir que una al·legoria materialitza una idea abstracta. I donat que les figures humanes difícilment poden representar tanta abstracció, s'han anat creant els atributs que les acompanyen (Cirlot, 1997). Un atribut és un objecte que defineix o precisa el concepte d'al·legoria, poden ser objectes reals o convencionals amb la finalitat de donar a conèixer el personatge-al·legoria. D'alguna forma estan units a un sentit, a una significació, així podem veure representada l'al·legoria de la justícia a través d'una figura femenina que sosté una balança o l'al·legoria de la primavera manifestada en deesses, vegetació i efèbs o l'al·legoria de la música a partir de muses portadores d'arpes o lires i d'altres instruments musicals (E. Lorente, 2002, p. 375). Alguns estudis plantegen l'al·legoria com la personificació en forma, generalment, humana acompanyada d'atributs característics d'una virtut o vici, d'un ésser abstracte, col·lectiu o d'un resultat moral (Revilla, 2007, p. 27).

R. Anckermann evoca *l'Al·legoria de la música* (fig. 15) a partir d'una figura femenina, d'estil clàssic pels vestits que porta i perquè sembla talment una caritàide. A la part inferior de la imatge podem veure uns quants instruments, entre ells una lira. En aquest exemple els instruments formen part d'un conjunt musical, com si es tractés d'un trofeu instrumental. La lira i els altres elements del conjunt són el referent simbòlic que canalitza la idea de la música en una al·legoria personificada en una figura femenina (Fig. 15¹³ i Fig. 16¹⁴).

L'altre exemple també al·legòric de la música i del mateix autor, i ja vist anteriorment, es representa amb dos instruments procedents de cultures antigues: l'aulos i l'arpa oberta (fig. 11). Aquests instruments podrien simbolitzar la música entesa com a concepte genèric o idea globalitzadora.

Un antecedent clar d'aquest tipus de metàfora seria una de les al·legories musicals dels gravats catalans de la segona meitat del segle XVIII. En aquests tipus de gravats s'aprofundeix en els programes iconogràfics dels seguicis protagonitzats per divinitats on la figura d'Apol·lo amb el seu atribut, la lira, simbolitzaria poder i

¹² És interessant veure la tesi de Carlota Cattermole *La Divina Comedia a contrapelo. El dantismo alegórico de Peter Weiss* (2019). Vist a: <<<https://dialnet.unirioja.es/servlet/tesis?codigo=223295>>>. També les referències de Pau Vidal sobre J. F. Mira, vist a: <<<https://www.joanfmira.info/general/calaix.php?id=206>>> l'11 de març del 2021.

¹³ *Al·legoria de la música* vista al Palau del rei Sanç de Valldemossa. (Fotografia pròpia).

¹⁴ Relliu de la façana de l'Arxiu del Regne de Mallorca. Palma. (Fotografia pròpia).

Fig. 17.

grandesa, és a dir, l'exaltació de la monarquia. Al costat d'Apol·lo també es representen les muses per tal de destacar alguns aspectes d'interès i contextualitzar el tema mitològic (Esteve, 2012, p. 53-60). De fet, l'Apol·lo d'Anckermann pertany a un programa iconogràfic similar, però en aquest cas, l'objectiu era decorar parets i sostils d'un saló de ball que estava destinat al gaudi de la burgesia. Amb aquesta temàtica, l'artista podria haver volgut simbolitzar l'opulència, la riquesa i el benestar d'una classe social privilegiada.¹⁵

Un altre exemple on l'escultura està al servei de l'arquitectura és la representació de l'*Al·legoria de la música* en el relleu d'un medalló a la façana de l'edifici de l'Arxiu del Regne de Mallorca a Palma (fig. 16). Una figura femenina sosté una lira amb les dues mans, on es pot llegir la paraula «Música», a la part superior de la imatge. Estaríem davant una altra al·legoria de la música. En aquest cas, per si la representació de la lira no fos suficient, l'autor va voler deixar ben clara l'al·legoria amb la inscripció.

El programa iconogràfic musical de Raixa estudiat per Carbonell (2004) suggereix que el promotor del conjunt escultòric de Raixa volgué recrear una concepció apol·línica del cosmos a través dels jardins d'aquesta possessió. La idea inspiradora

¹⁵ Les *Al·legories de la música* de R. Anckermann decoraven els murs, llunetes i tondos del sostre a la sala de ball de l'antic *Círculo Mallorquin* de Palma. Avui dia és seu del Parlament de les Illes Balears i el que era la sala de ball ara és l'hemicicle dels parlamentaris. Les imatges han estat cedides pel Parlament de les Illes Balears.

d'aquest tema mitològic s'havia popularitzat molt entre els gravadors del segle XV, Guillaume le Signerre (actiu a Milà entre 1496 i 1523), per exemple, va imprimir un dels llibres de Franchino Gaffurio (1496) il·lustrant el frontispici amb les muses i planetes, tots ells presidits per Apol·lo. L'escalinata apol·línica de Raixa, apunta Carbonell (2004, p. 66-67), «... simbolitza el fluid vital i vibrant d'una activitat còsmica representada pel so descendent dels brolladors d'aigua on cada replà seria un nivell celestial que correspon a una escala musical i a un so concret». Apol·lo i les muses en els jardins de Raixa són el resultat d'aquesta connexió entre la música i l'art, on a través d'aquestes disciplines, l'escultura i l'arquitectura, es representa *l'al·legoria de la música*.

Conclusions

L'Al·legoria de la música a Raixa es presenta com un cant als ideals clàssics a través d'unes escultures que es relacionen amb la mitologia. La significació simbòlica que destil·len ve donada pel contingut sintàctic dels mateixos personatges i dels seus atributs. El sentit ascendent de l'escalinata connecta l'espectador amb un ideal espiritual superior que es dirigeix cap a Apol·lo. El déu que simbolitza el poder, la bellesa, la profunda relació amb el sol i el rerefons terapèutic de la música que emana de la seva lira, presideix el punt més àlgid. En el trajecte, la cort de muses, que abans eren nimfes de la natura, de les aigües i les muntanyes, estan en simbiosi perfecta amb el paisatge. Les muses amb la lira, que tenen el do profètic, que són capaces de transmetre entusiasme, imatges de la música i de la poesia, guien l'espectador i l'inspiren. L'instrument musical uneix les forces còsmiques de la relació que es dona entre el cel i la terra. La lira com a símbol de l'ordre en el cosmos, símbol d'entesa, de concòrdia, tranquil·litzadora, és l'atribut principal. El descens per l'escalinata és un retorn a la terra, a l'origen, al que és efímer i mundà. L'espai escenogràfic marca un clima assossegat i de pau que ve marcat per l'entorn natural. En resum, tot un catàleg de propostes estètiques del qual els propietaris de la finca desitjaven gaudir i segurament transmetre a generacions futures.

Referències bibliogràfiques

- ALENYAR, M. (1996). Ricard Anckermann i la música. *II Jornades musicals capvuitada de Pasqua. II Trobada de documentalistes musicals*. Inca: Fundació ACA.
- BALLESTER, J. (2015) «Música e identidad en el arte modernista catalán. El Orfeo català y el mosaico de la Festa de la música». UAB.
- BLEUCA MORALES, S. (2012) *La lira en el mito de Orfeo y Eurídice. Un análisis crítico de la lira en la iconografía musical de Pedro Pablo Rubens*. Màster. Universidad Rey Juan Carlos.

- CANTARELLAS, C. (1977-1978). «Raixa, una ampliació de la idea de la villa italiana en Mallorca». *Mayurka: Revista del departament de Ciències històriques i teoria de les Arts*. N. 17, p. 79-83.
- CANTARELLAS, C. (2005). *La pintura a les Balears en el segle XIX*. Edició Documenta, 99.
- CANTARELLAS, C. (1979). «Una aproximació a la pintura mallorquina del segle XIX i su entorn». *Revista d'estudis històrics*.
- CARBONELL, X. (2004). *La imatge de la música en les Illes Balears*. Palma: José J. de Olañeta.
- CASTELO, L. (2019). *La lira como mito y símbolo en la antigua Grecia*. Màster. Universitat Politècnica de València
- CAZURRA, A. (2002). «The symbolism of the Muses of the Palau de la Música Catalana». New York: *Music in Art*, p. 116-12.
- CIRLOT, J. E. (2004) *Diccionario de símbolos*. Madrid, Siruela.
- COOPER, J. C. (2004). *Diccionario de símbolos*. Barcelona: Ediciones Gustavo Gili.
- DOMÍNGUEZ, M. (2015). *La colecció de escultura clàssica del Cardenal Despuig*. Tesi doctoral. UAB.
- ESTEBAN LORENTE, J. F. (2002) *Tratado de Iconografía*. ISTMO.
- ESTEVE, V. (2012). Les al·legories musicals en l'edició impresa de la màscara reial: nous models iconogràfics en els gravats catalans de la segona meitat del segle XVIII. *Revista catalana de musicologia*, n. 5, p. 53-69.
- FUSTER DE ESPAÑA, M. (2012-13) *Dissenyar i desenvolupar rutes culturals per la Serra de Tramuntana: Els jardins de Raixa, Alfabia, Sa Granja*. [Memòria del treball de final de grau] UIB.
- GARCIA GUAL, C. (1997). *Diccionario de mitos*. Planeta.
- GRIMAL, P. (1994). *Diccionario de mitología griega y romana*. Paidós.
- LLABRÉS, J., PASCUAL, A. (1990) *Jardines de Mallorca*. 2 vol. Olañeta, Editor.
- MOREY, A. LLABRÉS, J. PASCUAL, A. «Les tècniques per a l'aprofitament de l'aigua a les possessions mallorquines (segles XVII-XIX)». *Estudis d'Història Agrària* n. 23, p. 117-136. UIB.
- NICOLÁS, D. (1993). «Hipòtesis sobre la utilització iconogràfica de la lira y el arpa en las artes plàstiques en el segle XIX: Neoclasicismo y Romanticismo cristiano-medieval». *Verdolay. Revista del Museo de Murcia*, p. 235- 238.
- RODRÍGUEZ LÓPEZ, M. I. (2004) «Iconografía de Apolo y las Musas en el arte antiguo y su pervivencia en el arte occidental». *Cuadernos de Arte e iconografía*, p. 445-487.
- ROMAN, J. (2005). «Els jardins de Raixa». BSAL 61, p. 197-212.
- ROSTIROLLA, G. (2010) «Pier Leone Ghezzi disegnatore di antiche lire: Un excursus tra antiquaria, organologia, musicografia e mito» *Music in art*. Vol. 35, p. 157-199. New York.
- RIPOLL, L. (1954). *Raixa y el cardenal Despuig*. Panorama Balear, Palma.
- SALVÀ, J. (1964). *El Cardenal Despuig*. Imprenta Mn. Alcover, Palma.
- VERGARA, F. (2013). «A temàtica musical na iconografia dos lekythoi de fundo branco. Simbolismos funerarios de la lyra, do barbitos e da phorminx». Universitat de federal de Pelotas-Brasil.
- ZWILING, C. (2015). In search of the Muses' inspiration- Researches on the Muses in 16th century Italian musical iconography. University of Sao Paulo <<file:///C:/Users/Pc/Downloads/InsearchoftheMuses-ArticlepublishedbyLUTEZINE.pdf.>>.

BUNYOLA, FITA A FITA, AMB ELS CINC SENTITS

JOAN CARLES PALOS NADAL

Introducció

Bunyola és un municipi de la Serra de Tramuntana i punt de partida d'alguns dels principals recorreguts senderistes de Mallorca. Envoltada d'espais encisadors, la vila neix, creix i estén els seus dominis a recer de la Comuna, la serra d'Alfàbia i el massís del Teix. Muntanyes emblemàtiques i de molta nomenada que fiten l'espai per on s'ha anat construint al llarg dels segles un paisatge cultural, Patrimoni Mundial, del qual celebrem enguany el desè aniversari del seu reconeixement per part de la Unesco.

Però anar d'excursió és molt més que sortir a caminar a la muntanya, és viure una experiència –un acte de vida– que l'hem de gaudir amb amor respecte i molt de seny. En aquest sentit, cada vegada que construïm una nova ruta, mentalment o sobre el paper, que ens permeti assaborir a peu, passa a passa, fita a fita, aquest paisatge cultural i el seu patrimoni natural, estam enfilant continguts que són presents en aquest entorn. Construïm el relat de la passejada/caminada que configurarà l'essència i motor de l'experiència que anam a viure.

El patrimoni etnològic és el primer element a tenir en compte. Són els camins, marjades, fonts, síquies, aljubs i safareigs, sitges i ranxos, forns de calç i cases de neu, barraques de roters i corrals pel bestiar. Tot plegat, la primera i més important empremta humana sobre el paisatge que ens parla de la conquesta del territori, dels seus usos i de l'aprofitament dels recursos naturals. És el paisatge cultural.

Després vindran les cases de possessió i –més endavant– les viles, evolució de les velles alqueries i rafals de l'edat mitjana, al voltant dels quals s'organitzava la vida social, econòmica i religiosa. Finalment, les tradicions, llegendes i rondalles, béns patrimonials immaterials que generen vincles afectius amb l'entorn totalment incorruptibles i que ens ajuden a seguir el procés d'humanització dels espais naturals i la construcció d'espais culturals.

Tot el municipi de Bunyola, inclosa la veïna vall d'Orient, esdevé un referent en aquest sentit. El camí de Raixa, antiga via de comunicació amb Valldemossa; el camí vell d'Orient pel pas des Grau i els Penyals d'Honor, punt més alt de la Comuna de Bunyola; la Talaia de Cals Reis i el seu misteriós altar cerimonial; les enigmàtiques creus del puig de Can Llenderina; les Tres Maries (els puigs de la Gubia, de Son Nasi i de Son Poc) en són alguns exemples.

La següent comunicació vol il·lustrar aquest relat del caminar al voltant de Bunyola, fita a fita, amb els cinc sentits. De cadascuna de les rutes esmentades, analitzarem i posarem en valor tots els indicadors que fan d'elles les vies principals per entendre la història del municipi. Perquè, tanmateix, caminar és la manera genuïna de conèixer l'entorn i de relacionar-nos amb les persones que l'habiten.

Caminar és la nostra manera de mesurar el temps i l'espai. Els nostres sentits són com a cinc canals d'informació en obert i gratuïts, les 24 hores del dia i els 365 dies de l'any. No hi ha TDT al món que ens informi més i millor que els nostres propis sentits. Descobrim l'entorn a través dels sentits. Veiem, oloram, escoltam, palpam, degustam... aprendre a valorar allò que els sentits ens informen ens fa millors persones.

Per què caminam?

Ho hem dit abans, perquè sortir d'excursió és molt més que anar a caminar per la muntanya. Trescar o caminar per la muntanya és un acte de vida, lliure i ple de sentit. Però el paisatge s'ha de veure i sentir, perquè és cultura i patrimoni. Una experiència que s'ha de viure caminant, per la passa i la mirada, fita a fita i amb els cinc sentits.

Aquests conceptes són en essència la base de Fita a Fita –senderisme cultural i familiar–, una iniciativa dirigida a promoure el coneixement de l'entorn natural i paisatgístic amb amor, respecte i seny. Perquè el paisatge és patrimoni de totes i tots. Tothom té el dret de gaudir d'ell com també tenim l'obligació de tenir cura d'ell.

Per què caminam? Què ens aporta? Com aprenem a llegir el paisatge? Com preparam els itineraris? de quina manera fem la recerca de continguts i com els ubicam a l'espai? De quina manera traçam les rutes i com generam les experiències?

Aquestes són algunes de les qüestions que planegen sobre la celebració del desè aniversari de la Serra de Tramuntana – Patrimoni Mundial. Cal reflexionar sobre l'art de caminar i de fer camí sobre un àmbit territorial on s'ajunta allò real i allò imaginari, l'espai viscut i l'espai imaginat. La Serra és un paisatge (cultural) que s'ha de viure i sentir, una experiència transgeneracional, passa a passa, fita a fita.

Trescar, caminar... la manera genuïna de conèixer l'entorn i de relacionar-nos amb les persones amb qui compartim aquest entorn, que és paisatge i que és cultura.

Què ens aporta? Coneixement i experiència

En aquest període de temps que ens ha tocat viure des del 14 de març de 2020 ençà, són moltes les coses sobre les quals hem reflexionat. Una cosa ben diferent és si els pensaments derivats d'aquestes reflexions els hem entès i, més important encara, si els hem aplicat.

Una de les coses que més hem comentat i que més ens ha cridat l'atenció és que durant el confinament CAMINAR/PASSEJAR esdevingué en si mateix un acte de llibertat com mai abans l'havíem sentit o experimentat. Mai abans no s'havia vist tanta de gent caminant, primer pels carrers i camins del mateix municipi, després per la muntanya; i mai no s'havia venut tantes botes i equipament de muntanya com durant la pandèmia.

I en aquest caminar, fora cotxes i amb una atmosfera molt més neta del que acostuma a ser habitual, vàrem tornar a prendre consciència del territori, del medi ambient, de l'entorn urbà en contraposició al natural, del món, en definitiva, de la seva fragilitat i de la necessitat que tots hi tinguem cura.

«Crec que és important esquinçar soles de sabata amb la mirada atenta.»
Cosme Aguiló i Adrover (Santanyí, 1950).

El filòleg santanyiner té clar que l'exploració i coneixement del territori no es pot fer d'altra manera que no sigui a peu, esquinçant soles de sabata, amb la mirada atenta i tots els sentits, els cinc, a ple rendiment, per ser capaços de sentir l'experiència del paisatge.

Els cinc sentits –vista, oïda, olfacte, gust i tacte– són cinc canals en obert i gratuït que ens aporten informació les 24 hores del dia. Una experiència sensitiva que hem de ser capaços de traduir-la en coneixement.

Aquest és el secret del caminar, amb la mirada atenta i els cinc sentits, conscients de la nostra acció, aquesta és la seva essència i raó de ser. D'altra manera, és una manera de desplaçar-se per l'espai aleatòriament i sense sentit.

L'art de caminar, l'art de fer camí

Hi ha un art, una manera de fer alguna cosa a partir d'unes regles, d'uns patrons. Però hi ha un art de caminar i de fer camí?

A partir de la meua experiència a «Fita a fita» com a promotor i guia d'activitats de senderisme cultural orientades a famílies i centres escolars, sempre he tingut clar que cada itinerari, cada caminada, ha d'esdevenir necessàriament una experiència.

La Serra de Tramuntana és el marc i la Ruta de Pedra en Sec l'instrument que ens permet desenvolupar-ho. Com ho fem? Quins elements ens ajuden a elaborar els nostres plans, a construir l'experiència?

- Tot comença amb la recerca de continguts i la seva ubicació a l'espai físic;
- seguim amb el traçat de la ruta que ens permet identificar-los i organitzar-los;
- un cop acabat, tenim l'experiència a partir de la qual establir lligams afectius;
- viure i sentir el paisatge, llegir el gran llençol del territori.

A través de cada ruta i itinerari interpretam el relat escrit sobre el gran llibre de la naturalesa, dibuixat sobre el gran llençol del territori, que ens informa de segles d'ocupació humana sobre aquest espai físic, de les solucions adoptades per al seu control i domini, de l'explotació dels recursos naturals i de la lluita per a la supervivència personal i col·lectiva.

«No hi ha llibre més instructiu ni d'estampes més hermoses com la senzilla observació de la naturalesa.» Arxiduc Lluís Salvador (*Somnis d'estiu ran de mar*).

Un àmbit territorial on s'ajunta allò real i allò imaginari, l'espai viscut i l'espai imaginat. La Serra –com la resta del territori insular– és un paisatge (cultural) que s'ha de viure i sentir, una experiència transgeneracional.

Traçam línies imaginàries sobre el paisatge que ens permeten anar enfilant els continguts que donen sentit a la ruta i a la nostra caminada. Aprenem a llegir el gran llibre de la naturalesa, identificar el seu patrimoni i cercar les històries que refermen la nostra relació afectiva amb l'entorn. Tenim els ingredients, però cal cuinar-los acuradament i a foc lent. Ho fem a través dels seus accidents geogràfics –el relleu natural– i la toponímia/microtoponímia que l'identifica i ens informa d'una part del procés d'humanització del territori, dels conjunts etnogràfics –usos de l'espai i establiment humà– i de les històries i llegendes –patrimoni immaterial/cultura popular– que han generat al llarg del temps.

«Una passejada sempre és plena de fenòmens que val la pena veure i sentir.»
La Passejada (1917), Robert Walser (1878-1956).

El paisatge és un constructe de la nostra imaginació a partir de la mirada. Ho deixa clar l'escriptor suís Robert Walser en el seu assaig *La Passejada*. Caminar és quelcom creatiu, ens motiva, i a més és ple d'experiències que ens fa bullir l'ànima.

El paisatge és de domini públic: tots tenim el dret de gaudir d'ell, però tots tenim també l'obligació de tenir-ne cura. I aquest és un dels elements clau de la celebració de la declaració de la Serra com a Patrimoni de la Humanitat.

«La Serra de Tramuntana és el resultat de l'aprofitament intens dels recursos d'un territori abrupte i complicat desenvolupat per les diferents cultures que s'hi han anat succeint, des de la prehistòria fins a l'actualitat. Per aquest motiu, representa un vertader paisatge cultural que expressa la convivència harmoniosa entre la humanitat i el medi físic al llarg dels segles.»

D'aquesta manera és quan entenem que sortir d'excursió és molt més que anar a caminar per la muntanya. No és just un exercici físic, és un acte de vida i de llibertat.

«Caminar aporta sensació de llibertat. [...] En augmentar la velocitat, no sols s'escurça el temps, sinó també la percepció de l'espai. [...] Caminar és una activitat lenta.» *Caminant, pas a pas*, Erling Kagge.

No es tracta de caminar de qualsevol manera, es tracta de fer-ho de manera pausada. Les experiències que ens aporten els sentits han d'amarar bé en el nostre interior. És caminar a poc a poc, amb els cinc sentits.

És aquí on els que ens dedicam al senderisme cultural i, en general, al guiatge de grups pels diferents àmbits de la nostra geografia, hem de tenir clar que en tot això hi ha un art, una manera de fer alguna cosa a partir d'unes regles, d'uns patrons.

El paisatge s'ha de veure i sentir. S'ha de recórrer a peu, de manera pausada i amb els cinc sentits... Podem dir idò que hi ha un art de caminar i un art de fer camí!

Si me permeteu una anotació ràpida a tot això, vos contaré una anècdota. La primera crònica de l'ascensió a una muntanya la tenim en un text de Petrarca, gran poeta i geògraf medieval, una carta a la qual explica l'ascensió al Mont Ventoux, de 1912 metres d'altitud, el 26 d'abril de 1336. Conegut com el 'gegant de la Provença', el cim i tot el seu entorn és Reserva de la Biosfera.

Petrarca fa d'una anècdota biogràfica una al·legoria de la vida humana com a camí de perfecció: «Res més admirable que l'ànima». La lectura en el cim de les *Confessions* de Sant Agustí li destrossen la jornada: «Y van los hombres a admirar las cumbres de las montañas y las enormes olas del mar y los amplísimos cursos de los ríos y la inmensidad del océano y las órbitas de las estrellas, y se olvidan de sí mismos» (*La ascensión al Mont Ventoux*, Francesco Petrarca, La Línea del Horizonte Ediciones, 2019). Al contrari de Llull, que sent al cor tal dolçor com mai no l'havia sentida abans, Petrarca es penedeix del gaudi de la senzilla observació de la naturalesa. La mirada no és exempta de continguts morals, ètics i existencials de l'observador.

De cada vegada som més conscients que hi ha un art, una manera de fer segons unes regles... hi ha un art de caminar i una art de fer camí. I aquesta és el relat que ens interessa si de veritat volem viure i sentir el paisatge, gaudir de la passejada i fer de qualsevol excursió una experiència única i irrepetible.

«Fita a Fita. Senderisme cultural i familiar»

«Fita a Fita. Senderisme cultural i familiar» és una manera d'introduir les persones a l'hàbit saludable de caminar amb un valor afegit: viure l'experiència del paisatge cultural i del patrimoni natural. Tot plegat, a partir dels següents principis i valors:

– Entenent caminar com la manera més genuïna de conèixer l'entorn i de relacionar-nos amb les persones que l'habiten.

– Conscients que caminar, posar un peu davant l'altre per moure'ns a través de l'espai, és tal vegada l'empresa més perillosa que ens toca fer a la vida, braços estesos i mantenint l'equilibri, amb mil i una topades...

– Perquè... què és la vida sinó una travessa a peu llarga, «plena d'aventures i coneixences».

– El paisatge s'ha de veure i sentir, és cultura i emocions a flor de pell.

– Una experiència que es viu caminant, amb els cinc sentits.

I així ha estat des de l'any 2013 que vaig posar en marxa aquest projecte professional, molt personal i fonamentat amb la meva experiència al llarg de dècades de senderisme, seguint les passes del meu pare, Benigne Palos Vadell, al principi, i com a membre del Grup Excursionista de Mallorca, a partir de 1978. Una iniciativa que m'ha permès estendre la meva experiència i coneixement a la pràctica del senderisme cultural amb les famílies, centres escolars i instituts, a més d'institucions com la Fundació Mallorca Literària, Tramuntana XXI o el Consorci de la Serra de Tramuntana.

Fita a Fita es posava en marxa i prenia llum dels mestres Gaspar Valero i Tomàs Vibot, els quals obriren traça amb el senderisme cultural a la nostra illa a mitjans anys vuitanta. Es tractava d'una experiència inèdita a la nostra comunitat i que amb el temps han esdevingut una eina eficaç i imprescindible per entendre la història de les nostres illes a través d'una lectura acurada del paisatge.

Com a conseqüència de tot això vos present un petit relat referit a les creus de ferro que trobam al puig de Can Llenderina, un indret curiós a cavall entre els termes de Bunyola i Alaró. Una elevació discreta que s'alça sobre una emblemàtica possessió de la vall d'Orient, Son Bernadàs Vell.

El misteri de les creus del puig de Can Llenderina

En aquest caminar, recórrer a peu el territori, viure i sentir el paisatge, són moltes les qüestions que se'ns plantegen i els misteris que se'ns presenten. Resoldre'ls forma part intrínseca d'aquesta activitat, que és també una experiència.

Així idò som a Orient, un llogaret de muntanya integrat en el municipi de Bunyola i encastellat enmig d'una llarga vall que va del coll d'Honor al coll del Bosc, dins Comassema. Les aigües que aplega s'escolen pels torrents de Coanegra i de Solleric cap a la badia de Palma, el primer, i l'Albufera d'Alcúdia, el segon.

«Al segle XVI, els Cabot d'Orient posseïen un gran territori que integrava les possessions més tard conegudes com de Cals Reis, del Cabot àlies Rei, Son Garau, i Son Bernadàs, dels Cabot àlies Bernadàs.» (*Paisatges Literaris de Mallorca*, Gaspar Valero i Martí, J. J. de Olañeta, 2017).

Creu de Can Llanderina.

L'excursió neix a Orient mateix, des d'on seguirem els indicadors de la Ruta de Pedra en Sec (GR-221) en direcció al castell d'Alaró.

¡Oh, les masies d'Orient
 roges del sol qui tant les banya!
 La pau hi corre frescament
 com una font de muntanya.
 «Orient» (fragment), Bartomeu Guasp Gelabert, 1961

A la *Guia dels pobles de Mallorca*, editada pel Grup Serra i el Consell de Mallorca, en el fascicle dedicat a Bunyola (2002) hi trobam la següent descripció:

«A les cases que antigament es coneixien amb el nom de Son Bernadàs Vell (Sò Bernadaso, en el mapa del Cardenal Despuig de 1784), des de l'any 1981, funciona l'hotel l'Hermitage (en el Mapa General de Mallorca de 1958 hi figura com s'Hermitatge). Entre 1940 i 1980 fou residència de Sebastià Feliu de Cabrera. El 1966 s'hi beneí una capella per al culte catòlic bizantí, la qual estava sota l'advocació de santa Petronella, patrona de l'illa de Cabrera. L'Arxiduc comenta que l'edifici té dues torres adossades, amb espai cobert entre elles.»

Sebastià Feliu de Cabrera i Quadreny (1925-1987) adquirí les cases i terres de Son Bernadàs a mitjan segle XX a Francesc Canals i Martí, de Bunyola, casat amb

Sebastiana Campins Batle, d'Escorca. Un cop venudes, en Francesc li explicà les partions de la finca, que incloïa també la part de la font d'en Tries, als peus del puig de Can Llenderina, una trinxà de terra que arriba a tall de cel, just allà on s'ubica la primera de les dues creus de Can Llenderina. La segona creu la trobam decantada de l'anterior, uns metres més enrere, sobre la partió de terme (Bunyola/Alaró). Son Bernadàs Vell és ara un hotel i Son Bernadàs nou pertany a la família Canals que, mort el vell Feliu de Cabrera, recuperaren la part de la font d'en Tries.

Per la seva part, Miquel Àngel Escanelles, en el web *toponimiamallorca.net* ens explica que:

«A les immediacions del puig de Can Llenderina es localitzen dues creus de ferro d'un metre d'altura i separades entre si uns deu metres. Són creus de Calatrava i representen les armes de la família Feliu. Des de la localització de les creus es poden divisar al fons de la vall d'Orient les cases de Son Bernadàs Vell i és fàcil deduir que foren col·locades allà per ordre del seu propietari, Sebastià Feliu de Cabrera i Quadreny (1925-1987). A mitjans del segle XX adquirí les cases i les convertí en un centre de celebració i de reunió amb nombrosos membres de l'aristocràcia europea i particularment de la noblesa i de l'església ortodoxa russes.

La russofília de Sebastià Feliu s'evidencià en el canvi de nom que introduí per a la seva possessió que va passar de dir-se Son Bernadàs a dir-se l'Hermitage (catalanitzat com s'Hermitatge), en honor de la famosa pinacoteca formada pels tsars a partir del segle XVIII.

Però durant segles les cases havien estat conegudes com a Son Bernadàs i lligades a la família Cabot. Potser des de 1363, any en què «Guillem Palou estableix a Bernat Cabot un tros de terra i olivar anomenat Albague, un alberg, hort i clos dit la Cova, cases de la Riba situat a Aurient», segons document aportat per Ramon Rosselló.

Com és bo de suposar Bernadàs deriva de Bernat i el 1685 trobam un altre Bernat Cabot com a propietari. El darrer membre del llinatge fou Lluç Batle Cabot, pare de Bernat Batle i Amengual.

Ara la possessió és un hotel que es coneix com l'Hermitage i l'escut daurat dels Feliu encara es manté al cartell de l'entrada.»

«El que m'expliquen alguns membres de la família és que, quan Tianito Feliu (pare) comprà Son Bernadàs, el venedor li va indicar les partions de les terres que havia comprat. El límit superior era sobre el Puig de Can Llenderina. Aquesta raó explicaria la presència d'una de les dues creus sobre un penyal visible des de les cases. Tot i que ningú no sap explicar la presència d'una segona creu, més endins, ni precisar l'any en què foren col·locades, sembla que aquesta senyalaria la partió de terme –Bunyola/Alaró– que just passa per allà mateix, paral·lela al penya-segat.» (Luisa Aleñar Feliu, novembre de 2021)

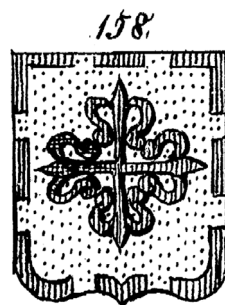
Mallorquín. Joaquín Mª Bover pàgina 164-165

«Feliu: Antigua familia arraigada en Porreras desde el siglo XIII, pues en 1285 Ramon Feliu de aquella villa mereció que la misma les diputase para jurar obediencia al rey D. Alfonso III de Aragon. Igual distinción mereció Pedro Feliu en 1343 de la villa de Valldemossa para prestar juramento y homenage al rey D. Pedro IV.

La casa de esta familia, de la ciudad de Alcudia, fué condecorada con privilegio de nobleza, y franqueza de derechos é impuestos, en virtud de real carta de 14 de octubre de 1525, concedida por el emperador Cárlos V, en remuneración de los servicios y muestras de lealtad que de ella habia recibido en la azarosa época de las comunidades.

Joan Feliu de Alcudia en 1529 obtuvo la dignidad política de conseller de Mallorca.

Armas: una cruz de Calatrava en campo de oro, bordura encarnada.»

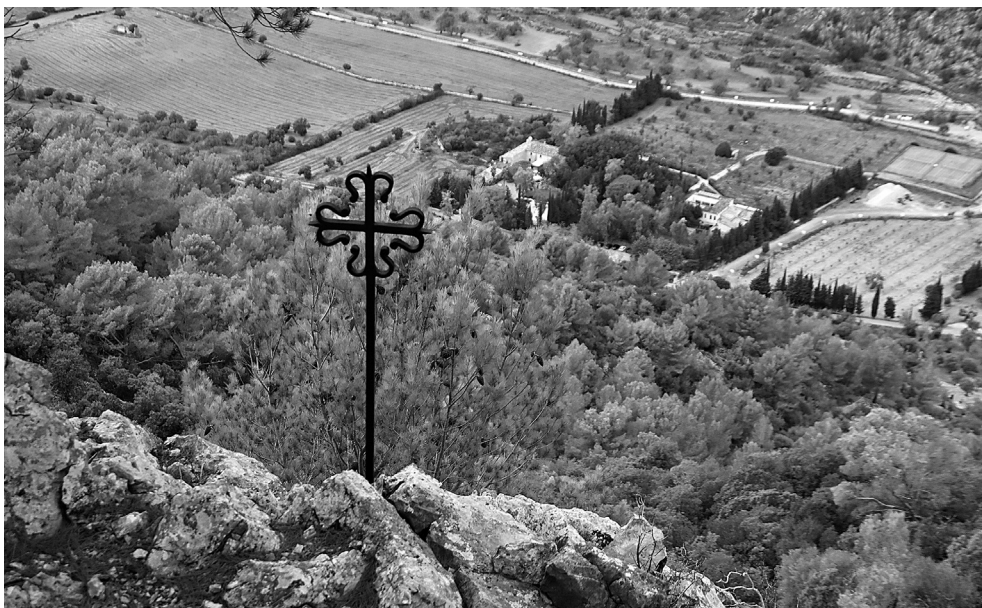
Can Llenderina

Can Llenderina és una petita possessió de 15 quarterades ubicada dins el terme d'Alaró, banda amunt de s'Estret, passada la desviació del camí del pas de s'Escalera. Fa partió amb Es Verger i Cals Reis. Es tracta d'unes velles rotes que Joan Ramon Pons, de Lloseta, li va comprar fa 38 anys (1983) a un vell solleric emigrat a França, Joan Pons Solivelles, que frisava desfer-se d'unes possessions que tenia a Mallorca.

Parlant amb els propietaris de Can Llenderina i Son Bernadàs Nou, Joan Ramon Pons i Toni Canals, sobre les creus i les partions de les respectives possessions han anat sortint topònims nous, no especificats a cap mapa (Despuig, General de Mallorca o els més moderns de l'editorial Alpina: Les Tosses des Verger –entre el puig de Can Llenderina i el coll des Pouet– i les Rotes Fredes des Verger (d'aquest només figura el topònim referit a la font del mateix nom). A més, hem localitzat també el topònim de Sa Plana, referit a unes terres que se situen en un collet que fa partió entre Can Jàques i Cals Reis, a mig camí entre Orient i Alaró pel pas de s'Escalera.

Curiosament, tant el puig com les creus de Can Llenderina s'ubiquen dins les terres des Verger que separen Can Llenderina de Can Jaques i Son Bernadàs Nou.

La primera creu, la que s'ubica sobre el penyal, marcava la partió entre Son Bernadàs Vell, Can Jaques i es Verger, a tall de cel. Mentre que la creu que trobam deu metres enrere, sobre l'esplanada, senyala la partió de terme entre Bunyola i Alaró.

Can Llenderina.

Un monestir trapenc a la zona de s'Estret d'Alaró?

Una informació apòcrifa que planeja sobre aquell entorn d'Alaró és la presumpta presència de monjos trapencs a s'Estret de Son Mallol, en un punt conegut com el Convent des Frares, en es Barranquell.

És ver que trobam un topònim que s'estén fins al coll de sa Bastida, ses Rotes des Frares, que guarda una relació estreta amb tot aquest tema. Però la realitat és que no existeix documentació ni informació contrastada en relació a un grup de trapencs que vingueren aquí a la vegada que uns altres s'instal·laven a Andratx, a la vall de Sant Josep, entre 1810 i 1820.

Allò que sí és cert i segur és que aquelles terres foren dels jesuïtes. Tenien les cases de Son Mallol (Bar Acros), a la plaça del poble, i les terres de s'Estret de Son Mallol. Quan foren expulsats, el 1767, les terres passaren a propietat privada.

Can Jaques o Can Valentó

Can Jaques és un petita possessió segregada de Can Garau i que confronta amb Can Cendra, Son Bernadàs, Cals Reis i es Verger. Propietat de Joan Ordines i Pizà qui morí el 2009 fadrí i sense descendència. Repartí les seves propietats entre parents propers i persones que l'havien acompanyat en vida, com na Catalina Borràs Rayó, qui durant molts d'anys va exercir de criada a la seva casa.

El titular actual de la propietat és en Gabriel Campins i Borràs, advocat i president a l'Associació Cultural Al-Rum. Joan Ordinas i Pizà exercí com a jutge durant trenta-sis anys. També fou aficionat a la fotografia i, a la seva mort, deixà un important fons que mostra les feines del camp, la vida social i els paisatges alaroners dels anys cinquanta i seixanta del segle XX.

La ruta del puig de Can Llenderina

I si ens ve de gust conèixer l'entorn exposat a la segona part d'aquesta breu comunicació de les VI Jornades d'Estudis Locals de Bunyola, aquí teniu la descripció de la ruta per accedir al puig de Can Llenderina i veure les enigmàtiques creus dels Feliu de Cabrera. Es tracta d'un itinerari circular, senzill i sense moltes dificultats, per a persones avesades a caminar per la muntanya.

Les dades

Dificultat	2 sobre 5
Distància	7,12 km
Desnivell	344 m
Durada	2 h 40 min
Altitud Màxima	775 m
Circular	

Can Valentó.

La ruta

[00 min] Iniciam la caminada des de la mateixa parada del bus Tib (L-331 Estació Alaró/Consell-Orient), davant les cases de Cals Reis. Des d'aquí sortim a peu del llogaret bunyolí en direcció a Alaró per la carretera Ma-2100, seguint els indicadors del GR-221. Les nostres primeres passes són per asfalt, entre horts i sementers. Molta precaució, segons el dia de la setmana, perquè el trànsit de vehicles i bicicletes pot ser especialment intens per aquest redol.

Mentrestant, val la pena recrear-se en el conjunt de penyes i penyals, muntanyes i serretes que ens envolten. A la dreta tenim els penyals del Castellot i el pas de s'Estaló a la seva esquerra; mentre que la Talaia de Cals Reis ens governa per damunt dels nostres caps. A mesura que avançam per la carretera, podem destriar a la nostra esquerra el famós pas de na Maria, un xaragall ombrejat, a la dreta d'uns penyals vermellosos, als peus del puig de Lofra. Tot seguit, Na Franquesa i la Rateta.

A l'altura del Pk 11,2 deixam a la dreta els indicadors de fusta de la Ruta de Pedra en Sec (GR-221) que ens assenyalen l'inici del camí d'Alaró pel *pas de s'Escaleta*, i continuam tot dret per la carretera. Uns 300 metres més endavant **[15 min]**, trobam a l'esquerra l'hotel L'Hermitage. «A les cases que antigament es coneixien amb el nom de Son Bernadàs Vell (Sò Bernadaso, en el mapa del Cardenal Despuig de 1784), des de l'any 1981 funciona l'hotel l'Hermitage, que pren nom de la famosa pinacoteca russa. Entre 1940 i 1980 fou residència de Sebastià Feliu de Cabrera. El 1966 s'hi beneí una capella per al culte catòlic bizantí, la qual estava sota l'advocació de santa Petronella, patrona de l'illa de Cabrera. L'Arxiduc comenta que l'edifici té dues torres adossades, amb espai cobert entre elles» (*Guia dels pobles de Mallorca*, 2002). A la dreta, just davant l'establiment hotel·ler, tenim Can Jaques (Can Valentó).

Continuam carretera endavant, i a l'altura del coll d'Orient (498 m) **[20 min]** veurem a la dreta els indicadors de la Ruta de Pedra en Sec que ens treuen de l'asfalt cap a un camí de terra, que avança planer entre antics olivars. Tot d'una en travessar la barrera veurem a l'esquerra la font d'en Tries. Segons el web *Fonts de Tramuntana* es tracta d'una font de mina, amb una galeria de 10 metres de llargària revestida de pedra en sec. Hi trobam una piqueta i una canal que treu l'aigua de l'ullal. Davant la font hi trobam una bassa, que devia servir per abeurar els animals. «L'amo en Tomeu de Son Bernadàs Nou conta que antigament aquesta aigua anava fins a l'antic Son Bernadàs, avui Hotel L'Hermitage amb una canal de teula», de la qual es conserven bocins visibles a un costat de la carretera.

El camí del castell s'inicia al costat de la font d'en Tries i aviat **[30 min]** esdevé un senderó, després de travessar marjades d'oliveres sota els penyals del puig de Can Llenderina. A continuació d'un tram llarg i planer, travessam un portell sense barrera i iniciam l'ascens, breu però intens, al coll del Pouet. En haver assolit aquesta esplanada **[1 h 00 min]** que sovint s'utilitza com a aparcament per a les persones

La font d'en Trias, a l'inici del camí d'Orient al castell d'Alaró.

que pugem al Castell per la carretera del Verger (Alaró), ens dirigim cap a la nostra dreta (sud-oest/oest). Abandonam el GR i anam a cercar un vell camí de carro que neix des del mateix coll i enfila coster amunt cap a ponent. Allà on l'itinerari és més confús sempre ho trobam fites que ens orienten per damunt la carena.

[1 h 10 min] Així arribam a una esplanada, presidida per un gran rotllo de sitja i amb unes vistes espectaculars de la vall d'Orient, i de la Serra de Tramuntana, amb tots els puigs fàcilment identificables des de la serra d'Alfàbia fins al puig de Massanella (Maçanella, segons la nova grafia proposada pel Nomenclàtor Toponímic de les Illes Balears –NOTIB–). Continuem vorejant el penya-segat fins que el camí se separa de la carena i perd una miqueta d'altura. És aquí on, just a la dreta, tenim el puig de Can Llenderina (775 m), senyat amb una gran fita. La nostra caminada recupera la carena passat el puig, és aquí on hem d'obrir bé els ulls per localitzar dues creus ben curioses **[1 h 25 min]**.

Les creus de Can Llenderina

Als voltantss del puig de Can Llenderina s'hi localitzen dues creus de ferro d'un metre d'altura i separades entre si uns deu metres. Són creus de Calatrava i representen les armes de la família Feliu. Des d'aquesta posició es veu al fons de la vall les cases de Son Bernadàs Vell. És probable, tal com apunten veus de la mateixa família, que foren col·locades allà per ordre del seu propietari, Sebastià

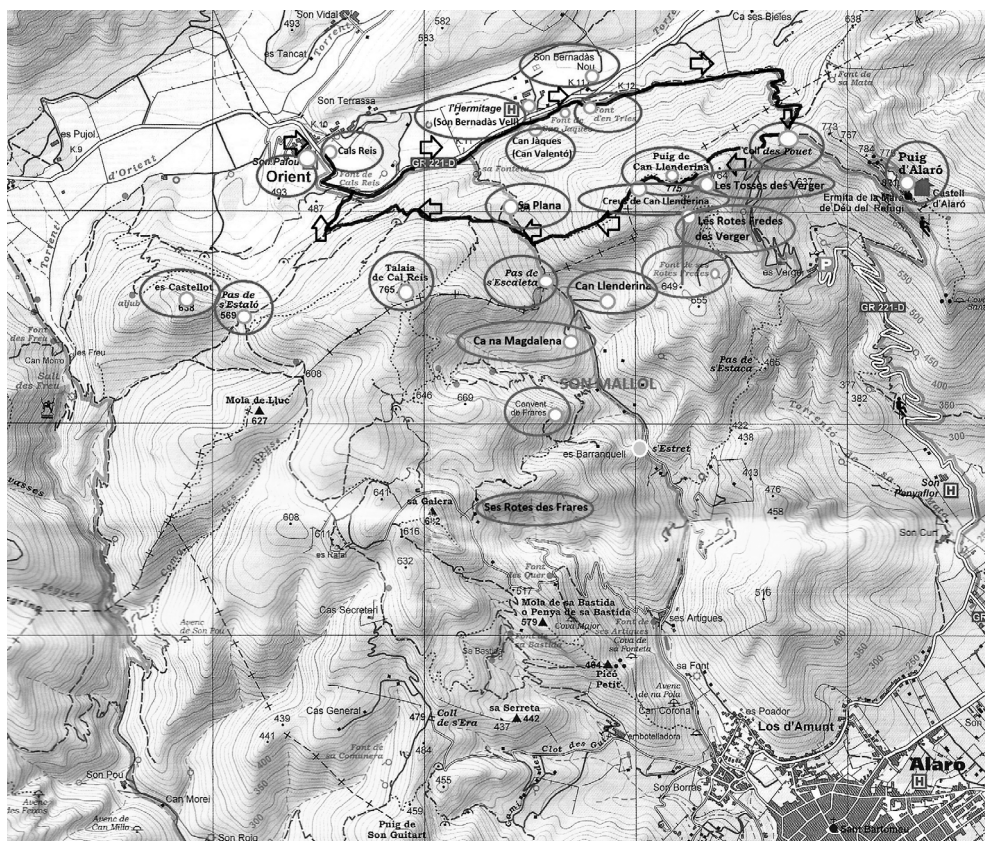
Les Tres Maries des de la carretera de Palma a Sóller, a l'altura de Raixa.

Feliu de Cabrera i Quadreny (1925-1987). Una, la que es troba sobre el penyal exterior, per senyalar la partió superior de les terres que acabava d'adquirir, a mitjans del segle XX; la segona, uns metres més endins de l'esplanada, per indicar la partió de terme entre Alaró i Bunyola. (fonts: Toponimiamallorca.net/Luisa Aleñar Feliu).

Abandonam aquest bell espai i ens dirigim cap a una paret amitgera, a pocs metres de la nostra posició, en el vessant de ponent (sud-oest) del puig. La travessam per una part esbaldregada i ràpidament ens introduïm en un comellar rost, solcat per un senderó ben fitat que transita per un vell ranxo de carboner. Al final del recorregut, connectam amb el camí que puja d'Alaró pel pas de s'Escaleta **[1 h 55 min]**. Seguim el camí en sentit ascendent fins arribar a un planiol on els indicadors de fusta ens recorden les dues direccions –Orient/Alaró– **[2 h 00 min]**. Abandonam per l'esquerra aquesta variant del GR-221 i enllaçam un altre que ens duu a voltar per baix la Talaia de Cals Reis.

Passam un collet **[2 h 10 min]** i tot seguit iniciam el descens cap a Orient. La baixada és ràpida, el camí clar i, tot plegat, no ofereix cap problema. **[2 h 30 min]** Trobam a la dreta una barrera de ferro amb un botedor per on sortim a un camí de carro que travessa els horts de Cals Reis fins a la carretera, molt a prop d'Orient **[2 h 40 min]**.

Situació de les creus de Can Llendirina.

COM UN CAP DE FIBLÓ. GLOSES I GLOSADORS A BUNYOLA

JORDI CLOQUELL NOCERAS

He volgut encapçalar aquesta comunicació amb una metàfora que s'extreu de la tradició popular: un vers satíric o de picat, com diuen ara, sovint improvisat, però no necessàriament sempre, és com un cap de fibló que cau enmig d'una rotllana i afecta tots els enrevoltants, que poden sortir-ne malparats i tot.

Vull que sigui un homenatge de reconeixement, no només als improvisadors, sinó també als «de posat» o «de camilla», aquells que en el temps de sequera mantingueren el foc de les paraules que boten i s'encabriten per riure's del món i de la bolla, talment un cap de fibló que caigués damunt la terra.

És ben coneguda l'anècdota del coremer que predicava la Quaresma a Lluçmajor, pretenia de glosador i va fer un envit menyspreador a un home (descregut i poc practicant, però glosador acreditat) que no anava a escoltar els sermons de Quaresma.

Ja direu an en Lleó
una paraula secreta,
que un homo que no sap lletra,
no pot ser bon glosador.

El glosador, més viu que un cove d'alatxa i talment un fibló respongué desafiant:

Si aquesta no la trec neta,
altra cançó no faré,
direu an es coremer
que en el món va ser primer
s'enteniment que sa lletra.

No hi va anar, al sermó. Ben cert és que fou primer l'enteniment, que donà lloc a la paraula, i realimentant-se de la paraula es fa l'enteniment. La lletra o paraula escrita arriba molt més tard. I la paraula improvisada converteix el glosador en una persona temuda i respectada, encara que no tengués lletra, encara que fos analfabet,

tenia un do, una habilitat única que li permetia el que molta gent voldria expressar. Podem dir que ve a ser un notari popular que reflecteix la realitat tal com és, tal com ell la veu, al marge de les versions oficials. Naturalment, la picardia i la rapidesa mental innata, tenen molt a veure en l'art de glosar. D'un fet rellevant en positiu o en negatiu, alguna cosa que pogués passar i que no volien fer pública, un glosador en feia un glosat i de tant repetir-lo romania dins la memòria col·lectiva, per sempre més. I sentien dir: «No sabeu aquella que diu...?» I aquí sortia aquell glosat amagat, però prou conegut, etc. Com aquell avís que deia: «Alerta que mos faran cançons.»

Senyor batle no sé res,
de lo que m'heu preguntat,
si li han fet un glosat,
és senyal que el se mereix.

D'aquella nissaga de glosadors il·letrats –però vius d'esperit per respondre amb una glosa punyent a un envit d'un contrincant i no quedar mai davall, com deia mossèn A. M. Alcover, «aquests homes “sense lletra” però tocats per una mà divina, capaços de fer front a qualsevol que es posàs al seu davant»–, ara ha arribat una nova fornada d'improvisadors amb un llenguatge més «culte», fruit d'uns estudis, fins i tot universitaris, acompanyats d'unes tècniques de glosar, un aprenentatge, que els confereix un avantatge que abans no tenien.

Però la reflexió d'avui és per a tots aquells glosadors que també han estat notables per fer gloses «de posat» o «de camilla», gloses que no sempre són improvisades, sinó pensades i repensades, que ofereixen una visió d'un moment, d'uns fets notables o d'una situació sobrevenguda que ells contenen rimada en glosa o dècima i que els permet sortir de compromís, si els convé:

D'aquests glosadors de posat a Bunyola en tenim de notables i prou coneguts i reconeguts localment pel seu enginy i gràcia a l'hora de relatar uns fets.

Parlarem, idò, de: Joan Rossello Suau, «Carreter»; Andreu Cabot Gamundí, «Rabiós»; Guillem Estarellas Marquès, «Llameta»; Jaume Brunet Martí, «Mesquí», i Nicolau Colom Martí, «de sa Saboneria».

I els actuals improvisadors: Joan Palou Bestard, «Burino», i Jordi Cloquell Noceras, «Artiller».

En **Joan Rosselló Suau, «Carreter»**, va néixer a Bunyola el 1928 i morí el 2021, va ser carboner i tallador de pins, i també traginer de carbó i metro de sa Comuna de Bunyola. No fou un glosador prolífic. Feia les gloses, sense improvisar, una ara, l'altra suara, sense una continuïtat pensada, fent referència quasi sempre a Bunyola i el seu entorn. El breu recull que en tenim, gràcies a la seva neta (Maria Bel) que les va transcriure, diu així:

Ses Mondoies de Bunyola
i na Bàrbara des Corté
i el sen Guillem Carreter
festejaven per s'escola
i feren sa torniola
i ben net el varen fer.

Vaig nèixer per ses muntanyes,
aposta els aprecii molt
i m'estim més agafar un tord
que no fer dues aranyes.

Vaig nèixer esclata-sanguer
no em feia por vent ni fred,
ni em feia por sa roada
i feia cada trobada
que omplia bossa i paner.

Hi havia un bugader,
que és en Joan Sibil.ler
i deia: –Es Carreter
avui ja me l'ha pegada.

Sa Comuna de Bunyola
molts de pics hi vaig pujar,
en aquell temps no hi havia pa
i em posava a cantar,
pareixia una gramola,
no vaig poder anar a escola
i analfabeto vaig quedar.

Set setmanes de Quaresma
vaig habitar dins Formentor
i vaig passar més tristor
que Cristo Nostre Senyor,
es Dijous Sant a la Cena.

El Dijous Sant a la Cena
Cristo va fer testament.
Oh, Mare de Déu de Lluc,
que n'heu tornada de pobra,
vos robaren sa Calobra,
Binifaldó i Menut.

Anant a Lluc som passat,
per damunt s'era d'Escorca
i he sentit dir que sa forca
és feta pes desdixat.

A dins una barraqueta,
feta de càrritx i troncs,
sentim mussols i tudons,
rates, mostels i genetes.

Ara que no tenim pa,
mos menjarem ses galletes
que mos donaven ses dretes
quan anàvem a votar.

S'oronella que va i vola
es morcartes sol agafar
quan comença a verdejar,
es blat que mos va sembrar
aprop des pedrís que hi ha
Mestre Bernat Picarola.
I tu, pecador que ho ets
quan te'l posen de present,
llavors li gires s'esquena.

La Mare de Déu de Lluc,
que vos vàreu fer d'endins
entre muntanyes i pins,
d'alla d'alt mos dau salut.

Guillem Estarellas Marquès, «Llameta» va néixer a Bunyola, el 1878, a la possessió de Barcelona, i va morir per Sant Mateu de 1948.

L'anecdota és molt sucós, sobretot en les respostes agudes i punyents com un fibló cap al qui l'escometia, com en els següents passatges dels quals fou protagonista:

A un frare captaire que vengué a demanar i per agrair l'almoina li va recitar unes gloses, el sen Llameta li contestà amb aquesta que el deixà desconcertat:

Som marquès, no duc corona,
un punt bo de discutir,
som natural banyolí,
nascut a dins Barcelona.

Es va casar amb madò Margalida «Santjoanera», que era una porxera de les que venien a collir oliva i que no solia anar a les glosades, però un dia hi va anar d'amat. Ell la va veure i va dir en veu alta:

Me vaig casar s'any dolent
amb un maleït coratge,
quan me gir i veig s'imatge
ja m'ha fuita sa talent.

Que un home no canta mai
en tenir sa dona lletja
i arriba a podrir-se es fetge
de tant de mirar es fregall.

Sa dona se'n va anar de quatres i no hi va tornar.

A una collidora des Cabàs que estava bastant grassa i se'n reia d'un traginer que estava magretxo i era petit, mestre Guillem va dir a s'al·lot: «Enflocà-li aquesta, veuràs si callarà!»

Perqué estàs grassa braveges,
jo estic magre i no me'n queix,
perque encara amb so teu greix
t'untaria ses corretges.

A la representació dels Reis, feia de patge i era afectat d'improvisar. Quan el Rei Herodes exclamà tot angoixat:

Ai de mi, si Crist és nat
què serà del meu imperi?

Mestre Guillem contestà:

Res, anirem an es cementeri,
per darrera Son Trobat.

A una de Sant Llorenç llogada per criada a Biniforani Vell, que sempre li demanava una glosa:

«I tu d'on ets?» «De Sant Llorenç», respon ella:

Sant Llorenç, mal paratge,
només me daren fideus,
per això tu tens uns peus
com a peces de formatge.

A s'Alqueria d'Avall guardava un tall de jovea, nins i nines, i quan l'amo li demanà què tal se portaven a la feina, ell li diu:

Són un grapat de rupits
que parlen de festetjar
i quan els crid per buidar
no duen ni es paner mig.

A una glosada, un glosador va dir que no havia sabut contestar dues preguntes, ell va demanar quines preguntes eren: «A veure, abans de Déu crear el món, amb què s'entretenia i qui és que va batiar el Bonjesús.» Ell li va dir: «Sempre has de contestar, sigui veritat o mentida, mai has de callar, diga-li»:

El Bonjesús guardava oques,
però grosses com a bous,
i eren que feien uns ous
pitjor que aquestes casotes.

Ja no hi ha cosa més trista,
que un cristià sebre poc,
digues-li, tros d'aubercoc,
que va ser Sant Joan Bautista.

Era molt amic del metge Mestre, «Penàs», i no sempre seguia les seves recomanacions. Un dia el va convidar a caçar perdius per dins Son Serra i qui sap si trobarien un parell d'esclata-sangs. Feren calada buida de cada vent i ell li entima:

El sol ja se'n va a la posta,
ni esclatasangs ni perdius,
noltros lo que hem d'anar vius
a no deixar-hi sa nostra.

Després ho va voler *hermosear* dient que sa nostra se referia al reclam que duien dins la gàbia.

En temps de fam i quan tornava de sa feina, queixant-se de molta feina i pocs doblers, i poc que dur-mos a sa boca, el rector Joan Torrandell el consolava amb reflexions i dient-li que no l'havia vist als sermons de Quaresma, i ell li diu:

Un home que no té pa
pels seus infants ni la dona,
s'alegra tant d'una trona
com una ovella d'un ca.

A en Jaume Cabussó i a en Corrales, que el provocaven amb gloses malgarbades a la sortida d'un glosat, els va dir:

Corrales i Cabussó
sou com un fil de taranta
i un homo que té dolor
des d'un peu fins a una anca,
s'alegra tant des que canta
com un colom des falcó,
i per glosar feis tanta planta
com un trau sense botó.

Als glosadors Sansó d'Artà i Calafat de Son Servera, a una glosada al Teatre Colom, a força d'insistir-li, els amollà:

Salut a la concurrència,
salut les autoritats,
vos salut a tots plegats,
tant si hi ha coixos com baldats,
i an aquests dos estimats
que em volen prendre inventari,
en es meu confesionari
perdonen tots es pecats.

I com fos que n'hi reclamaren d'altres, va dir als dos glosadors:

Som Estarellas i Marquès
i de malnom en Llameta,
si vos peg una mambelleta
no sabran per on heu pres.

Prop de la festa de Sant Mateu de 1948 veia el seu final imminent i feu aquest comiat públic dos dies abans de l'extremunció i el combregar:

Salut al batle major
i tot el poble darrera,
som un malalt qui espera
que dispongui el senyor,
ja passa d'un mes rodó
que estic d'aquesta manera
amb una fe vertadera,

si de pecats vaig enrera
a tothom deman perdó,
resau una oració
perqué m'ajudi el senyor
a passar de sa frontera
i quan arribaré a Sant Pere
veuré de quina manera
vos podré tornar es favor.

Ara ja me puc morir
perqué ja he combregat,
Déu del Cel ha davallat
per ensenyar-me es camí,
si teniu res més que dir
mandau feines aviat,
que en esser a l'eternidat
ja no vos podré servir.

Un home va dir: geni i figura fins a la sepultura.

El dia de Sant Mateu de 1948 n'Andreu Cabot Gamundí va llegir públicament aquesta glosa de comiat i homenatge.

M'han citat en aquest lloc
perquè oferís qualque cosa,
i en que sia una nosa,
perqué no res és molt poc,
he pegat un entretoc
sols per fugir de sa llosa,
que sigui just per sa glosa
sense més pretensió
que recordar amb tristor
an aquell gran glosador
que davall terra reposa.

La seva absència s'imposa
quan es tracta de glosats,
Guillem, que els meus desbarats
des del cel tenguin perdó
que aquí baix el bon lector
ja els m'haurà perdonats,
i quan ens vegem tots plegats,

parents, amics i veinats,
 a la pàtria del Senyor
 davant el gran professor,
 serà la bona ocasió
 per donar-me relació
 dels meus mots equivocats.

Jaume Brunet Martí, «Mesquí», és un altre bunyolí que va exercir de bunyolí, com es traspua a totes les seves gloses, mai improvisades, tal com diu i repeteix diverses vegades en el recull. Aquestes gloses, degudament escrites, les me va donar ell personalment uns mesos abans de morir. En tenia més, que no he pogut abastar en la meva recerca. De tota manera, es veu com estimava el seu poble i totes les persones que d'alguna manera feien coses per Bunyola, com solia dir ell.

FESTA DE SANTA CECÍLIA A BUNYOLA VETLADA POÈTICO-MUSICAL

Si qualcú no fa un miracle,
 podria ser que passàs
 tan bé com va s'espectacle
 que ara jo el desbaratàs.

Podeu pensar quin desastre
 que podria succeir
 si jo fes gloses aquí,
 si es meu saber no me basta.
 M'agrada col·laborar
 si em demanen qualche cosa,
 si puc mai he dit que no,
 però avui hi ha un senyor
 qui me demana una glosa
 i jo com a glosador
 mai he pogut anar enlloc;
 i ara mateix me trob
 com un ferrer sense carbó,
 ben igual que un jugador
 qui queda fora de joc;
 i com més va més m'enroc
 i no en trec suc ni sabó,

invocaré el Senyor,
 mem si amb ajuda del seu do
 trec ses castanyes des foc;
 però, si me diu que no,
 puc començar a prendre es trot
 cap a seure a un racó
 i dir an aquest bon senyor:
 Jo d'aquí ja no me mòc.
 Quan ses cosea surten bé
 un pareix que es cor s'eixampla,
 es meu lo únic que té
 que com més va més se tanca,
 quan n'hem fet més de vuitanta
 ja hem fet bastant de camí
 i tan llarga i dura és sa marxa
 que alguns no poden seguir.
 Quan es motor ja no arranca
 perquè fallen ses bugies
 i un perd forces i energies
 i veu que s'alè li manca,
 s'acaben ses alegries.
 Quan ja s'ha cansat de sofrir

i de patir malalties,
 es final, s'ha de morir,
 des qui han quedat pes camí,
 de tots ells sent enyorança.
 Jo a Déu vull cantar lloança
 per haver pogut gaudir
 d'una salut a ultrança
 i prec a Santa Maria
 i a Crist Nostre Senyor
 me conservi s'alegria,
 sa salut i es bon humor;
 i an es govern, per què no?,
 jo també li pregaria
 que cuidin s'economia
 i mos conservin sa pensió,
 es nostro pa de cada dia,
 tal com diu s'oració.
 I ara vos deman perdó,
 si he fet qualche fetxoria
 no ha estat amb mala intenció,
 és que vuitanta anys de travessia,
 per bo que sigui es patró,
 per qualsevol tonteria,
 creguent-se que te raó,
 pot arribar a perdre es timó
 i fer qualche dolentia;
 si ho he fet qualche dia
 humilment deman perdó.
 I ja acab sa lletania,
 no vull allargar es sermó,
 que no vengués es rector
 i me tanqui a la sagristia
 fins que em fugi sa mania
 de fer de predicador.
 Gràcies per s'atenció,
 salut, fins un altre dia.

PARLANT DE GLOSES

Hi ha qui creu que per fer gloses
 pot trobar molts de camins,
 pot ser que amb tècniques noves,
 ja hi ha invents casi divins;
 mes jo crec que aquestes coses
 quan un neix ja ho du dedins.
 N'hi ha bastants que me diuen:
 –I això no ho has escrit?
 I jo senpre dic que no,
 que una glosa quan l'escriuen
 perd la meitat de valor.
 Una glosa és cosa nostra,
 és de lo més mallorquí,
 i ja no l'han de llegir
 i en es moment de sortir
 ha de ser de cop i resposta.

ELS VUIT VENTS

Quan es **Ponent** despertà
 amb una gran nigulada
 quatre brusques de **Llebeig**,
 com a cosa improvisada,
 varen escampar rosada
 per casi tots ets indrets,
 i se sorprenué es **Llevant**,
 que esperava una gelada.
 Quan ses boires de **Mestral**
 trobaren vent de **Xaloc**
 i se va armar a poc a poc
 un temporal de **Gregal**
 amb una calabruixada
 que també de **Tramuntana**
 va fer neu fins a **Migjorn**.
 I mirau voltros per on
 per culpa d'aquest cabal
 s'armà batalla campal
 amb tots es vents d'aquest món.

ANY 2001

En aquest món de desdites
 ningú camina segur
 ni sap quin terreny trepitja.
 Demanem que el 2001
 li dugui a cadascú
 tot allò que més desitja,
 ja que es nostros governants,
 a part que són bona gent,
 només volen, es bergants,
 s'estopa i es cul calent
 i si res va malament
 se'n solen rentar ses mans.

EN TEMPS D'ELECCIONS

Es temps no estar per glosar
 i manco pels bunyolins,
 cada vespre hi ha mitings,
 mos omplen es cap de grins
 per fer-nos anar a votar
 i tal volta es qui sortirà,
 quan ja es trobi a dedins,
 ja no es recordarà
 d'amics, germans ni cosins,
 només pensen en cobrar
 i noltros tornam biduïns
 de tant que mos fan pagar.

FUGINT DE COMPROMISOS

A mi me sap molt de greu
 ficar-me en noves empreses,
 per un vell ja no és lo seu,
 lo seu és quan et passetges
 i com que ja tambaletges,
 aquí caic aquí m'aixec,
 igual que un qui se maretja;
 i crec que han dit an es meu net

–Es teu padrí ja flaqueja,
 no li trob res en concret,
 però trob que fa rareses.
 Per jo almanco són sorpreses,
 que fa gloses a dotzenes
 i abans mai ho havia fet.
 Si sé qui és es pirreuma
 qui va amb contes an es net,
 pot ser que n'hi aferri un raig,
 que li ompliré tant es gavatx
 que frisarà d'anar-s'ho a treure.
 Si jo d'ell no me n'empatx,
 per què ha de venir a retreure
 si jo faig o si no faig!
 Per no enfadar-me m'en vaig,
 que és millor que vagi a seure,
 perquè tenc por de fer maig.

CONTRADICCIONS

I

No sé per quina raó,
 pot ser sigui es meu estil,
 que fa poc que hi ha un senyor
 que ha agafat es cap des fil
 de que jo som glosador
 i ja seria ben fotut
 que as final tengués raó,
 que és ver que som glosador
 i mai me n'hagués temut.
 Jo li he dit i repetit
 que jo era picapadrer,
 vaig començar de petit
 i tota sa vida ho he estat;
 me record que lo primer
 que m'ensenyaren a fer
 va ser anar a posar un pegat
 a un sostre de Son Muntaner
 que estava prop d'un graner
 i ses rates feien forat.

II

En aquest món de misèria
 on habitam els humans,
 es progrés ja ha avançat tant
 que en poc temps anam viatjant
 des d'un a s'altre hemisferi
 i ja ningú enlloc es troba estrany,
 ni belgues ni italians,
 ni francesos ni rumans,
 inglesos amb alemanys,
 ni russos amb coreans,
 o de països més llunyans,
 tenguin baldó o misèria,
 llibertat o captiveri,
 turistes i emigrants,
 fins i tot per a ser sants
 cap raça té privilegi,
 poden ser negres o blancs
 i siguin moros o cristians,
 segons mos siu s'evangeli:
 –Davant Déu tots som germans.

MALA SORT

Avui que m'he despert prest
 he dit: Aniré a caminar,
 però es veu que duc sa bruta
 perquè quan estava llest
 he volgut anar a guaitar
 i feia una bona brusca
 i ja ho he deixat anar;
 i és que moltes de vegades,
 almanco de tant en tant,
 ses coses surten errades,
 un creu anar cap a llevant
 i veu que ses seves petjades
 van cap dret cap a ponent,
 i això passa a molta gent
 i per molt que mos sabi greu,

en que hi ha gent que no hi creu,
 lo que passa a tot arreu,
 tot està en sa mà de Déu.

NOCES

A sa parròquia avui
 han canviat es protocolo
 cosa que no fan mai,
 no sé si és perquè es Sant Blai
 o perquè se casa en Bartolo.

HOMENATGE

A NA FRANCISCA PAYERAS

Qualque pic passant revista
 des bons amics que he tengut
 quan alguns no els veig pes club
 i m'enter que estan a sa llista
 des que han desaparegut,
 sa vida em sembla més trista
 i pensant en tu només puc
 dir-te es favors rebuts:
 –Moltes de gràcies, Francisca.

CONFORMITAT

Jo sempre ha duit una norma
 de no demanar de més
 que ni en salut, saber o doblers,
 no és més ric es qui té més,
 sinó es qui més se conforma.

DIA DE NOCES

*A na Coloma Torres Rosselló
i n'Eduard Riera Mas*

Avui, dia d'alegria,
per tu jo deman Coloma
a Déu que tot mos ho dona,
li preg de sa meva part
que visqueu molta d'estona
ben units tu i n'Eduard
amb molta pau i harmonia
i que el vostre amor cada dia
se faci més i més fort
i el seu fi no trobi dia
ni fins després de la mort,
passats molts d'anys i un dia,
i si teniu cap fill o filla,
que vos omplin d'alegria,
i que tengueu bona sort,
que Sant Josep i Maria
facin que arribi a bon port.
Això serà es meu record
per es nuvi i sa nuvia,
per quan jo ja seré mort.

Tio Jaume

NADALENCA

Els pastors canten i ballen
i van saltant de contents
armant gran algaravia
cercant pellisses i pells
per dur-los a l'establia
i donar-los com a presents
al fill nascut de Maria
i si té fred s'abrigui amb ells.

I mentre que van ballant
mot alegres van cantant

l'al·leluia al Déu infant,
fill de la Verge Maria.

De qualsevol nació
senten cants i melodies
cantant glòria al Senyor
perquè ha enviat el Messies,
Jesús Nostre Redemptor.

NADAL DE 2003

Que tenguem un bon Nadal
i vengui un bon 2004
i que Déu Pare Celestial
ens guard de qualsevol mal,
i amb euros dins sa butxaca
poguem fer qualche regal.

I TROBADA DE GERMANOR
A ALFÀBIA

Abans que això no s'acabi,
estimadíssims companys,
a tots desig que molts anys
poguem tornar venir a Alfàbia.

D'aquí en tenc molt records:
sa dona era joveneta
i jo venia en bicicleta
perquè a peu me queia tort.
Pujant aquesta costeta
molts de pics estava mort,
però deia: –No, punyeta,
i pegava una altra estreta,
sa qüestió arribar a s'hort.
Allà hi havia s'estimada
i qualche pic deia: –Reporc!
Com així aquesta suada?
Li deia: –Ai, reina estimada!,
que venc a l'atropellada,

que en no veure't som ben mort.
I me donava qualque besada
que me feia perdre el nord.

Aquí tot es fa de franc,
només és per passar el rato
i si ho pensam una mica,
n'haurem sortit més barato
que si haguéssim anat a Prica.
I lo meu acaba així,
però es micro està amb oferta,
si qualcú té res que dir,
jo li deix sa porta oberta.

JUNTA LOCAL AJUDA CONTRA EL
CÀNCER. HOMENATGE A CATALI-
NA RAMIS, QUE HA ACABAT DE
PRESIDENTA

Crec que me coneix tothom,
però si no fos així
ara vos diré es meu nom:
som Jaume Brunet Martí,
un bon dijous dematí
me tocà néixer a Bunyola,
de petit anava a escola
per aprendre de llegir,
més gran vaig anar a collir
olives, ametlles, garroves,
com eren llavors ses coses,
casi tots ho fèiem així,
m'agradava discutir,
tenia molta escaiola,
com deim en bon mallorquí,
fins i tot me varen dir:
–Requaranta llamps!, Mesquí,
xerres més que una gramola.
Jo no crec que fos així,
era estufat, això sí,
m'agradava anar mudat,
dur lluentes ses sabates,

es pantalons ben planxats,
ses camies, ses corbates
i sempre ben pentinat,
i duia una cabellera,
tenia un cap més onat,
és vera, feia mirera,
qualque pic en haver passat
deien, girant-se darrera:
–Vaja un tio ben plantat!
Això era temps enrera,
perque ara què n'ha quedat
de tota aquella estufera?
Vltros mateixos ho veis,
un pobre vell despistat,
mig sord i sense cabells.
Ai Déu meu!, cap com aquesta,
està bé que jo m'alabi,
sa cosa no es tan feresta,
però trob com uns agravis,
sols no haver anomenat na Ramis
quan és per ella sa festa.

PENSANT EN LA MEVA ESPOSA

Lo primer de tot, bon vespre,
amics, parents i paisans,
residents i visitants,
avui no estic molt de festa,
diuen que es temps tot ho borra
i que per tot hi ha conhort,
jo per desgràcia o per sort,
tots ets anys que ara veig córrer
sempre em duen un trist record
d'un ser estimat ja mort,
que es meu cor sempre l'enyora.
És part de sa meva història,
deu fer uns deu any enrera,
vaig perdre sa companyera,
que Déu la cridà a la glòria;
d'ella tenc grata memori
des temps viscuts junts enrera,

i esper en fe verdadera
 que es dia que jo me mori
 ella allà en el Cel m'espera.
 Perdonau que aquesta nit
 hagi dit aquestes coses,
 és que com faig seguit
 pensava en sa meva esposa;
 m'han demanat una glosa
 i sense voler m'ha sortit.
 Deixem-nos de coses tristes
 en que algun dia hi estic,
 més m'agrada ser optimista
 i sempre pensar en positiu
 i quan mir es meu redol
 sempre m'ha dat més consol,
 és veure que sa gent riu,
 que si la veig cara trista.

A MN. PEP GARAU, RECTOR,
 EN EL SOPAR D'ACOMIADAMENT

Ni després d'un bon sopar
 això de ses despedides
 mai m'ha acabat d'agradar
 perquè sempre es qui se'n va
 sol ser qualcú que estimes,
 com ara aquest capellà
 que, fent cara de bon al·lot,
 amb so seu modo d'obrar
 aconsegueix a poc a poc
 que l'hem arribat a estimar,
 i ara diuen que se'n va
 a fer feina a un altre lloc.
 Però pots estar segur
 que, vagis alla on vagis,
 noltros pensarem en tu.
 Ara que an es teu futuro,
 i t'ho dic en castellà,
 no l'acab de veure clar,
 crec que ara te n'has d'anar
 i sols no hauràs fet un duro.

Fas feina de bona gana,
 però, qui s'imagina!,
 fer vuit misses per setmana
 i a cap passetjar sa bacina?
 No és que hi tengui res que dir,
 però me dic: –Repunyeta!,
 si sempre segueix així
 mai farà una pesseta.
 Pot ser que en es Bisbat
 no ho vegin amb bons ulls,
 lo que en un mes tu reculls
 no basta per un gelat.
 I ara sense anar d'embulls
 mirant d'un altre costat
 crec que lo que tu has sembrat
 arrabarà a dar bons fruits.

A L'AMIGA BEL QUETGLAS,
 «PENASSA»

Déu meu, protegiu na Bel,
 de tot perill guardau-la
 si fa mal perdonau-la
 que deu fer-ho sense voler
 i a s'hora de morir-se
 quan ja faci es darrer alè
 cridau-la amb Vós en el Cel.

ALS MEUS FILLS

Tots sabem que hem de morir,
 això és es destí nostro,
 no hem nascut per quedar aquí
 i es dia que em toqui a mi
 estimats meus, no ploreu,
 maldament vos sabi greu,
 consolau-vos si podeu
 resant-me algun parenostro
 i donau gràcies a Déu
 des anys que hauré estat amb voltros.

Com sempre, heu estat bons fills,
 una vegada ja mort
 voldria visqueu tranquils,
 que he tengut jo sa gran sort
 que en es moments decisius
 m'heu dat ajuda i conhort.
 Pot ser sembli cosa rara
 digui això en aquests moments,
 de morir-me no en fris gens,
 però ho he volgut fer ara
 perquè més d'una vegada
 quan un vol ja no té temps.

ANY 2002

Endavant, fora por a res,
 i sense fer cap excés
 no vull demanar de més,
 just deman que en acabar es mes
 comenci un bon 2003
 i no me faria res,
 si em trob com ara mateix,
 veure-ne 2003 més.

UNA BALANGUERA DE S'ANY
 DE SA FAM

De s'olivera oli i olives,
 del sementer blat per fer pa
 i de la granja les porcelles
 i tota classe d'aviram,
 perquè a sa panxa no l'enganen
 amb cuentos de l'any tirurany,
 sa panxa vol estar plena,
 no li va bé passar fam.
 Siguin fesols, siguin mongetes,
 sigui paella o un arròs brut,
 o unes sopes escaldades,
 o una bona olla de pancuit,
 sinó un cafè amb llet amb galletes

o amb unes dolces de bescuit,
 perquè és una cosa molt trista
 si un té fam i es rebost buit.

PENSAMENTS D'UN JUBILAT
 21-09-2008

Quan n'hem fet més de noranta
 ja hem fet bastant de camí,
 llarga i dura és la marxa
 que alguns no poden seguir.
 Quan el motor ja no arranca
 perquè fallen les bugies
 i un perd forces i energies
 i veu que l'alè li manca,
 s'acaben les alegries,
 perquè, cansat de sofrir
 i de patir malalties,
 al final s'ha de morir.

Dels que han quedat pel camí,
 de tots ells sent enyorança,
 a Déu vull cantar lloança
 per haver pogut gaudir
 d'una salut a ultrança.
 I preg a Sant Josep i Maria
 i a Crist Nostre Senyor
 que em conservin l'alegria,
 la salut i el bon humor

I al Govern, per què no?,
 jo també li pregaria
 que cuidin l'economia
 i ens augmentin la pensió,
 el nostre pa de cada dia,
 tal com diu l'oració,
 que tot puja cada dia
 i som al darrer escaló.

I ara a tots vos deman perdó
 si he fet qualche fetxoria.

Noranta anys de travessia,
per bo que sigui el patró,
per qualsevol tonteria
creient-se que té raó
pot fer alguna dolentia.
Si ho he fet qualque dia,
humilment deman perdó.

I ja acab la lletania,
no vull allargar el sermó,
que no vengués el rector
i m'envii a la sagristia
fins que em fugi la mania
de fer de predicador.
Gracies per l'atenció
i per la vostra companyia.

Jaume Brunet Martí

EL DIA QUE VA FER 90 ANYS

Si puj i davall s'escala
i me va bé, estic content,
i es que amb sos anys que ja tenc
pens i dic: Tant cada cala!,
si sa salut no me falla
pentura arribaré a cent.
Ja és una bona grapada:
no hi arriba molta gent.

Andreu Cabot Gamundí va néixer a Bunyola el 22 de juliol de 1922 i morí als 85 anys el 15 de novembre de 2006. Va fer feina al Palo Tunel i després fou el corresponsal d'Assegurances Mare Nostrum, que més tard fou AXA Assegurances, fins que es va jubilar. Molt compromès amb el poble de Bunyola i totes les activitats culturals, esportives i socials, fou el darrer batle abans de la democràcia. Com a glosador de camilla va tocar totes les tecles, fent glosats a balquena per qualsevol fet i a qualsevol persona que li cridàs l'atenció per qualsevol causa. Són notables els que va fer amb motiu dels homenatges a la vellesa de Bunyola, recitant-los amb vehemència notable perquè es fessin escoltar. N'hi ha de memorables. En tenim moltes dedicades a distints membres de l'escola de ball, per la vinculació de la seva dona i filla amb el grup.

LA COMUNA DE BUNYOLA COM A ESTACIÓ DE
SEGUIMENT I ESTUDI DEL BANYARRIQUER
CERAMBYX CERDO (LINNAEUS, 1758)
(COLEOPTERA: CERAMBYCIDAE)
A LA SERRA DE TRAMUNTANA:
RESULTATS PRELIMINARS

MARC MASCARÓ (1), VICENÇ AMENGUAL (2), NIL LASSNIG (1),
ESPERANÇA PERELLÓ (1), XAVIER CANYELLES (1),
FRANCISCO TRUYOLS-HENARES (1), LUIS NÚÑEZ (3), SAMUEL PINYA (1)

(1) Grup d'Ecologia Interdisciplinària de la Universitat de les Illes Balears
Ajuntament de Bunyola. (2) Servei de Sanitat Forestal. Conselleria de Medi Ambient i Territori.
Govern de les Illes Balears (3). Autor per a la correspondència

Introdució

El banyarriquer *Cerambyx cerdo* (Linnaeus, 1758) és un coleòpter de la família dels Cerambycidae. Entre d'altres trets es caracteritza per tenir unes antenes ben desenvolupades; en el cas dels mascles solen ésser fins i tot més llargues que el propi cos. El primer parell d'ales està endurit i presenta una estructura quitinosa. El segon parell d'ales es troba protegit sota els èlitres. Quan el coleòpter pren el vol, els èlitres s'obren i deixant pas al segon parell d'ales membranoses que s'estiren, permetent així la possibilitat de volar (Nuñez, 2002).

L'hàbitat on el podem trobar principalment és l'alzinar. L'alzinar avui en dia es considera un hàbitat d'importància comunitària per la Unió Europea i es troba llistat a l'annex I de la Directiva 92/43/CEE (Directiva Hàbitats). El banyarriquer, constitueix un dels principals factors d'amenaça de l'alzinar. La femella de banyarriquer després d'aparellar-se diposita els ous sota la escorça o en petits forats i en ecllosionar les petites larves penetren cap a l'interior del tronc on podran viure fins a quatre anys. Allà consumeixen la fusta produint galeries que perforen el tronc. Aquestes perforacions afecten al transport de nutrients procedents de les arrels cap a les fulles. Per altra banda, aquestes perforacions són una via d'entrada de patògens i paràsits com ara determinades espècies de fongs que contribueixen a agreujar l'estat sanitari de l'alzina afectada per banyarriquer (Martín et al., 2005; Sánchez-Osorio et al., 2006).

Malgrat sigui una espècie perjudicial per a l'alzinar el banyarriquer també està inclòs a la Directiva Hàbitats i per tant requereix de mesures de conservació específiques per part de les Administracions Públiques. Aquest fet ha generat una certa controversia dins l'àmbit de la conservació atès que, si bé el banyarriquer és una espècie a conservar d'acord amb la normativa europea, també es tracta del principal factor d'amenaça d'un hàbitat d'importància comunitaria. Aquest darrer fet suposa que per a poder garantir un estat de conservació favorable de l'al-

Figura 1. Mascle de *Cerambyx cerdo* a la Comuna de Bunyola. Foto: ©Samuel Pinya / Grup d'Ecologia Interdisciplinària de la UIB.

zinar, tal i com estableix la Directiva Hàbitats, cal controlar les poblacions de banyarriquer a uns nivells poblacionals prou baixos que no prodeixin mals significatius a les alzines. Per altra banda, per a garantir un estat de conservació favorable per al banyarriquer com també determina la Directiva Hàbitats cal afavorir un bon estat de conservació de l'alzinar. Així, la única manera per a que la espècie i l'hàbitat estiguin en un estat de conservació favorable, és controlar les poblacions de banyarriquer a nivells poblacionals que no siguin perjudicials per a l'alzinar. Si no es controlen les poblacions de banyarriquer l'estat de conservació del seu hàbitat empitjorarà i això anirà en detriment del propi banyarriquer.

L'any 2016 es va aconseguir que l'espècie es desprotegís a través de la Resolució de la Directora General d'Espais Naturals i Biodiversitat, de 15 de setembre de 2016, per la qual s'atorga l'autorització per aplicar el règim d'excepcions i deixar sense efecte la prohibició de l'article 59 de la Llei del Patrimoni i la Biodiversitat (transposició de la Directiva Hàbitats a Espanya), respecte a l'espècie del banyarriquer (*Cerambyx cerdo*) en diversos municipis de Mallorca, per prevenir perjudicis importants als boscos d'alzines (*Quercus ilex*) i alzines aïllades, d'acord amb l'article 61.1.b, de la mateixa llei. (BOIB núm. 117, de 15 de setembre de 2016) permetent així actuar sobre les poblacions de banyarriquer per poder controlar-ne l'expansió en els municipis més afectats.

En aquest sentit, el Servei de Sanitat Forestal de la Conselleria de Medi Ambient i Territori ha promogut la col·laboració amb la Universitat de les Illes Balears per a impulsar un conjunt d'estudis a diferents monts d'utilitat pública dins l'àmbit de la serra de Tramuntana. Concretament, a la Comuna de Bunyola s'ha impulsat la realització de diferents estudis adreçats a conèixer millor la ecologia del banyarriquer i els efectes de la seva gestió sobre la fauna no diana. Aquest conjunt d'estudis que du per títol «Seguiment i Control científic de les captures de *Cerambyx cerdo* als monts públics d'alzinar de Mallorca del paratge natural de la serra de Tramuntana i altres zones de Mallorca» és un encàrreg a la Universitat de les Illes Balears

a través de la Fundació Universitat Empresa per a contribuir al coneixement del banyarriquer i millorar-ne en un futur la gestió que se'n fa per part de les Administracions Públiques i els particulars.

El present manuscrit mostra alguns dels resultats obtinguts dins l'àmbit de la Comuna de Bunyola, mostrant així la importància de la col·laboració entre diferents administracions en el foment de la recerca aplicada a la gestió per a la conservació de les masses forestals d'alzinar dins l'àmbit de la serra de Tramuntana.

Material i mètodes

Àrea i període d'estudi

El conjunt dels estudis realitzats en el present treball s'han realitzat completament dins l'àmbit de la Comuna de Bunyola. Altres treballs s'han realitzat a altres 18 monts d'utilitat pública si bé no son objecte d'anàlisi en el present treball.

El treball de camp s'ha realitzat en el període comprés entre el 10 de maig y el 30 de juliol de 2021. Des de llavors ençà s'estan analitzant les mostres recollides en aquest període. A data de finalització d'aquest manuscrit encara quedaven mostres per a determinar, per la qual cosa a l'apartat de fauna no diana la informació presentada es fa de manera molt general i resumida.

Corba de vol del banyarriquer

Per a determinar la corba de vol del banyarriquer s'ha seguit la mateixa metodologia que a la resta dels monts d'utilitat pública. S'han col·locat un total de 10 trampes del model Econex (r) a diferents indrets de la Comuna de Bunyola, estratègicament seleccionats atenent a criteris d'estat de les masses d'alzinar; obtenint així una representació de les diferents masses forestals amb diferents nivells d'afectació de l'alzinar produït per banyarriquer (González-Rosa et al., 2010, 2013). Cada trampa era omplida amb un atraient líquid cairomonal de coloració blavosa (Econex). El volum emprat anava entre els 250 i 500 ml d'atraient, el qual era reposat cada cop que es revisava la trampa.

Les trampes foren activades dia 10 de maig i revisades cada 7 dies fins al dia 30 de juliol, moment en que foren retirades. Cada revisió duia implícita la recollida de tots els individus de qualsevol espècie que havien entrat a la trampa. Per

Figura 2. Trampa (esquerra) i atraient cairomonal (dreta) emprats per a la realització del seguiment del banyarriquer (*Cermabyx cerdo*) a la Serra de Tramuntana (esquerra). Fotos: ©Sanidad Agrícola Econex SL.

a construir la corba de vol del banyarriquer es va representar gràficament el percentatge de banyarriquers capturats en el conjunt de les 10 trampes respecte al total de banyarriquers capturats en tot el període d'estudi. Aquesta corba de vol permet conèixer els pics d'activitat de l'espècie i afinar amb major precisió el moment més adequat per a actuar per part de l'Administració competent.

Moviments del banyarriquer

Per a poder conèixer els desplaçaments del banyarriquer dins la Comuna de Bunyola va esser necessari identificar individualment a banyarriquers vius i tornar-los a amollar. El marcatge individual de coleòpters no ha estat gaire desenvolupat, si bé en el cas dels banyarriquers s'han realitzat algunes experiències al centre d'Europa que han permès replicar la metodologia de marcatge individual amb algunes modificacions (Redalfi et al., 2017)

Per al marcatge individual del banyarriquer es varen revisar les trampes actives dins l'àmbit de la Comuna de Bunyola, les quals eren gestionades tant per l'Ajuntament de Bunyola com per part de la Universitat en el conjunt dels estudis realitzats. De totes les trampes actives es seleccionaren 120 trampes. Cada trampa va esser revisada en el període comprès entre el 15 de juny i el 20 de juliol amb una periodicitat de 2-3 dies. Al llarg de la revisió, cada exemplar de banyarriquer viu que es trobava era retirat i reservat per a marcar-lo individualment. La resta dels banyarriquers i fauna no diana de la trampa es deixaven al seu interior per a que el tècnic responsable en fes el seu seguiment habitual.

El marcatge individual dels banyarriquers vius va consistir en aferrar una etiqueta amb un codi alfanumèric a la part superior de l'èlitre dret de cada exemplar. La etiqueta que contenia el codi va esser impermeabilitzada per tal d'evitar el seu deteriorament i garantir una major adherència i fixació a l'èlitre.

Fruit de les revisions periòdiques realitzades es va recapturar una part dels exemplars marcats amb el codi alfanumèric. Tant pels exemplars marcats com pels recapturats es va anotar la data de captura, el codi de trampa on es va capturar i les coordenades geogràfiques. Amb aquesta informació es varen poder analitzar les distàncies recorregudes i el període transcorregut des del seu marcatge inicial.

Figura 3. Exemplars de banyarriquer (*Cermabyx cerdo*) marcats individualment amb un codi alfanumèric per a la seva posterior recaptura. Foto: ©Samuel Pinya / Grup d'Ecologia Interdisciplinària de la UIB.

Anàlisi de la fauna no diana

Els exemplars d'altres espècies capturats amb les trampes per a banyarriquers foren recol·lectats i conservats. Cada contingut de trampa era conservat en un pot etiquetat amb la data de revisió i el codi de la trampa. Aquest contingut va ésser congelat fins al seu posterior anàlisi al laboratori d'Ecologia Interdisciplinària de la UIB. Allà es va separar el contingut en diferents grups taxonòmics en les següents categories: Lepidòpters, Coleòpters, Dípters, Himenòpters i Altres. Les mostres de cada grup taxonòmic fou meticulosament estudiat i es determinaren els espècimens fins a nivell d'espècie.

Resultats

Corba de vol del banyarriquer

Els primers banyarriquers que es detectaren a la zona d'estudi del projecte de la Serra de Tramuntana foren la setmana del 8 de juny i quan s'acabava el període d'estudi encara es detectava l'activitat de la espècie (Figura 5). En canvi, els banyarriquers a sa Comuna de Bunyola iniciaren la seva activitat una mica després, concretament la primera detecció data del 22 de juny, si bé no fou fins la primera setmana de juliol que es va donar el major pic d'activitat (Figura 6). Aquesta informació es clau per a la gestió del banyarriquer a sa Comuna de Bunyola. Els trapejos s'haurien d'iniciar sobretot en el moment de la primera detecció, capturant el major nombre possible de mascles primerencs i evitar així que tot d'una que comencin les femelles aquestes puguin ésser fecundades.

Moviments del banyarriquer

Al llarg de tot el període d'estudi es varen marcar individualment 120 exemplars adults vius. De tots ells es recapturaren un total de 21 individus. La distància mínima recorreguda fou de 0 m, el que significa que aquests foren recapturats a la mateixa trampa on es varen alliberar. Per altra banda la distància màxima registrada fou d'aproximadament uns 1500 metres. Més del 80% de les recaptures es realitzaren a un radi inferior als 500 metres des del punt d'alliberament i d'aquest prop del 60 % de les captures es realitzaren en un radi inferior als 250 metres. Destaca el fet que un exemplar

Figura 4. Exemples de captures de fauna no diana a dues trampes triades aleatòriament a la Comuna de Bunyola. Foto: ©Samuel Pinya / Grup d'Ecologia Interdisciplinària de la UIB.

va recórrer una distància de gairebé 1500 metres, el que posa de manifest la capacitat de dispersió dins la Comuna de Bunyola. Aquest fet pot influir en la gestió de l'espècie en el sentit de que les mesures no s'haurien de limitar a les zones amb major nivell d'afectació, sinó que s'haurien de realitzar de manera integral dins l'àmbit de tota la finca.

Fauna no diana

En el conjunt del projecte s'han recollit mostres d'aproximadament unes 2.500 revisions (250 trampes x 10 revisions) dels diferents models de trampa i monts públics de la Serra de Tramuntana. A data de realització del present manuscrit no s'ha finalitzat amb la separació i la determinació de totes les mostres i espècimens que contenien, per la qual cosa no es poden aportar dades quantitatives ni tampoc realitzar cap tipus de comparativa entre models de trampa o de monts públics. No obstant això a continuació es relacionen tots els taxons determinats fins al moment.

La diversitat obtinguda ens mostra l'elevat nombre d'espècies que es veuen afectades per la captura de *C. cerdo* als alzinars de la Serra de Tramuntana. De totes les espècies que s'inclouen al present manuscrit (Taula 1) en destaquem les següents per esser les de major abundància localitzada fins al moment: *Sinoxylon sexdentatum* (Olivier, 1790), *Protaetia cuprea* (Fabricius, 1775) i *Chlorophorus glaucus* (Fabricius, 1781) com a representants dels Coleoptera, *Xysta holosericea* (Fabricius, 1805), *Calliphora vicina* Robineau-Desvoidy, 1830 i *Hylemya vagans* (Panzer, 1797) com a representants dels Diptera, *Crematogaster scutellaris* (Olivier, 1792), *Vespula germanica* (Fabricius, 1793) i *Linepithema humile* (Mayr, 1868) com a representants dels Hymenoptera i *Pararge aegeria* (Linnaeus, 1758), *Watsonalla uncinula* (Borkhausen, 1790) i *Denisia luctuosella* (Duponchel, 1840).

No es poden arribar a conclusions, ni tampoc arribar a comparar les dades presents amb altres treballs realitzats a les Illes Balears (González-Rosa et al., 2017; Alomar i Nuñez, 2018) fins que no conculgui la tasca de determinació de totes les mostres recollides.

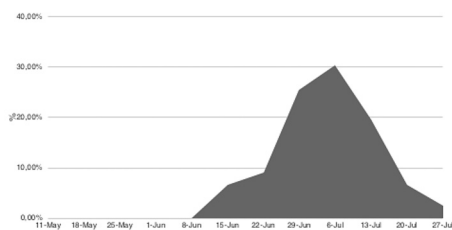

Figura 5. Corba de vol dels adults de banyarriquer *Cerambyx cerdo* Linnaeus, 1758 a tot l'àmbit del paratge natural de la Serra de Tramuntana. Elaborat a partir de les dades del projecte Seguiment i Control científic de les captures de *Cerambyx cerdo* als monts públics d'alzinar de Mallorca del paratge natural de la serra de Tramuntana i altres zones de Mallorca.

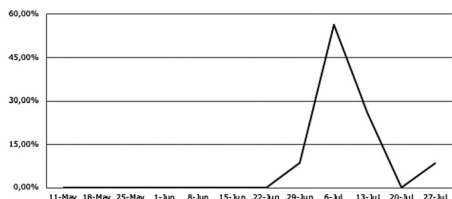

Figura 6. Corba de vol dels adults de banyarriquer *Cerambyx cerdo* Linnaeus, 1758 a la Comuna de Bunyola.

Taula 1. Relació d'espècies de fauna dels ordres Coleoptera, Diptera, Hemiptera, Hymenoptera y Lepidoptera determinats al llarg del període d'estudi. Únicament s'inclouen aquells taxons que s'han determinat correctament a nivell d'espècie. Resten una part de les mostres pendents de revisió i determinació de les espècies, per la qual cosa es tracta d'una informació provisional que es completarà a mesura que les determinacions avancin.

Ordre	Família	Espècie
Coleoptera	Botrichidae	<i>Sinoxylon sexdentatum</i> (Olivier, 1790)
Coleoptera	Brachyceridae	<i>Brachycerus barbarus ramosus</i> Schaufuss, 1882
Coleoptera	Carabidae	<i>Calosoma sycophanta</i> (Linnaeus, 1758)
Coleoptera	Cerambycidae	<i>Arhopalus syriacus</i> (Reitter, 1895)
Coleoptera	Cerambycidae	<i>Chlorophorus glaucus</i> (Fabricius, 1781)
Coleoptera	Cerambycidae	<i>Nathrius brevipennis</i> (Mulsant, 1839)
Coleoptera	Cerambycidae	<i>Penichroa fasciata</i> (Stephens, 1831)
Coleoptera	Cerambycidae	<i>Phymatodes testaceus</i> (Linnaeus, 1758)
Coleoptera	Cetoniidae	<i>Cetonia carthami</i> Gory & Percheron, 1833
Coleoptera	Cetoniidae	<i>Oxythyrea funesta</i> (Poda, 1761)
Coleoptera	Cetoniidae	<i>Protaetia cuprea</i> (Fabricius, 1775)
Coleoptera	Chrysomelidae	<i>Lachnaia vicina</i> (Lacordaire, 1848)
Coleoptera	Cleridae	<i>Thanasimus formicarius</i> (Linnaeus, 1758)
Coleoptera	Coccinellidae	<i>Coccinella septempunctata</i> Linnaeus, 1758
Coleoptera	Curculionidae	<i>Xylechinus pilosus</i> Chapuis, 1869
Coleoptera	Elateridae	<i>Lacon punctatus</i> (Herbst, 1779)
Coleoptera	Lampyridae	<i>Nyctophila heydeni</i> (E.Olivier, 1884)
Coleoptera	Staphylinidae	<i>Ocypus olens</i> (O.F.Müller, 1764)
Coleoptera	Staphylinidae	<i>Ocypus ophthalmicus</i> (Scopoli, 1763)
Coleoptera	Tenebrionidae	<i>Isomira murina</i> (Linnaeus, 1758)
Coleoptera	Tenebrionidae	<i>Misolampus goudoti</i> Guerin-Meneville, 1834
Coleoptera	Tenebrionidae	<i>Nesotes viridicollis</i> (Schaufuss, 1869)
Diptera	Anthomyiidae	<i>Hylemya vagans</i> (Panzer, 1797)
Diptera	Calliphoridae	<i>Calliphora vicina</i> Robineau-Desvoidy, 1830
Diptera	Calliphoridae	<i>Pollenia leclercqiana</i> (Lehrer, 1978)
Diptera	Calliphoridae	<i>Stomorhina lunata</i> (Fabricius, 1805)
Diptera	Muscidae	<i>Helina reversio</i> (Harris, 1780)
Diptera	Muscidae	<i>Phaonia subventa</i> (Harris, 1780)
Diptera	Syrphidae	<i>Sphaerophoria taeniata</i> (Meigen, 1822)
Diptera	Tachinidae	<i>Hylemya vagans</i> (Panzer, 1797)
Diptera	Tachinidae	<i>Musca autumnalis</i> De Geer, 1776
Diptera	Tachinidae	<i>Musca domestica</i> De Geer, 1776
Diptera	Tachinidae	<i>Peleteria rubescens</i> (Robineau-Desvoidy, 1830)
Diptera	Tachinidae	<i>Sarcophaga vicina</i> Macquart, 1835
Diptera	Tachinidae	<i>Xysta holosericea</i> (Fabricius, 1805)
Hemiptera	Cydnidae	<i>Cydnus aterrimus</i> (Forster, 1771)
Hymenoptera	Apidae	<i>Apis mellifera</i> Linnaeus, 1758

[cont.] Ordre	Família	Espècie
Hymenoptera	Apidae	<i>Bombus terrestris</i> (Linnaeus, 1758)
Hymenoptera	Formicidae	<i>Crematogaster scutellaris</i> (Olivier, 1792)
Hymenoptera	Formicidae	<i>Linepithema humile</i> (Mayr, 1868)
Hymenoptera	Halictidae	<i>Halictus scabiosae</i> (Rossi, 1790)
Hymenoptera	Vespidae	<i>Ancistrocerus gazella</i> (Panzer, 1798)
Hymenoptera	Vespidae	<i>Vespula germanica</i> (Fabricius, 1793)
Lepidoptera	Crambidae	<i>Dolicharthria punctalis</i> (Denis & Schiffermüller, 1775)
Lepidoptera	Drepanidae	<i>Watsonalla uncinula</i> (Borkhausen, 1790)
Lepidoptera	Erebidae	<i>Catephia alchymista</i> (Denis & Schiffermüller, 1775)
Lepidoptera	Erebidae	<i>Catocala dilecta</i> (Hübner, 1808)
Lepidoptera	Erebidae	<i>Catocala nymphagoga</i> (Esper, 1787)
Lepidoptera	Erebidae	<i>Dysgonia algira</i> (Linnaeus, 1767)
Lepidoptera	Erebidae	<i>Eilema caniola</i> (Hübner, 1808)
Lepidoptera	Erebidae	<i>Lithosia quadra</i> (Linnaeus, 1758)
Lepidoptera	Erebidae	<i>Lymantria dispar</i> (Linnaeus, 1758)
Lepidoptera	Geometridae	<i>Campaea honoraria</i> (Denis & Schiffermüller, 1775)
Lepidoptera	Geometridae	<i>Peribatodes rhomboidaria</i> (Denis & Schiffermüller, 1775)
Lepidoptera	Noctuidae	<i>Agrotis exclamationis</i> (Linnaeus, 1758)
Lepidoptera	Noctuidae	<i>Agrotis ipsilon</i> (Hufnagel, 1766)
Lepidoptera	Noctuidae	<i>Agrotis puta</i> (Hübner, 1803)
Lepidoptera	Noctuidae	<i>Mythimna unipuncta</i> (Haworth, 1809)
Lepidoptera	Noctuidae	<i>Mythimna vitellina</i> (Hübner, 1808)
Lepidoptera	Noctuidae	<i>Noctua comes</i> Hübner, 1813
Lepidoptera	Noctuidae	<i>Noctua pronuba</i> (Linnaeus, 1758)
Lepidoptera	Nymphalidae	<i>Charaxes jasius</i> (Linnaeus, 1767)
Lepidoptera	Nymphalidae	<i>Hipparchia fidia</i> (Linnaeus, 1767)
Lepidoptera	Nymphalidae	<i>Lasiommata megera</i> (Linnaeus, 1767)
Lepidoptera	Nymphalidae	<i>Pararge aegeria</i> (Linnaeus, 1758)
Lepidoptera	Nymphalidae	<i>Vanessa atalanta</i> (Linnaeus, 1758)
Lepidoptera	Oecophoridae	<i>Denisia luctuosella</i> (Duponchel, 1840)
Lepidoptera	Pyrilidae	<i>Pyralis farinalis</i> (Linnaeus, 1758)

Referències

- ALOMAR, G., NÚÑEZ, L. (2018). El banyarriquer (*Cerambyx cerdo* L. 1758) (Coleoptera, Cerambycidae) a la finca pública de Son Amer (Escorca, Mallorca): tècniques de mostreig i espècies acompanyants. *Boll. Soc. Hist. Nat. Balears*, 61: 79-89.
- GONZÁLEZ, E., GÁLLEGO, D., LENCINA, J. L., CLOSA, S., MUNTANER, A., NUÑEZ, L. (2010). Propuesta de una metodología para la determinación de los niveles de infestación por *Cerambyx cerdo* (Linnaeus, 1758) (Coleoptera: Cerambycidae). Evaluación de los niveles de infestación en Mallorca, año 2009. *Bol. San Veg. Plagas*, 36: 157-163.
- GONZÁLEZ-ROSA, E., NÚÑEZ, L., LENCINA, J. L., GALLEGU, D. (2013). Evaluación de los niveles de infestación y medidas de control de *Cerambyx cerdo* (Linnaeus, 1758) en Mallorca (Islas Baleares). 6º Congreso Forestal Español. Gestión del monte: servicios ambientales y bioeconomía. Ed. Sociedad Española de Ciencias Forestales. 12 pp.
- GONZÁLEZ-ROSA, E., CLOSA, S., LENCINA, J. L., GALLEGU, D., NÚÑEZ, L. (2017). Fauna acompañante (Coleoptera) de *Cerambyx cerdo* en los encinares de Mallorca (Islas Baleares). 7º Congreso Forestal Español. Gestión del monte: servicios ambientales y bioeconomía. Ed. Sociedad Española de Ciencias Forestales. 6 pp.
- MARTÍN, J., CABEZAS, J., BUYOLO, T., PATÓN, D. (2005). The relationship between *Cerambyx* spp. Damage and subsequent *Biscogniauxia mediterraneum* infection on *Quercus suber* forests. *Forest Ecology and Management*, 216: 166-174.
- NÚÑEZ, L. (2002). El banyarriquer. L'insecte perforador que ataca als alzinars. *Quadern de Natura*, 14. Ed. Conselleria de Medi Ambient. 20 pp. Palma.
- REDOLFI DE ZAN, L., BARDIANI, M., ANTONINI, G., CAMPANARO, A., CHIARI, S., MANCINI, E., MAURA, M., SABATELLI, S., SOLANO, E., ZAULI, A., PEVE-RIERI, G. S., ROVERSI, P. F. (2017). Guidelines for the monitoring of *Cerambyx cerdo*. *Nature Conservation*, 20: 129-164.
- SÁNCHEZ-OSORIO, I., LÓPEZ, G., DOMÍGUEZ, L. (2006). La problemática asociada a los cerambícidos xilófagos de encina y alcornoque. *Sólo Cerdo Ibérico*, 2254-4240 (16): 53-59.

LA DEPURACIÓ DEL MAGISTERI. MESTRES DE LES ESCOLES PÚBLIQUES DE BUNYOLA (1936-1943)

ANTONI AULÍ GINARD (AMEIB), JOAN PONS JULIÀ

Aquesta comunicació es va llegir a les V Jornades d'Estudis Locals, però per un error administratiu no va publicar-se a l'edició corresponent.

Introducció

L'any 1936, un grup d'oficials de l'exèrcit espanyol planejaren i executaren un cop d'estat per derrocar el govern legítim de la República i instaurar una dictadura de caràcter militar per, segons ells, salvar la Pàtria del caos i la revolució. Durant els primers dies de conflicte es van produir enfrontaments a tirs en els quarters militars on combatien oficials sollevats contra altres lleials a la República. Ben aviat es crearen milícies formades per membres dels sindicats obrers i els guàrdies d'assalt que s'uniren a les forces republicanes, mentre que a l'altre bàndol, les milícies falangistes feren costat als militars sollevats. En pocs dies, les forces republicanes dominaren les dues terceres parts del territori espanyol, la major part de les grans ciutats i les zones més industrials, mentre que els sollevats es van fer fort principalment a les zones agrícoles. D'aquesta manera, un cop d'estat que en poc temps pretenia «salvar la Pàtria» va desembocar en una guerra civil que va durar prop de tres anys i va provocar més d'un milió de morts.

Des dels primers moments, la repressió va formar part de l'estratègia dissenyada pels sollevats a la zona feixista, per assolir el poder total i mantenir-se de forma indefinida en ell. Es pretenia crear un ambient de control polític i ideològic que provoqués la sensació que ningú quedava fora de perill de l'acció repressora dels feixistes. A les zones dominades pels sollevats, entre les quals es trobaven les illes de Mallorca i Eivissa, es va instal·lar un règim de terror per evitar que els defensors de la República poguessin organitzar la seva resistència. Va ser en aquestes zones on els falangistes, amb el vistiplau dels militars, van posar en pràctica les consignes franquistes. La rebel·lió militar donaria pas al procés de depuració, tant a les zones dominades pels sollevats com a les zones lleials al govern de la República. Aquestes depuracions es van aplicar de forma progressiva i afectaren entre d'altres als docents en exercici i els/les alumnes que aleshores estudiaven la carrera de magisteri.

Es pot definir depuració com un tipus de repressió provocada per la Guerra Civil Espanyola que va afectar tots els funcionaris de l'Estat, incloent-hi el personal administratiu, els subalterns, els funcionaris municipals i tots els treballadors relacionats amb institucions i organismes oficials, entre ells els mestres i les mestres d'escola. Es va iniciar d'aquesta forma, entre els sollevats, un procés de selecció de mestres fidels al *Movimento Nacional*. Va afectar a tot el personal de les escoles públiques i privades, que segons les autoritats franquistes, constituïen un perill per a la Pàtria i eren responsables d'haver inoculat en la societat i a la gent jove el «virus republicà». En definitiva, l'interès dels nous polítics fou expulsar del cos els «rojos». El concepte *roig* implicava tenir qualsevol actitud, costum o manifestació de simpatia cap a les polítiques republicanes, considerades contràries a la societat conservadora recolzada per l'Església catòlica.

La primera mesura adoptada fou cessar tots els mestres i les mestres. Per poder reingressar ho havien de sol·licitar demostrant la seva adhesió incondicional al nou règim. Aquestes depuracions polítiques professionals que afectaren molt especialment a l'administració pública foren un instrument per a la sanció d'idees i conductes contràries al nou règim i per adequar el perfil ideològic dels funcionaris i treballadors al servei de l'Estat i de les directrius que regien en la dictadura.¹

El procés de depuració s'inicià amb una purga realitzada per les autoritats acadèmiques de cada districte universitari, seguint les directrius de les autoritats militar i civil de cada província, decidides pels estaments militars subjectes a la legislació castrense d'urgència. Més tard, es va constituir el Ministerio de Educación Nacional, i aquest va regular la depuració del Magisteri per lleis i normes establertes.

A Mallorca i Eivissa es donaren dos processos de depuració franquista mentre que a Menorca hi va haver una primera depuració republicana i posteriorment una depuració franquista.

El primer procés de depuració desenvolupat a Mallorca es va donar entre setembre de 1936 i març de 1937. El conflicte armat s'havia iniciat pel juliol del 36 quan molts de docents es trobaven de vacances, arreu de la geografia de l'Estat. Per aquest motiu, a l'inici del nou curs hi havia moltes escoles sense mestre/a degut a la impossibilitat de realitzar desplaçaments cap a les Illes. L'Inspector Joan Capó i Valls de Padrines va rebre la missió d'organitzar el sistema educatiu de les Illes segons les necessitats del nou règim. Dia 19 de setembre de 1936 es va establir el primer tribunal depurador format per Mateu Torres Bestard, Antoni Nicolau i Alfredo Llompart, amb Capó com a tècnic. Els mestres i les mestres que regentaven les escoles varen rebre unes fitxes que havien de retornar emplenades al tribunal, una pel mateix docent i la resta amb els informes del batle, del capellà i del comandant de la Guàrdia Civil, tots ells veïns del poble o la ciutat on estava ubicada l'es-

---

¹ Aulí, A; Pons, J.: La depuració del Magisteri. Mestres de les escoles públiques de Sa Pobla (1936-1943). V Jornades d'Estudis Locals de Sa Pobla 2017

cola. Aquestes fitxes eren examinades pel tribunal que determinava si el docent examinat era l'idoni per regentar l'escola. A més a més s'havien de cobrir les places dels mestres i les mestres que no eren a Mallorca perquè havien partit cap als seus llocs d'origen. Aleshores es va produir tot un moviment de personal que alguns historiadors han anomenat ball de places.

A Eivissa es creà un tribunal semblant al de Mallorca i, segons el Doctor Jaume Serra i Barceló, en aquestes dues illes més del 25% dels mestres depurats foren declarats «no aptes» i en conseqüència apartats del servei de forma provisional.

La segona depuració fou més dura i contundent que l'anterior. Es va desenvolupar des de març de 1937 fins el desembre de 1943. El Tribunal estava format per Bartomeu Bosch (capellà, catedràtic de llatí i president del tribunal), Rafael Ysasi Ransome (Coronell d'Artilleria retirat), José Ramis de Ayreflor (president de la Asociación Católica de Padres de Familia), Gabriel Morell Font (persona de reconeguda solvència moral pel Règim) i Lluís Maria Mestras (Inspector en Cap d'Educació). Aquest tribunal, que posteriorment es va anomenar Comisión Depuradora Provincial de Baleares, demanava informes de comportament públic i privat dels docents referits a la seva conducta professional i religiosa, actuacions polítiques, si havien format part d'associacions secretes, orientació de l'ensenyament, si havien simpatitzat amb el Front Popular o amb partits nacionalistes i la seva conducta particular. En vuit dies la comissió depuradora havia de rebre els informes i, després d'emetre una proposta, els enviava a Burgos, seu del Tribunal Nacional. En el cas que els membres de la comissió consideressin que hi havia proves suficients contra els mestres depurats s'elaborava un plec amb els càrrecs i s'enviava a l'acusat, que podia defensar-se amb un plec de descàrrecs, argumentant així la seva innocència, demanant ajuda als veïns o a persones amb professions prestigioses...

Les decisions del Tribunal podien tenir fins a sis diferents resolucions:

1. Sense sanció.
2. Trasllat a un altre destí, que podia ser dins la mateixa o a una altra província.
3. Jubilació anticipada.
4. Inhabilitació per a càrrecs directius i de confiança.
5. Suspensió de feina i sou per un o més períodes.
6. Separació definitiva del servei.

La Comisión Especial Dictaminadora es va crear per Ordre Ministerial del 19 de març de 1939 amb la funció d'examinar i resoldre els expedients incoats per les comissions depuradores provincials i va romandre activa fins el 30 de gener de 1942, moment que es va considerar que ja s'havien resolt tots els expedients de depuració.

La Comisión Depuradora va revisar més de 500 expedients dels quals un 35% foren sancionadors. Molts d'ells, homes i dones, foren castigats en el terreny personal.

La depuració va afectar també als centres privats per evitar que els mestres separats de l'ensenyament públic poguessin ser admesos en aquests centres.

També es revisaren els noms de totes les escoles de l'Estat. Aquesta tasca fou realitzada pels ajuntaments per poder adequar els noms als principis ideològics de la «Nueva España Liberada». Els canvis de nom estaven destinats a perpetuar la memòria dels herois del *Movimiento Nacional*.

Mestres de les escoles públiques de Bunyola (1936-1943)²

Quan va esclatar la Guerra Civil, al terme municipal de Bunyola hi havia una escola graduada de nins, una escola unitària de nines, una de pàrvuls, una mixta a Orient i una altra, també mixta, a Baix des Puig. En total exercien en aquests centres escolars set mestres (quatre homes i tres dones) que es van veure sorpresos per la Guerra estant de vacances.

ESCOLA GRADUADA DE NINS DE BUNYOLA

Creada per OM del 19-12-1930 (*Gaceta* del 28-12). Formada per tres seccions, una d'elles direcció. El 18 de juliol de 1936 els mestres que exercien a l'Escola Graduada de nins eren: Miquel Fuster Aguiló (director), Rafel Colom Pons i Pere Rotger Pizà.

– Miquel Fuster Aguiló³

Nascut a Manacor el 2 d'agost de 1902. Mestre de Primer Ensenyament (22-06-1922). També tenia el títol de Batxiller Elemental i Universitari, secció de lletres (1932) i pèrit avícola.

El seu primer destí com a interí fou a una escola de Barcelona de l'1 de juny al 30 de setembre de 1926. El 3 d'octubre de 1930 prengué possessió com a mestre interí de l'escola unitària de nins número 2 de Porreres on romangué fins el 7 de novembre del mateix any. El 10 de novembre, per oposició, obtingué plaça a l'escola de Sobrefoz, al Concejo de Ponga (Oviedo), on exercí fins el 18 d'octubre de 1931. Per concurs general de trasllats (CGT),⁴ el 19 d'octubre de 1931, arribà a la Graduada de nins de Bunyola, com a director.

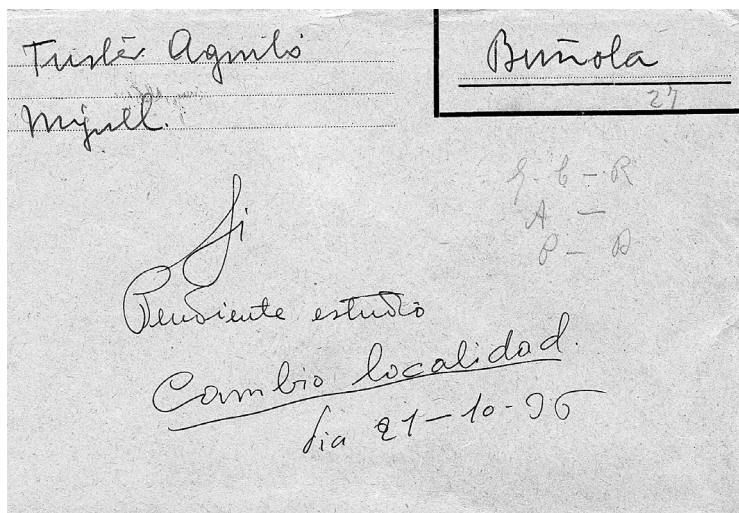
Dia 1 d'octubre de 1936 (ball de places), per Ordre Governativa, prengué possessió de la Graduada de nins de Maria de la Salut on va exercir fins el 14 de setembre de 1937.

² AMEIB – SECCIÓ ADMISISTRATIVA – PERSONAL. Nòmines mestres segon semestre de 1936.

³ AMEIB – SECCIÓ ADMISISTRATIVA – PERSONAL. Expedient del mestre Miquel Fuster Aguiló.

⁴ Concurs General de Trasllats. Adjudicació de les destinacions atorgades als funcionaris docents del cos de mestres a partir dels seus mèrits.

Per les anotacions que figuren al sobre del primer procés de depuració sabem que va ser declarat apte (queda clar amb el *sí* en majúscula), però que era un cas pendent d'estudi.

Sobre del primer procés de depuració amb anotacions sobre el mestre.

El metge de Bunyola Antoni Estarellas, amic de l'inspector Joan Capó, li va enviar un informe molt favorable del mestre on assegurava que era incapaç d'ensenyar als seus alumnes *cualquier doctrina perniciosa* i que *tenía entregado en sus propias manos a mis hijos*. El capellà de Bunyola Joan Mascaró també el considera apte per fer de mestre al poble. I l'informe del batle també va ser favorable.

Un altre informe signat per Andreu Estarellas assegurava que el mestre:

«Era ferviente católico de comunión frecuente y asiduo concurrente a los actos parroquiales; pero el advenimiento de la República y con ella las disposiciones laicas cambió de rumbo y se hacía el laico (no dejó de ir a misa) sin estridencias ni escándalo no se le veía más que cierto afán de bienguistarse (sic) con los dirigentes izquierdistas acomodándose a las circunstancias. Como católico era cobardía y como laico era inconsecuente.

Se enfrentó con los vicarios que se dedicaban a la enseñanza con bastante insistencia sin llegar a denuncias de consecuencias que podían haber sido graves. Lo hacía con pretensión de velar por el magisterio y pasar por celoso antes sus superiores.»⁵

⁵ AMEIB – SECCIÓ ADMINISTRATIVA – FONS LLEONARD MUNTANER. Expedient de depuració del mestre Miquel Fuster Aguiló.

El 6 de juny de 1937, la Comissió Depuradora Provincial havia acordat tornar a demanar informes del mestre.

Dia 5 d'agost de 1937 li van remetre el plec de càrrecs on l'acusaven de:

«Ser francamente simpatizante con el Frente Popular i haber actuado profesionalmente con arreglo al ideario del mismo.»⁶

I proposaren al Tribunal Nacional (amb seu a Burgos) la suspensió d'ocupació i de sou.

El 15 de setembre de 1937 tornà a ocupar el càrrec de director de la Graduada de Bunyola. Finalment, dia 30 de novembre de 1937 es va aprovar per unanimitat el trasllat i la inhabilitació per a càrrecs directius i de confiança, però va seguir al centre.

No va ser fins el 27 de juliol de 1940 quan es va resoldre el seu expedient de depuració amb la sanció de:

«Traslado dentro de la provincia con prohibición de solicitar vacantes en dos años e inhabilitación para el desempeño de cargos directivos y de confianza en Instituciones culturales y de Enseñanza.»⁷

El 28 d'octubre de 1940 prengué possessió com a mestre d'una secció de la Graduada de nins de Sant Joan on va exercir fins el dia de la seva jubilació (02-08-1972) i de la qual també en va ser director.

Havia ingressat a l'Ordre d'Alfons X el Savi gràcies als serveis de mèrit extraordinari prestats en la seva tasca com a mestre.

– Rafel Colom Pons⁸

Nascut a Bunyola el 31 d'agost de 1884. Mestre Superior de Primer Ensenyament (06-10-1911) i pèrit avícola (1929). Fou alumne de Miquel Porcel i Riera.⁹

Va exercir com a mestre (per oposicions) a Lloseta del 29 de juny de 1910 (amb el títol de mestre elemental obtingut l'any 1908) a l'11 de gener de 1914. Dia 12 de

⁶ AMEIB – SECCIÓ ADMISISTRATIVA – FONS LLEONARD MUNTANER. Expedient de depuració del mestre Miquel Fuster Aguiló.

⁷ AMEIB – SECCIÓ ADMISISTRATIVA – FONS LLEONARD MUNTANER. Expedient de depuració del mestre Miquel Fuster Aguiló.

⁸ AMEIB – SECCIÓ ADMISISTRATIVA – PERSONAL. Expedient del mestre Rafel Colom Pons.

⁹ Pedagog mallorquí i professor de l'Escola Normal de Palma (1891). És l'autor del "Curso completo de enseñanza primaria con arreglo al método cíclico", del qual arribà a fer tirades d'un milió d'exemplars.

gener de 1914, a través d'una permuta amb el mestre Tomàs Balaguer, obtingué plaça a l'escola unitària de nins de Bunyola.

Es fa càrrec de 93 alumnes d'entre 6 i 11 anys. El local escolar estava situat al centre del poble, a la plaça de la Constitució, en una sala llargaruda de 12 m, damunt on avui és Ca s'Espardanyer.¹⁰

Fou un dels principals implicats en les gestions realitzades per a la creació d'una escola graduada al poble de Bunyola. Amb la creació de la Graduada de nins (desembre de 1930) fou nomenat director provisional, càrrec que va ostentar fins el 18 d'abril de 1932. Del 19 d'abril de 1932 al 31 de maig de 1935, per concurs de trasllats, ocupà plaça a l'escola unitària de nins del Terreno de Palma. L'1 de juny de 1935, gràcies a una permuta amb el mestre Àngel Soler Serra, tornà a la Graduada de nins de Bunyola com a mestre de secció.

Dia 1 d'octubre de 1936 (ball de places), fou nomenat director de la Graduada (premi), fins el 14 de setembre de 1937. Tots els informes que va obtenir el Tribunal Provincial sobre aquest mestre van ser excel·lents. Podem destacar el del batle franquista Francesc Cerdà (27-10-1937) on el qualificava de:

«Católico, hombre de bien, furibundo contrario a las asociaciones secretas, ferviente admirador de D. Antonio Maura, afecto al régimen del General Primo de Rivera y ferviente derechista»¹¹

També destaca que:

«Una vez estallado el Movimiento Salvador, se mostró de los más entusiastas adheridos, siendo uno de los primeros en entregar su oro regalado para el Movimiento Nacional, y hasta el presente su gestión sigue siendo de ejemplar españolismo.»¹²

Dia 11 de gener de 1938, el Tribunal Provincial va aprovar per unanimitat no formular cap càrrec contra ell. A partir d'aquest moment, el mestre Colom va exercir a la Graduada de Bunyola. El 16 de novembre de 1940, després de cessar en el càrrec Miquel Fuster, fou nomenat director provisional.

El dia 10 de febrer de 1950 va cessar en el càrrec per defunció. I el 7 de març del mateix any, el Ple de l'Ajuntament de Bunyola va crear una comissió per elaborar un informe biogràfic del mestre Colom i dia 10 de setembre fou declarat Fill Il·lustre de la Vila de Bunyola.

¹⁰ Programa de Festes de Sant Mateu 2000. Ajuntament de Bunyola.

¹¹ AMEIB – SECCIÓ ADMISISTRATIVA – FONS LLEONARD MUNTANER. Expedient de depuració del mestre Rafel Colom Pons.

¹² AMEIB – SECCIÓ ADMISISTRATIVA – FONS LLEONARD MUNTANER. Expedient de depuració del mestre Rafel Colom Pons.

L'any 1966 se li va retre homenatge i es va posar el seu nom a un carrer del poble. L'any 1985, amb motiu del centenari del seu naixement, es va posar el seu nom a l'Escola de Bunyola.

Plaques del carrer dedicat al mestre Colom a Bunyola.

– Pere Rotger Pizà¹³

Va néixer a Alaró dia 7 de març de 1908. Mestre de Primer Ensenyament (15-09-1926).

Després de fer oposicions, el seu primer destí com a mestre fou a l'escola unitària de nins de Ferreries, on romangué de l'11 de novembre de 1930 al 19 d'octubre de 1931.

Dia 20 d'octubre de 1931, per concurs de trasllats, obtingué plaça com a mestre de secció a la Graduada de nins de Bunyola.

Els seus informes foren sempre favorables i el 31 de març de 1938, el Tribunal Provincial va aprovar per unanimitat no formular cap acusació. Per tant, fou depurat sense sanció i el 29 de juliol de 1941 el confirmaren en el càrrec.¹⁴

Estava casat amb la mestra Catalina Salvà Bolívar. Pel mes de febrer de 1955 va fer una instància per presentar-se a les oposicions per una vacant de l'Escola Annexa a la Normal de Palma, però li ho denegaren i va seguir a Bunyola. Poc temps després, dia 1 de setembre del mateix any, passà a l'escola unitària de nins de Son Anglada (Palma) per CGT.

¹³ AMEIB – SECCIÓ ADMISISTRATIVA – PERSONAL. Expedient del mestre Pere Rotger Pizà.

¹⁴ BO núm. 686 de 21-10-1941.

Dia 1 de setembre de 1957, per *conkursillo*,¹⁵ arribà a la Graduada de Llevant de Palma on va exercir fins el dia de la seva jubilació el 14 de febrer de 1976.

També van exercir a l'escola durant aquest període:

– **Antoni Pizà Daviu**¹⁶

Nascut a Palma dia 30 de gener de 1913. Mestre de Primer Ensenyament (10-03-1932).

Va ser mestre de secció interí a la Graduada de nins de Manacor durant el curs escolar 1933-1934 i a la unitària mixta del Cap de Barberia l'any 1935.

Era falangista de primera línia des del 6 d'agost de 1936 i president d'Acció Catòlica de sa Cabaneta. Dia 16 de desembre de 1936 arribà a la Graduada de Bunyola com a substitut del mestre Miquel Fuster. El 14 de setembre de 1937 va cessar en el càrrec per l'arribada del mestre propietari. La comissió depuradora el va declarar apte com no podia ser d'altre forma.

– **Josep Coll Ripoll**¹⁷

Nascut a Palma dia 23 d'abril de 1909. Mestre de Primer Ensenyament (26-12-1933). Excombatent, ferit de guerra al front de Catalunya (5 de gener de 1939).

Entre 1936 i 1939 fou mestre interí a l'escola unitària de nins de Costitx. Durant aquest període s'incorporà a l'exèrcit franquista a partir del 16 de juny de 1937 «como soldado prórroga de 1ª Clase».

Dia 24 de desembre de 1940 prengué possessió, també com a mestre interí, d'una secció de la Graduada de nins de Bunyola. Va estar molt poc temps al centre, ja que el 15 de gener de 1941 cessava en el càrrec.

– **Pere Nadal Bujosa**¹⁸

Nascut a Bunyola dia 18 de juny de 1914. Mestre de Primer Ensenyament (15-01-1941) i batxiller universitari. Havia començat els estudis de magisteri l'any 1934, però els va haver d'interrompre quan començà la Guerra.

El procés de depuració el va agafar com a alumne de 3r curs del Pla Professional. Tot i que el tribunal depurador demanà informes d'ell, no fou sancionat.

---

¹⁵ El *conkursillo* era un procediment pel qual els/les mestres amb destinació definitiva podien conciliar la seva vida personal, familiar i laboral obtenint una altra destinació, en un principi de forma provisional.

¹⁶ AMEIB – SECCIÓ ADMISISTRATIVA – PERSONAL. Expedient del mestre Antoni Pizà Daviu.

¹⁷ AMEIB – SECCIÓ ADMISISTRATIVA – PERSONAL. Expedient del mestre Josep Coll Ripoll.

¹⁸ AMEIB – SECCIÓ ADMISISTRATIVA – PERSONAL. Expedient del mestre Pere Nadal Bujosa.

Va exercir com a mestre interí a les escoles: unitària d'Estellencs (1937) i Graduada Pere Garau de Palma (del 09-07-1940 al 15-01-1941).

Dia 16 de gener de 1941 prengué possessió, com a propietari provisional, d'una secció de la Graduada de nins de Bunyola.

L'1 de gener de 1944, per Concurs General de Trasllats, passà a una escola de la Garriga (Barcelona) i l'any 1946 demanà una excedència voluntària.¹⁹

Uns deu anys després, el curs 1956-1957, va ser mestre de l'escola de Sant Ferran (Formentera) i un temps després tornà a demanar una altra excedència. Posteriorment, reingressaria de bell nou i va exercir a les escoles graduades del Viver i Immaculada Concepció de Palma on es va jubilar per impossibilitat física l'any 1977.

ESCOLA UNITÀRIA DE NINES

– Catalina Salvà Bolívar²⁰

Nascuda a Palma dia 30 d'abril de 1911. Mestra de Primer Ensenyament (23-06-1933).

El seu primer destí com a mestra interina fou a l'escola de pàrvuls de Bunyola on exercí del 17 de març al 30 de setembre de 1934. Dia 23 d'octubre de 1934 prengué possessió de l'escola unitària de nines de Bunyola, plaça que un mes després obtingué per oposició.

No la va afectar el primer procés depurador. Tots els seus informes eren molt bons.

El 29 de juliol de 1941 es va resoldre el seu expedient de depuració sense cap sanció i fou confirmada en el càrrec.

Va romandre a Bunyola fins dia 20 de febrer de 1956. L'endemà prengué possessió com a propietària consort²¹ (era la dona del mestre Pere Rotger) d'una secció de la Graduada de Santa Isabel de Palma. Després de passar per l'escola de nines de Son Sardina el curs 1957-58, dia 1 de setembre de 1958 prengué possessió de la de Sant Jordi (Palma). Més endavant exercí a les escoles de Santa Catalina, Jaume I i Eugenio López (totes elles de Palma) fins que es va jubilar pel mes d'abril de 1981. Tenia 70 anys.

¹⁹ Cessament en la relació laboral d'un mestre o una mestra, presa de forma voluntària i acordada amb l'administració educativa.

²⁰ AMEIB – SECCIÓ ADMISISTRATIVA – PERSONAL. Expedient de la mestra Catalina Salvà Bolívar.

²¹ Els membres d'un matrimoni, en què tots dos eren funcionaris amb plaça definitiva, tenien preferència a l'hora d'optar a una determinada vacant amb la finalitat de facilitar la convivència familiar. Aquestes vacants havien de ser a la població on exercia l'altra/e.

ESCOLA DE PÀRVULS

– Consuelo García Tornel²²

Nascuda a Múrcia dia 22 de desembre de 1895. Mestra de Primer Ensenyament (04-06-1929).

Després d'exercir com a interina a diverses escoles de la Regió de Múrcia, el 10 d'abril de 1934 prengué possessió com a mestra propietària de l'escola unitària de nines de Costitx on exercí fins dia 14 de setembre del mateix any.

Dia 15 de setembre de 1934, per concurs de trasllats, va obtenir plaça a l'escola de pàrvuls de Bunyola.

No l'afectà el primer procés depurador. Tots els seus informes eren bons, destacant el del batle de Bunyola que la considerava *afecta al Régimen*.

El 29 de juliol de 1941 es va resoldre el seu expedient de depuració sense cap sanció i fou confirmada en el càrrec.

Va ocupar el càrrec de mestra a l'escola de pàrvuls de Bunyola fins dia 17 de maig de 1960 que obtingué la jubilació, als 64 anys, per impossibilitat física (tenia problemes cardíacs).

ESCOLA MIXTA D'ORIENT

– Pere Josep Palou Rosselló²³

Nascut a Alaró dia 26 d'octubre de 1910. Mestre de Primer Ensenyament (14-07-1930).

Després de passar com a mestre interí per les escoles graduades de la Normal i de Son Espanyollet de Palma entre 1931 i 1934, el 12 de novembre de 1934 prengué possessió com a mestre propietari de l'escola unitària mixta d'Orient.

Dia 1 d'octubre de 1936 (ball de places), per Ordre Governativa, fou nomenat mestre d'una secció de la Graduada de nins de Bunyola, però el trasllat fou anul·lat i va continuar a Orient.

El 8 de març de 1938 el Tribunal Provincial va decidir no formular cap càrrec contra ell i, per tant, no fou sancionat. Gràcies als bons informes que tenia, el 21 d'octubre de 1941 el confirmaren en el càrrec.

Dia 1 d'octubre de 1946, a través d'un CGT, passà a exercir a una secció de la Graduada de Bunyola on romangué fins dia 31 d'agost de 1966.

---

²² AMEIB – SECCIÓ ADMISISTRATIVA – PERSONAL. Expedient de la mestra Consuelo García Tornel.

²³ AMEIB – SECCIÓ ADMISISTRATIVA – PERSONAL. Expedient del mestre Pere Palou Rosselló.

L'1 de setembre de 1966 va passar a la Graduada Jafudà Cresques de Palma on es va jubilar l'any 1977.

ESCOLA MIXTA DE BAIX DES PUIG

– Carmen Morales Sancho²⁴

Nascuda a València dia 15 de desembre de 1872. Mestra Superior de Primer Ensenyament (20-12-1900).

Va ser mestra a diverses escoles de Castelló, València, Alacant i Terol de 1901 a 1931. Dia 24 de gener de 1931 prengué possessió de l'escola unitària mixta d'Orient on va exercir molt poc temps, fins el mes de juny del mateix any. Pel mes de juliol de 1931 va passar a la unitària mixta de Baix des Puig. S'havia inaugurat el local de l'escola dia 8 de juny d'aquell any.

El 8 de març de 1938 el Tribunal Provincial va aprovar no formular cap càrrec contra ella. Per tant, fou depurada sense sanció i confirmada en el càrrec.

Pel mes de setembre de 1939 no va poder iniciar el curs escolar, ja que patia reumatisme articular i continuà a València fins que la donaren d'alta pel mes d'octubre. Va ser mestra d'aquesta escola fins que es va jubilar, per impossibilitat física, el dia 6 de maig de 1941.

També va exercir a l'escola durant aquest període:

– Neus Miquel Gibert²⁵

Nascuda a Barcelona dia 23 de març de 1888. Mestra Superior de Primer Ensenyament (27-11-1926).

Després d'exercir com a mestra interina a Cardona (Barcelona), Alaró i Andratx, el 12 de juny de 1936 prengué possessió com a mestra de l'escola unitària de nines de Santa Gertrudis (Eivissa) on va fer feina fins dia 18 d'octubre de 1937. Durant la seva estada a Eivissa, el primer tribunal depurador la va acusar de pertànyer al Front Popular i estudià el seu cas.

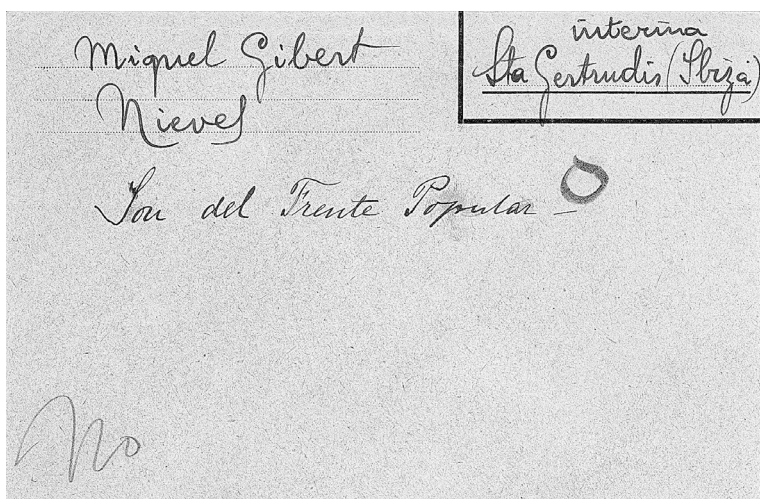
Se la va considerar no apta com es pot veure amb el *No* que apareix a la part inferior esquerra del sobre, però sorprenentment no fou suspesa. El fet de ser interina i no tenir una plaça en propietat per ventura va pesar en la decisió.

---

²⁴ AMEIB – SECCIÓ ADMISISTRATIVA – PERSONAL. Expedient de la mestra Carmen Morales Sancho.

²⁵ AMEIB – SECCIÓ ADMISISTRATIVA – PERSONAL. Expedient de la mestra Neus Miquel Gibert.

Sobre del primer procés de depuració amb anotacions sobre la mestra.

Pel mes de setembre de 1937, el Tribunal Depurador Provincial li va enviar el plec de càrrecs on se l'acusava d'estar afiliada a Esquerra Republicana i li donava deu dies perquè enviés el plec de descàrrecs. Tampoc la sancionaren.

Dia 1 de febrer de 1938, fou destinada a l'escola unitària de nines de Sant Llorenç des Cardassar on romangué fins el 24 de novembre de 1940.

El 27 de juliol de 1940 es va resoldre el seu expedient de depuració amb la sanció: «Inhabilitación para cargos directivos y de confianza en Instituciones culturales y de Enseñanza.»²⁶

Després d'un temps sense plaça, el 10 de maig de 1941 es va fer càrrec de l'escola unitària mixta de Baix des Puig fins el 31 de desembre de 1943. L'endemà passà a una escola d'Alcúdia.

Va ser interina fins el dia de la seva jubilació.

²⁶ AMEIB – SECCIÓ ADMISISTRATIVA – FONS LLEONARD MUNTANER. Expedient de depuració de la mestra Neus Miquel Gibert.

500
anys de
germanies
500 anys de
lluites compartides

Ajuntament de Bunyola